

ISSN 2617-6319(Print)
ISSN 2791-3368 (online)
Индекс 10532

**Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігінің
«Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлерінің
Әскери институты» республикалық мемлекеттік мекемесі**



**«Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері
Әскери институтының хабаршысы» ғылыми-ақпараттық
журналы**

**Научно-информационный журнал «Вестник Военного
института Сухопутных войск имени Сагадата
Нурмагамбетова»**

**Scientific and informational journal «Bulletin of the Sagadat
Nurmagambetov Military Institute of Land Forces»**

№ 4(52)2022

Алматы 2022

Бас редакторы
Б.Ш. Ибатулин

Редакция алқасы

А.Б. Тасболатов	т.ғ.д., ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті (Қазақстан);
С.С. Тауланов	п.ғ.д, профессор, запастағы генерал;
Г.Ф. Дубовцев	э.ғ.к., ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты (Қазақстан);
А.Н. Рыспаев	PhD, «Әскери-стратегиялық зерттеулер орталығы» АҚ Президенті (Қазақстан);
Н.С. Ибраев	PhD, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті (Қазақстан);
Ж.К. Куптикбаев	PhD, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті (Қазақстан);
Ш.К. Кадиркулов	э.ғ.к., PhD, әскери ғыл. канд., Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Ж.Н. Бисенбаева	PhD, Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Т.М. Алпысбаев	әлеуметтану ғ.к., Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты (Қазақстан);
Е.С. Темірбеков	тех.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ (Қазақстан);
Ж.Р. Дилбарханова	PhD, М. Есболатов атындағы Ішкі істер министрлігі Академиясы (Қазақстан);
А.К. Махадиева	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Қазақстан);
Б.К. Кенжеалиев	тех.ғ.д, Металлургия және кен байыту институты (Қазақстан);
Т.К. Мадымаров	э.ғ.к., К. Усенбеков атындағы Әскери институты Құрлық әскерлері ҚР (Қырғызстан);
Ким Кю Чол	PhD, Ханкук университеті (Оңтүстік Корея);
Г. Шахин	PhD, Ататүрік атындағы стратегиялық зерттеулер институты Ұлттық қорғаныс университеті (Түркия);
В.П. Иванов	п.ғ.д, РФ Қорғаныс министрлігі әскери университеті (Ресей).

Редакцияның мекен-жайы: 050053, Қазақстан, Алматы қ., Красногорская к-сі, 4.
Тел: 290-13-20; факс: 290-17-48. <http://journal-visv.kz>

Жауапты редактор
К.Ш. Нурмухаметова

Техникалық редактор
М.Б. Римова

Главный редактор
Ибатулин Б.Ш.

Редакционная коллегия

- Тасболатов А.Б.** д.и.н., Национальный университет обороны имени Первого Президента РК – Елбасы (Казахстан);
- Тауланов С.С.** д.п.н., профессор, генерал запаса (Казахстан);
- Дубовцев Г.Ф.** к.в.н., Институт стратегических исследований при Президенте РК (Казахстан);
- Рыспаев А.Н.** PhD, Президент АО «Центр военно-стратегических исследований» (Казахстан);
- Ибраев Н.С.** PhD, Национальный университет обороны имени Первого Президента РК – Елбасы (Казахстан);
- Куптикбаев Ж.К.** PhD, Национальный университет обороны имени Первого Президента РК – Елбасы (Казахстан);
- Кадиркулов Ш.К.** к.в.н., PhD, Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова (Казахстан);
- Бисенбаева Ж.Н.** PhD, Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова (Казахстан);
- Алпысбаев Т.М.** к.соц.н., Военный институт Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова (Казахстан);
- Темірбеков Е.С.** д.тех.н., КазНУ имени аль-Фараби (Казахстан);
- Дилбарханова Ж.Р.** PhD, Академия Министерства внутренних дел имени М. Есболатова (Казахстан);
- Махадиева А.К.** PhD, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева (Казахстан);
- Кенжеалиев Б.К.** д.тех.н., Институт металлургии и обогащения (Казахстан);
- к.в.н., Военный институт имени К. Усенбекова Вооруженных сил Кыргызской Республики (Кыргызстан);
- Мадымаров Т.К.** PhD, университет Ханкук (Южная Корея);
- Ким Кю Чол** PhD, Стратегический исследовательский институт имени Ататюрка при Национальном университете обороны (Турция);
- Шахин Г.**
- Иванов В.П.** д.п.н., Военный университет Министерства обороны РФ (Россия).

Адрес редакции: 050053, Казахстан, г. Алматы, ул. Красногорская, 4.
Тел: 290-13-20; факс: 290-17-48. [http:// journal-visv.kz](http://journal-visv.kz)

Ответственный редактор
Нурмухаметова К.Ш.

Технический редактор
Римова М.Б.

Main Editor
B.Sh. Ibatulin

Editorial board

A.B. Tasbulatov	doctor of historical sciences, National defense university named after the First President – Elbasy (Kazakhstan);
S.S. Taulanov	doctor of pedagogical sciences, Professor (Kazakhstan);
G.F. Dubovcev	candidate of military sciences, Institute for strategic studies under President (Kazakhstan);
A.N. Ryspayev	PhD, President of JSC «Center for military-strategic research» (Kazakhstan);
N.S. Ibrayev	PhD, National defense university named after the First President – Elbasy (Kazakhstan);
Zh.K. Kuptikbayev	PhD, National defense university named after the First President – Elbasy (Kazakhstan);
S.K. Kadirkulov	candidate of military sciences, PhD, Military institute of Land forces named after Sagadat Nurmagambetov (Kazakhstan);
Zh.N. Bissenbayeva	PhD, Military institute of Land forces named after Sagadat Nurmagambetov (Kazakhstan);
T.M. Alpysbavev	candidate of sociological sciences, Military institute of Land forces named after Sagadat Nurmagambetov (Kazakhstan);
Y.C. Temirbekov	doctor of technical sciences, KazNU named after al-Farabi (Kazakhstan);
Zh. Dilbarkhanova	PhD, Academy of Ministry on Internal Affairs named after M. Esbolatov (Kazakhstan);
A.K. Makhadiyeva	PhD, Eurasian national university named after L.N. Gumilyov (Kazakhstan);
B.K. Kenzhealiyev	doctor of technical sciences, Institute of metallurgy and ore beneficiation (Kazakhstan);
T.K. Madymarov	candidate of military sciences, Military institute named after K. Usenbekov of the Armed Forces of Kyrgyz Republic (Kyrgyzstan);
Kim Kyu Chol	PhD, Hankook University (South Korea);
G. Shakhin	PhD, National defense university, Institute for strategic studies named after Atatürk (Turkey);
V.P. Ivanov	doctor of pedagogical sciences, Military university of the Ministry of defense of the Russian Federation (Russia).

Editorial office address: 050053, Kazakhstan, Almaty, Krasnogorskaya street, 4.
Tel: 290-13-20; fax: 290-17-48. <http://journal-visv.kz>

Responsible editor
K.Sh. Nurmukhametova

Technical editor
M.B. Rimova

МАЗМҰНЫ

ҚАРУ-ЖАРАҚ ЖӘНЕ ӘСКЕРИ ТЕХНИКА

- Д.О. Тойбазаров, З.Р. Бурнаев, Д.П. Чернягин* – Жауынгерлік модельдерді әзірлеу кезінде қабылданған кейбір әдістемелік тәсілдер..... 8
- Ш.К. Кадиркулов, Б.А. Султанов* – Жауынгерлік машиналарды жүргізу бойынша сабақтарды ұйымдастыру және өткізу..... 16

ӘСКЕРИ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ

- Ж.К. Сагиндыкова* – Террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстардың белгілерін анықтау мақсатында ақпараттық материалдарды әлеуметтік-психологиялық талдау..... 27
- Н.М. Керімбаев, Ә.Б. Мұқатай* – Жеке құрамның моральдық-психологиялық жай-күйінің педагогикалық диагностикасын қолдану проблемасын зерттеудің әдіснамалық тәсілдер..... 35
- Г.Ж. Орда* – Күреске толы өмір..... 46
- Б.С. Клышбеков* – Білім беру саласындағы тарих пәнінің аясында жас ұрпақтың әскери сауаты мен патриоттық санасын қалыптастыру..... 55

ШЕТ ЕЛ ӘСКЕРЛЕРІНДЕ

- С. Мұстафаұлы, А.А. Арзыкулов, М.К. Мугалов* – Қытай тіліндегі әскери атау терминдер және қытай мен қазақтың тарихи байланыстары..... 67
- К.Б. Назарова, Jiang Wen, А.К. Махадиева* – Қытай Қарулы Күштерін модернизациялаудың қазіргі тенденциялары..... 79
- АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР..... 86

СОДЕРЖАНИЕ

ВООРУЖЕНИЕ И ВОЕННАЯ ТЕХНИКА

Д.О. Тойбазаров, З.Р. Бурнаев, Д.П. Чернягин – Некоторые методологические подходы, принятые при разработке моделей боевых действий..... 8

Ш.К. Кадиркулов, Б.А. Султанов – Организация и проведение занятий по вождению боевых машин..... 16

ВОИНСКОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ

Ж.К. Сагиндыкова – Социально-психологический анализ информационных материалов с целью обнаружения признаков преступлений террористической и экстремистской направленности..... 27

Н.М. Керимбаев, А.Б. Мухатай – Методологические подходы к исследованию проблемы применения педагогической диагностики морально-психологического состояния личного состава..... 35

Г.Ж. Орда – Жизнь, полная борьбы..... 46

Б.С. Клышбеков – Формирование военной грамотности и патриотизма среди казахстанского молодого поколения путем преподавания истории в сфере образования..... 55

В ИНОСТРАННЫХ АРМИЯХ

С. Мұстафаұлы, А.А. Арзыкулов, М.К. Мугалов – Военная терминология в китайском языке, китайско-казахские исторические связи..... 67

К.Б. Назарова, Jiang Wen, А.К. Махадиева – Современные тенденции модернизации Вооруженных сил КНР..... 79

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ..... 86

CONTENT

WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT

<i>D.O. Toybazarov, Z.R. Burnaev, D.P. Chernyagin</i> – Some methodological approaches adopted in the development of models of combat operations.....	8
<i>Sh.K. Kadirkulov, B.A. Sultanov</i> – Organization and conduct of classes on driving combat vehicles.....	16

MILITARY TRAINING AND EDUCATION

<i>Zh.K. Sagindikova</i> – Socio-psychological analysis of information materials in order to detect signs of terrorist and extremist crimes.....	27
<i>N.M. Kerimbayev, A.B. Mukhatay</i> – Methodological approaches to the study of the problem of applying pedagogical diagnostics of the moral and psychological state of personnel.....	35
<i>G.Zh. Orda</i> – A life full of struggle.....	46
<i>B.S. Klyshbekov</i> – Formation of military literacy and patriotism among the Kazakhstani young generation by teaching history in the field of education.....	55

IN FOREIGN ARMIES

<i>S. Mustafauly, A.A. Arzykulov, M.K. Mugalov</i> – Military terminology in the Chinese language, China-Kazakh historical relations.....	67
<i>K.B. Nazarova, Jiang Wen, A.K. Makhadiyeva</i> – Current Trends in the Modernization of the PRC Armed Forces.....	79
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	86



МРНТИ 78.21.13

<https://doi.org/10.56132/2791-3368.2022.4-49-01>Д.О. Тойбазаров¹, З.Р. Бурнаев¹, Д.П. Чернягин¹

¹*Национальный университет обороны имени Первого Президента
Республики Казахстан – Елбасы, Астана, Казахстан
(E-mail: zyfarbur@mail.ru)**

Некоторые методологические подходы, принятые при разработке моделей боевых действий

В статье рассмотрены проблемы и современные тенденции в построении комплексных моделей боевых действий. Представлены подходы математического аппарата в существующих моделях боевых действий, определено их соответствие современным тенденциям в развитии военного искусства. Изложены особенности разработки моделей боевых действий с использованием современных информационных технологий. Данная научная статья опубликована в рамках выполнения научно-исследовательской работы по программе ИРН BR1090140221 «Разработка программно-технического комплекса моделирования (автоматизированного планирования) действий войск (сил), боевой подготовки органов военного управления видов и родов вооруженных сил», по программно-целевому финансированию на 2021-2023 годы Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан.

Ключевые слова: моделирование, операция, боевые действия, вооруженное противоборство, модель боя, математическая модель, математический аппарат, принятие решения.

Введение

Как известно, приступая к разработке моделей боевых действий Вооруженных Сил, к проектированию комплексного программно-технического решения принимают поставленные задачи моделирования, его прямое предназначение и определяют его место в автоматизированной системе управления, использующую систему поддержки принятия решений. При этом необходимо учитывать, что ни одна модель не обеспечит принятие единственного решения, которое будет правильным и обоснованным в четко указанных условиях обстановки, а будет являться инструментом, поддерживающим применение военного искусства (знания, навыки, опыт и умения) органов управления (командующих, командиров и должностных лиц штабов) при принятии решения [1, 2]. Так, в мировой практике реализация оперативной подготовки командующего (тактической подготовки командира) это их способность единолично основываясь на подготовленных должностными лицами штаба данных, своем опыте и интуиции выработать решение, при планировании операции или боя, исходя из конкретных условий обстановки.



Методы исследования

В качестве методологической основы изучения разработки моделей боевых действий нами выбран междисциплинарный подход, который позволяет исследовать обозначенную в статье проблематику не только в формате моделирования, но и с помощью других методов военной науки, таких как анализ и синтез, сравнение и обобщение.

Основная часть

При выработке решения и оценивая вероятные их исходы, модель боевых действий будет являться дополнительной поддерживающей функцией процесса. Такой результат получается от того, что математические алгоритмы и функции, применяемые в модели, состоят из большого количества сложных процессов, факторов, условий, напрямую воздействующих на результаты модели. Некоторые из них вносятся количественно, такие как боевой и численный состав противоборствующих сторон (войск), количество, тип и характеристики вооружения и военной техники, материальные средства, физико-географические и метеорологические условия и т.д. Другие же начальные параметры по естественным причинам не имеют количественные показатели и не могут быть учтены в модели так, как они являются данными восприятия человека его психоэмоционального состояния и его морально-боевой духа. Из-за этого современные системы моделирования боевых действий учитывают только количественные данные.

Второй главной методологической основой будет неременный учет двухстороннего характера военного противодействия, таких действий как противоборство двух противоположных систем, противостоящих друг с другом не только в боевом плане, но и в интеллектуальном, предусматривающийся в решениях на боевые действия сторон. Поэтому, современная операция или бой предусматривают как вооруженное противостояние двух противоположных систем, так и систем, параллельно использующий весь имеющийся информационный, морально-психологический и материально-технический задаток, принимаемый в решениях воюющих сторон. Что означает умственное противостояние двух противоборствующих командований, воплощающих решения через действия своих войск.

По структуре такой подход может позволить реализовать так называемую «биполярную» модель, включающую в состав два противоборствующих центра командования, которые в свою очередь являются отдельными моделями, на различных уровнях управления. В таком случае ведущую роль занимает не «материальная составляющая противостояния», а результаты ума и воли командующих и командиров, включающее – принятое решение и поставленные задачи войскам.

Такая модель боевых действий строится на трех уровнях управления.



Первый – оперативный уровень предусматривает принятия решения командующим, моделирование действий оперативного объединения и постановки боевых задач соединениям тактического уровня.

Второй – тактический уровень включает мероприятия принятия решения в тактическом звене управления и постановки боевых задач войсковым частям.

Третий – уровень частей (тактических формирований) выполняющих боевые задачи. На третьем уровне практически моделируются принятые на первом и втором уровнях решения и воплощаются их реализация.

Таким образом, третий уровень является совокупностью отдельных структур боевых действий различных видов и родов войск и представляется «физической» средой модели, в которой происходит ряд противоборств во всех сферах их проявлениях.

Главная проблема в реализации такого подхода является трудность изменения застоявшихся норм творческого мышления и принятие понимания того, что современную умственный процесс командующего или командира и принимаемые ими решения требуется видеть, как результат их сознания и фундаментальная причина успеха.

Другим отличием создания моделей будет участие оператора в ходе моделирования за счет диалоговых «человеко-машинных» действий. Такое возможно от того, что оперативно-тактические расчеты производят определенные должностные лица, на которых возложено по получаемым промежуточным данным оценивать вероятные разновидности изменений на ход боевой обстановки. В таком случае офицер-оператор может как вводить новые исходные, получать промежуточные и окончательные количественные данные, так и менять условия моделирования, корректировать и оценивать воздействие различных причин на исходно выработанный план. Для этого ход моделирования программируется отдельно, по этапам и с постепенным сохранением данных и положения сил и средств сторон. На всех этапах предусматривается возможность внесение свежих данных и вывод разных вероятных решений.

При осуществлении такого принципа требуется понимать, что насколько бы ни была модель лучше и имеет больше возможности чем предыдущие, эффективность ее использования формируется от удобства «взаимодействия» с ней офицера-оператора – от простоты внесения первоначальных данных, понятностью и визуализацией получаемых результатов. Такое действие осуществимо при своевременности получения надежной и значимой информации, четкое уяснение обстановки и как результат принятие на основе благоразумия, логики и интуиции командующего или командира подходящих условиям обстановки решений [3].

Следующее отличие заключается в Цикле построения и начинается с определения исходных критерий к модели и завершается проверкой ее соответствия критериям, выдвинутым практикой вооруженных конфликтов. Ход создания модели состоит из многократных действий последовательных



подходов, и отражает довольно точный порядок обоснования ее структуры и содержания.

В основном такой подход позволяет достаточно четко определить структуру и последовательность построения модели, определиться с соответствующим математическим алгоритмом и аргументированно гарантировать принятие наиболее адекватных складывающимся условиям обстановки решений.

Разбивка структуры на этапы и подэтапы:

1) Создание комплекса критериев к разработке модели, соответствующих ее целевому предназначению:

1.1. Критерии оперативного уровня (практика оперативного искусства).

1.2. Критерии, соответствующие общим задачам моделирования.

1.3. Критерии, с учетом главных характеристик объекта моделирования.

1.4. Критерии, с учетом требований моделирования свойств, определяющих характеристики моделируемого объекта.

2) Построение структурной схемы моделируемого объекта:

2.1. Построение структурной схемы состава объекта.

2.2. Построение схемы структуры объекта.

2.3. Построение структурной схемы организации объекта.

2.4. Построение структурной схемы функционирования объекта.

3) Создание принципиального вида модели:

3.1. Выявление состава модели.

3.2. Создание структуры модели.

3.3. Структурирование функционирования модели.

3.4. Критерии к структурному виду модели.

4) Создание структурного вида модели:

4.1. Определение математического аппарата.

4.2. Структурное описание состава и связей объекта.

4.3. Выявление параметров.

4.4. Доработка, приемка и использование модели.

Заключительное отличие находится в создании методологии математического аппарата моделирования и его приспособлению к новым условиям ведения военных конфликтов. Не останавливаясь на тонкостях математического представления и алгоритмизации, обратим внимание на основные подходы, учитываемые в ходе создания моделей боевых действий.

Выявить корреляцию результатов, факторов, свойств и параметров, и обеспечить математическое представление объекта в согласовании с основным правилом его функционирования в модели. Тогда действующий объект моделирования представляется принципиальным отношением между параметрами его характеристик и результатами.

В таком отношении, в целом, принимаются только те причины и обстоятельства, которые максимально значительно оказывают воздействие на действующий объект моделирования. При этом такие причины и обстоятельства, ввиду высокого уровня неоднозначности боевой обстановки, зачастую всегда будут иметь ошибки. Из-за этого модель боевых действий



будет вероятным описанием действительных боевых действий и, в основном, не соответствует им по своим присущим характеристикам. Близость модели выявляется правильностью реакции параметров – присущие параметры модели, правильным параметрам действующего объекта моделирования.

В этой связи, одним из основных проблем, рассматриваемым в ходе создания модели, будет проблема верности ее и соразмерности, учитываемым равенствам факторов, свойств и параметров выбранному параметру оцениваемой характеристики действительного объекта моделирования. В этом случае необходимо принимать, что моделирование боевых действий будет достаточно сложной и объемной операцией, где результат возможно будет неоднозначным.

Урегулирование такой проблемы будет находится в сфере теории испытания, который может на базе избранных вычислений данных показателей, и результатов найти показатели, при которых максимально верно передает действительную закономерность [4].

В этих целях осуществляется сопоставление количественных параметров итоговых показателей моделирования с параметрами, полученными по итогам действительных вооруженных противоборств. Как пример такими параметрами могут быть математическое ожидание размера ущерба, осуществленного по противнику, математическое ожидание потерь своих войск и т.д. Все такие параметры обуславливаются от нескольких спонтанных естественных явлений (показателя вскрытия войска противника, точности выявления координат и величины поражения его объектов, оперативности РЭБ, маскировки и т.д.), обусловленных от возможных показателей, способы учета которых являются относительными величинами. В этом случае итоги моделирования будут расходятся от итогов действительных вооруженных противоборств. При этом, теория моделирования боевых действий принимается в требовании создания такой модели, количественные параметры которой будут максимально соответствовать количественным параметрам действительных вооруженных противоборств, так как принятие решения максимально здравого плана их ведения производится на количественной базе. В итоге, явственно получаем, что нерациональные количественные параметры моделирования будут приводить к принятию неразумного действительным условиям обстановки решения. Такой же принцип применяется и к количественным параметрам моделирования боевых действий, в которых принятие возможной непредсказуемости производится через ее начальные параметры – показателя вскрытия войск противника, возможность выявления времени его перехода начала наступление и т.д.

Отсутствие в штабах точных первоначальных данных для осуществления моделирования, так, например, сведения о степени вероятности поражения цели средством, приводит к еще большему проявлению главной методологического вопроса – вопроса оценки точности количественных параметров моделирования.



Решению этого вопроса в настоящее время отдается максимальное внимание ученых и специалистов [5].

Заключение

Подводя итог выше изложенному, подчеркнем, что практическое исполнение таких подходов вместе с осуществлением требований экономической эффективности создания моделей, их единого развития, системной совместимости моделей разного назначения и глобального использование испытанных коммерческих решений даст возможность произвести комплекс моделей боевых действий, которые станут настоящим инструментом, поддерживающим принятие эффективного решения по управлению Вооруженными силами.

Список литературы:

1. Бурнаев З.Р., Тойбазаров Д.О., Шулембаев Д.Б. К вопросу о разработке перечня информационно-расчетных задач и методов их решения теории принятия решений (некоторые понятия, термины и определения) // Научно-образовательный журнал «Вестник НУО». – 2022. – №1. – С. 27-29.
2. Тойбазаров Д.О., Бурнаев З.Р., Чернягин Д.П., Алиев Б.Ж. Основные направления развития математического моделирования в области военного противоборства // Научно-образовательный журнал «Вестник НУО». – 2022. – №2. – С. 25-29.
3. Резяпов Н., Чеснаков С., Инюхин М. Имитационная система моделирования боевых действий JWARS ВС США // Зарубежное военное обозрение. – 2008. – № 11. – С. 27-32.
4. Бойко А.А. Способ аналитического моделирования боевых действий // Systems of Control, Communication and Security. – 2019. – № 2. – С. 54-59.
5. Тойбазаров Д.О., Габбасова Э.З. [и др.]. К вопросу о разработке специального программного обеспечения программно-технического комплекса (тактического уровня) // Специализированный закрытый сборник научных трудов «Барлаушы». – Нур-Султан, 2022. – №1. – С. 43-48.

D.O. Toybazarov, Z.R. Burnaev, D.P. Chernyagin

Some methodological approaches adopted in the development of models of combat operations

The article discusses the problems and current trends in the construction of complex models of combat operations. The approaches of the mathematical apparatus in the existing models of combat operations are presented and their compliance with modern trends in the development of military art is determined. The features of the development of models of combat operations using modern information technologies are described. This scientific article was published as part of the research work under the IRN BR1090140221 program «Development of a software and technical complex for modeling (automated planning) of the actions of troops (forces), combat training of military management bodies of types and branches of the armed forces», for program-targeted funding for 2021-2023 of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan.



Key words: simulation, operation, combat, armed confrontation, combat model, mathematical model, mathematical apparatus, decision making.

Д.О. Тойбазаров, З.Р. Бурнаев, Д.П. Чернягин

Жауынгерлік модельдерді әзірлеу кезінде қабылданған кейбір әдістемелік тәсілдер

Мақалада жауынгерлік іс-қимылдардың кешенді модельдерін құрудағы проблемалар мен қазіргі тенденциялар қарастырылған. Жауынгерлік іс-қимылдардың қолданыстағы модельдеріндегі математикалық аппараттың тәсілдері ұсынылған және олардың әскери өнердің дамуындағы қазіргі тенденцияларға сәйкестігі анықталған. Қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды қолдана отырып, соғыс модельдерінің даму ерекшеліктері сипатталған. Бұл ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің 2021-2023 жылдарға арналған бағдарламалық-мақсатты қаржыландыру бойынша «Әскерлердің (күштердің) іс-қимылдарын модельдеудің (автоматтандырылған жоспарлаудың), Қарулы Күштердің түрлері мен тектері әскери басқару органдарының жауынгерлік даярлығының бағдарламалық-техникалық кешенін әзірлеу» BR1090140221 ЖТН бағдарламасы бойынша ғылыми-зерттеу жұмысын орындау шеңберінде жарияланды.

Кілт сөздер: модельдеу, операция, ұрыс, қарулы қақтығыс, ұрыс моделі, математикалық модель, математикалық аппарат, шешім қабылдау.

References:

1. Burnaev, Z.K., Toybazarov, D.O., Shulembaev, D.B. (2022). K voprosy o razrabotke pereshny informacionna-rashetnyh zadash i metodov ih resheniya teoriya prinytyia resheniya [Question about the development of a list of information-calculating tasks and methods of solving the theory of decision-making]. – № 1. – P. 27-29.
2. Toybazarov, D.O., Burnaev, Z.K., Chernyagin, D.P., Aliev, B.Zh. (2022). Osnovnyye napravleniya razvitiya matematicheskogo modelirovaniya v oblasti voyennogo protivoborstva [The main directions of development of mathematical modeling in the field of military confrontation]. // Nauchno-obrazovatel'nyy zhurnal «Vestnik NUO». – №1. – P. 27-29.
3. Rezyrov, N., Shesnakov, S., Inyhin, M. (2008). Imitatsionnaya sistema modelirovaniya boyevykh deystviy JWARS VS SSHA Zarubezhnoye voyennoye obozreniye.
4. Boiko, A.A. (2019). Sposob analiticheskogo modelirovaniya boyevykh deystviy [A method for analytical modeling of combat operations]. – № 2. – P. 54-59.
5. Toybazarov, D.O., Gabbasova, E.Z., Chernyagin, D.P., Burnaev, Z.K. (2022). K voprosu o razrabotke spetsial'nogo programmno obespечeniya programmno-tekhnicheskogo kompleksa [On the issue of developing special software for a software and hardware complex]. «Barlaushy». – Nur-Sultan. – №1. – P. 43-48.



Тойбазаров Оралбекұлы	Дәулет	полковник, философия докторы (PhD), ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Ұлттық қорғаныс университетінің ғылыми-зерттеу бөлім бастығының орынбасары, Астана, Қазақстан
Тойбазаров Оралбекович	Даулет	полковник, доктор философии (PhD), заместитель начальника научно-исследовательского института вооружения и военной техники Военного научно-исследовательского центра Национального университета обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, Астана, Казахстан
Toybazarov Daulet		colonel, Doctor of Philosophy (PhD), Deputy Head of the Weapons and Military Equipment Research Institute of the Military Research Center of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Astana, Kazakhstan

Бурнаев Зуфар Русланұлы		полковник, педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Ұлттық қорғаныс университетінің қоғамдық пәндер және педагогика факультетінің профессоры, Астана, Қазақстан
Бурнаев Зуфар Русланович		полковник, кандидат педагогических наук, профессор кафедры общественных дисциплин и педагогики Национального университета обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, Астана, Казахстан
Burnaev Zufar		colonel, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of the Social Disciplines and Pedagogy Department of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Astana, Kazakhstan

Чернягин Павлович	Дмитрий	полковник, магистр, ҚР Тұңғыш Президенті – Елбасы Ұлттық қорғаныс университетінің қару-жарақ және әскери техника басқармасының жетекші ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан
Чернягин Павлович	Дмитрий	полковник, магистр, ведущий научный сотрудник управления вооружения и военной техники Военного научно-исследовательского центра Национального университета обороны имени Первого Президента Республики Казахстан – Елбасы, Астана, Казахстан
Chernyagin Dmitry		colonel, Master degree, Leading Researcher of the Armament and Military Equipment Department of the Military Research Center of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Astana, Kazakhstan



Ш.К. Кадиркулов¹, Б.А. Султанов¹

¹Военный институт Сухопутных войск
имени Сагадата Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
(E-mail: b.sultanov@visv.kz)*

Организация и проведение занятий по вождению боевых машин

Подготовка по вождению боевых машин является составной частью полевой выучки войск. Поэтому в данном исследовании проведен анализ методических указаний и практических советов по практическому вождению боевых машин при подготовке к занятию и во время обучения, а также основные обязанности должностных лиц, значительно повышающих уровень подготовки в военных учебных заведениях будущих командиров подразделений.

Ключевые слова: боевая подготовка, вождение боевых машин, Вооруженные Силы, вооружение и военная техника, полевая выучка, специалисты.

Введение

Актуальность данной статьи заключается в том, что система работы командира мотострелковой роты по руководству боевой подготовкой, в частности проведение занятий по вождению боевых машин, досконально не исследована. Многие вопросы отрабатываются командирами, не имеющих представления как нужно проводить данное мероприятие. Объектом исследования является работа командира мотострелковой роты по организации, руководству и учёту боевой подготовке в подразделении.

Предметом исследования является система работы командира мотострелковой роты по подготовке и проведению занятий по вождению боевых машин. Цель исследования – на основании руководящих документов выработать предложения по оптимизации работы командира мотострелковой роты по подготовке и проведению занятий по вождению боевых машин.

Теоретической базой исследования являются теоретические труды, учебники, научно-исследовательские работы, монографии и диссертации, посвящённые различным проблемам воинского обучения.

Фактологической базой исследования являются руководящие документы, материалы отечественной и зарубежной периодической печати, освещающие состояние и опыт подготовки войск казахстанской и зарубежных армий.

Методологической базой исследования являются законы, принципы и категории материалистической диалектики, реализованные с использованием общенаучных методов – анализа и синтеза, индукции и дедукции, сравнения



и обобщения, а также специфических методов военной науки – системного анализа, структурно-функциональной методологии и других.

Рассматривая боевую подготовку как систему мероприятий по обучению и воинскому воспитанию личного состава Вооруженных Сил Республики Казахстан для ведения боевых действий или выполнения других задач, следует отметить все возрастающую зависимость боеготовности и боеспособности соединений, частей и подразделений от эффективности боевой подготовки [1].

Постоянное развитие средств и способов вооруженной борьбы и вызванные этим изменения в характере современного боя усложнили не только содержание боевой подготовки, но и резко повысили требования к ее организации и методике обучения.

Необходимость всесторонней профессиональной подготовки различных категорий военнослужащих обуславливает включение в состав боевой подготовки весьма широкого круга различных предметов воинского обучения.

Методы исследования

Избранная проблематика исследования предполагает использование специальных методов, разработанных военной наукой.

А также использовались такие методы как ретроспективный, структурно-функциональный, системно-логический анализ.

Метод исторического синтеза помог обобщить изученный материал и сделать выводы по исследуемой проблеме.

Основная часть

На сегодняшний день осуществляются мероприятия, призванные превратить Вооруженные Силы в эффективный инструмент обеспечения военной безопасности государства. Одним из ключевых направлений трансформации Вооруженных Сил является эффективная системы подготовки военных специалистов, а именно качественное проведение занятий по вождению боевых машин.

Научная значимость статьи – возможность использования её материалов для обучения курсантов Института по предметам кафедр. Практическая значимость работы определяется тем, что командиры курсантских подразделений, используя данный материал, могут значительно повысить эффективность занятий на полигоне в вверенных им подразделениях.

Обучение вождению боевых машин – процесс изучения (повторения) теории движения и правил вождения, выработки умений и навыков в вождении боевой машины (образца вооружения военной техники) в установленные сроки при оптимальном расходе моторесурсов (рис.1).

Главная задача обучения вождению состоит в том, чтобы научить личный состав полностью использовать технические возможности вооружения военной



техники (по подвижности и маневру) при решении задач современного боя. При этом достигаются: быстрое ориентирование и уверенное вождение вооружения военной техники по пересеченной и труднопроходимой местности на максимально возможной скорости в различное время года, суток и при любой погоде; быстрое и скрытое перемещение; умение выбирать позиции для ведения огня, четко действовать в походных, предбоевых порядках подразделений в сложных условиях, днем и ночью и при любой погоде; способность безошибочно преодолевать различные естественные и искусственные препятствия, ограниченные проходы и заграждения, водные преграды, применять способы самовытаскивания машины; умение работать с навесным оборудованием (колейным минным тралом, бульдозером, встроенным бульдозерным оборудованием), не допуская перегрузки и повреждения машины, правильно грузить боевую машину на железнодорожную платформу, трейлер, паром и другие транспортные средства.



Рис. 1. Учебное место по вождению боевых машин

Научно-технический прогресс обусловил значительное увеличение количества специалистов в войсках, что связано не только с ростом количества вооружения и техники, но и сложностью конструкций и эксплуатации современной техники.

Одним из опытнейших полководцев прошлого века Бауыржаном Момыш-улы было сказано: «Как бы ни была насыщена современной техникой армия, если ее личный состав всесторонне не прошел боевую выучку, а офицеры плохо владеют способами, методами обучения и управления войсками, техникой и огнем, она (армия) остаётся бесполезной толпой и при первом серьезном ударе противника рассыпается как горох» [2].

Эти слова всерьез заставляют нас задуматься о качественной технической подготовке высококвалифицированных специалистов. Опыт



учений убеждает в том, что основой высокой подвижности и маневренности войск по-прежнему остаётся мастерство вождения машин и колонн. Поэтому, подготовка по вождению считается одним из основных видов боевой подготовки подразделений, частей и соединений [3].

Обращаясь к словам Первого Президента страны, Н. А. Назарбаева – «Боевая мощь армии XXI века определяется не численностью, а высокой выучкой личного состава, технической оснащённостью и способностью противостоять внешним угрозам» [4], хотелось бы подчеркнуть, что в настоящее время и в будущем решающую роль при совершении передвижения будет принадлежать человеку – воину, обладающему высокими моральными, боевыми и психологическими качествами, овладевшему современной боевой техникой и искусством подготовки и совершения передвижения в сложных условиях современной войны.

Полностью использовать высокие технические возможности сложных современных машин способны только высококвалифицированные специалисты. Подготовка их в короткие сроки требует научной системы обучения, прогрессивных методов организации и проведения занятий [5].

Система обучению вождению (СОВ) является основной составляющей в системе технической подготовки и представляет совокупность взаимосвязанных общих принципов обучения, воспитания и методов организации и проведения занятий по вождению с учетом специфики предмета, обеспечивающая успешному достижению поставленной цели с наименьшим расходом учебного времени и материальных затрат, а также направленную на подготовку экипажей машин, овладевших необходимыми знаниями и навыками [6].

Подготовка по вождению боевых машин является составной частью полевой выучки войск [7].

Анализ, осуществленный в данной статье, первые упоминания по вопросу обучению вождению боевых машин начались рассматривать в 20-ом веке с началом развития военно-промышленного комплекса государств, участвовавших в 1-ой и 2-ой мировых войнах.

Значительный вклад в разработку теоретических, методологических и концептуальных основ науки были внесены учеными - конструкторами Ижорского и Путиловского заводов и военно-промышленного завода «Красное Сормово» разработавшими первые танки, а именно: «Теория управления броневыми автомобилями» генерал-майора Филатовым В.К. – начальника стрелковой школы [8], «Основы управления танком» В.Д. Менделеевым – конструктором Невского судостроительного завода [8, с.18], «Системный подход в обучении управления танками» И. Халепским – начальником управления по моторизации и механизации [8, с.110], «Временное руководство по подготовке танков и бронемашин, часть 2» [9], – генералами германской армии Фуллером, Мартелем и Лиддел Хартом .

Занятия по вождению организуются и проводятся таким образом, чтобы обеспечивалось успешное выполнение учебных целей упражнений.



Для продуктивного использования учебного времени на каждом занятии организуются учебные места, на которых отрабатываются вопросы и нормативы по боевой подготовке членов экипажа в соответствии с их специальностью и функциональными обязанностями, а затем достигается чёткое взаимодействие. Главная задача обучения на учебных местах – наилучшая подготовка экипажей к практическому вождению машин и успешному решению задач, указанных в оценочных показателях упражнения [10].

Руководят обучением на учебных местах командиры рот, взводов, заместители командиров рот по вооружению (техники рот).

Танкодром и автодром является основной учебной базой для отработки навыков вождения боевых машин и автомобиля согласно программе подготовки водителей и механиков -водителей. В первую очередь должны быть созданы условия для вождения по ограниченным проездам и для преодоления ими препятствий. Важным принципом при планировании является исключение возможности несчастных случаев. Территория должна быть отгорожена деревьями или крупно рослым кустарником.

Организация занятий по вождению включает:

- 1) подготовку руководителей обучения;
- 2) выбор и подготовку маршрута (участка) вождения и учебных мест;
- 3) определение нужного количества машин, сил и средств для оцепления, регулирования движения, технического и медицинского обеспечения занятия;
- 4) подготовку личного состава, техники, учебно-тренировочных средств и учебных полей.

Основным требованием обучения является привитие личному составу практических навыков в умелом вождении машин в различных условиях местности и обстановки.

Отработка любого приема вождения слагается из предварительного изучения правил его выполнения, возможных ошибок и способов их предотвращения, из образцового показа и тренировок на тренажерах или на машинах без движения в начале в замедленном темпе, а затем в быстром, доводя до автоматизма его выполнение,

К практическому вождению обучаемый допускается после теоретического обучения основ движения и правил вождения и отработки установленной последовательности действий выполнения изученного приема в целом Подготовка руководителя занятия заключается в ознакомлении с расписанием занятий, в изучении условия упражнения по курсу вождения, ознакомлении с методическими рекомендациями данной теме. Исходя из выделенного количества образцов вооружения и военной техники, темы предстоящего занятий, участка вождения и категории обучаемых, руководитель определяет цель обучения, объем и содержание занятия, продумывает его организацию и методику проведения, а также определяет руководителей на учебные места. После изучения руководящих документов и



соответствующей литературы руководитель разрабатывает план проведения занятия, план-конспект на одно из учебных мест [11].

После утверждения документов руководитель занятия собирает руководителей учебных мест и механиков-водителей, определяет им учебные места и вопросы, которые будут ими, отрабатываться на каждом учебном месте, необходимое материальное обеспечение и срок проведения инструктажа или инструкторско-методического занятия. Руководители других учебных мест разрабатывают только планы-конспекты.

Подготовка обучаемых к практическому вождению заключается в изучении условия упражнения, тренировке на тренажерах накануне занятия и в распределении обучаемых по машинам с учетом их натренированности; в первую смену назначаются наиболее подготовленные обучаемые. Переходы смен по учебным местам планируются так, чтобы после изучения правил вождения смена сначала тренировалась на тренажерах, а затем водила военную технику.

Подготовка вооружения и военной техники к занятию заключается в качественном их обслуживании экипажами под руководством командиров подразделений, в определении места и времени прибытия их на занятие и укомплектованности. На занятии должны использоваться исправные образцы вооружения и военной техники.

При подготовке занятия общий руководитель обязан:

- изучить инструкцию общему руководителю и содержание упражнения (цели, объём учебных задач и последовательность их выполнения, указания по отработке упражнения, оценочные показатели и нормативы по скорости движения);
- уточнить количество и состав обучаемых, привлекаемых на занятие, их классные квалификации и стаж вождения;
- в соответствии с методической разработкой или полученными указаниями определить объём занятий на учебных местах, назначить руководителей и провести с ними инструкторско-методическое занятие;
- согласовать с начальниками служб материально-техническое обеспечение занятия (боевые машины, радиостанции, автотранспорт и др.) и своевременно подать необходимые заявки;
- определить контингент специалистов для обеспечения вождения (дежурный по танкодрому, регулировщики, радист, контролёры на препятствиях, дежурный фельдшер, учётчик или оператор на пульте управления);
- разработать план проведения занятия и утвердить его у старшего начальника;
- распределить обязанности между офицерами по разработке методической документации для проведения занятий на каждом учебном месте;
- дать указание одному из командиров взводов или технику роты разработать технологические карточки на отрабатываемые нормативы, проверить их и организовать размножение;



- подготовить проект приказа по обеспечению занятия по вождению, согласовать его с командирами обеспечивающих подразделений (начальниками служб) и передать в штаб части за 2-3 дня до начала занятия;

- заблаговременно осмотреть состояние танкодрома и его оборудование. Перед ночными занятиями особое внимание обратить на исправность световой сигнализации. При необходимости принять меры к подготовке маршрута упражнения в точном соответствии с требованиями курса вождения и обеспечить ограждение опасных мест ясно видимыми знаками, запрещающими движение;

- проверить наличие документации:

- за 1-2 дня до начала занятия проверить готовность руководителей обучения на учебных местах, рассмотреть и утвердить составленные ими планы (план-конспекты) занятий, провести инструктаж дежурного по танкодрому, убедиться в готовности ведомости результатов выполнения упражнения по вождению;

- накануне занятия совместно с ЗКВ (техниками) рот проверить готовность и исправность выделенных на вождение машин. Перед ночным занятием убедиться в исправности инфракрасной техники.

Обязательно проверить наличие исправных удлинительных шнуров для связи с механиком-водителем по радио при отсутствии командира машины. В штабе части получить выписку из приказа по обеспечению занятия.

Методика обучения на тренажерах. Тренажеры позволяют руководителю занятия выполнять методически последовательно процесс обучения и контроль за правильностью выполнения различных приемов управлений.

Тренировка начинается с постановки задачи: руководитель объявляет тему, цель и время тренировки, определяет задачи по подготовке двигателя к пуску, троганию с места, приемам переключения передач, по торможению и остановке. Затем он показывает правильное выполнение приемов управления сам или на примере одного из обучаемых. Начальный показ действий делается в нормальном темпе, как при управлении машиной, а затем каждое действие или группа действий выполняется в замедленном темпе, чтобы обратить внимание на правильность постановки рук и ног при выполнении каждого действия на счет «Делай раз», «Делай два», «Делай три» и так далее. После распределения по тренажерам обучаемые начинают тренироваться сначала в медленном темпе по счету (по разделениям), а после приобретения уверенности темп увеличивается постепенно до нормального. Руководитель учебного места контролирует правильность выполнения каждого действия. Тренировка считается эффективной, когда все действия выполняются быстро и правильно. На всех этапах тренажерной подготовки обучаемым прививаются навыки в наблюдении за показаниями контрольно-измерительных приборов и выборе правильных режимов движения.

Заключение



Как показывает опыт обучения вождению боевых машин боевая готовность и эффективность использования в значительной степени зависит от квалификации каждого водителя, механика водителя, экипажа (расчета).

Подготовка водителей, механиков водителей, экипажей, расчетов образцов боевых машин в короткие сроки требует четкой системы обучения, построенной на основе организаций учебного процесса, широкого применения технических средств обучения и обеспечивается твердыми знаниями военнослужащих боевых и технических возможностей машин, правил их вождения и использования, а также навыками в управлении при движении колонн с учетом особенностей конструкции машин, особенностей местности, времени года и суток на различных театрах военных действий.

Исследование показало, что при внедрении современных обучающих технологий в процесс боевой подготовки ожидается получение следующих результатов:

- увеличение доли обученных военнослужащих с учетом продолжительности воинской службы (по призыву, по контракту);
- повышение качества подготовки обучаемых;
- достижение высокого уровня готовности подразделения к выполнению учебных и боевых задач.

При этом обеспечивается:

- максимальная объективность контроля уровня подготовки военнослужащих, подразделений и органов их управления;
- комплексная подготовка военнослужащих, экипажей (расчетов), подразделений, органов их управления в следствие использования современных компьютерных технологий в комплексе с применением традиционных форм и методов обучения;
- эффективная подготовка подразделений к боевым действиям в сложных условиях местности, городах и населенных пунктах, и других особых условиях;
- повышение морально-психологической устойчивости личного состава условиям обстановки, близких к реальным [12].

Таким образом, предлагаемые пути использования современных технологий воинского обучения позволит создать современную инфраструктуру боевой подготовки подразделений, обеспечивающую проведение мероприятий воинского обучения на высоком уровне.

Список литературы:

1. Куптикбаев Д.К. Совершенствование боевой подготовки войск Региональных командований Вооруженных сил Республики Казахстан. дисс. (PhD). 20.01.00. – Астана 2018, НУО.
2. Оспанов Н.З. Трансформация оперативной и боевой подготовки в Вооруженных Силах Республики Казахстан / Сборник научных трудов Национального университета обороны. – Астана: АО «Астана-Полиграфия», 2007. – 229 с.



3. Римаренко А.Г. Система и методика подготовки по вождению. Учебное пособие для вузов. – М.: ВА БТВ им. Маршала Советского Союза Р.Я. Малиновского, 1976. – 183 с.
4. Даиров М.К. Задачи Вооруженных Сил Республики Казахстан по дальнейшей модернизации качественных параметров военной организации / Материалы научно-теоретической конференции. Вооруженные Силы Республики Казахстан. Создание и перспективы в новом мире. – Астана: АО «Астана-Полиграфия», 2007. – 350 с.
5. Римаренко А.Г. Система подготовки специалистов по вождению машин. Учебное пособие для вузов. – М.: ВА БТВ им. Маршала Советского Союза Р.Я. Малиновского, 1973. – 66 с.
6. Римаренко А.Г. Система, организация и методика технической подготовки в учебных и линейных частях и подразделениях. Учебное пособие. – М.: ВА БТВ им. Маршала Советского Союза Р.Я. Малиновского, 1979. – 171 с.
7. Методика обучения вождению боевых машин. Приказ НГШ ВС РК № 402 от 29 ноября 2002. – Астана: ЗАО «Акмолинская-Полиграфия», 2002. – 280 с.
8. Свиринов М.Н. Броня крепка. История советского танка. – М.: «Эксмо», 2007. – 381 с.
9. Гудериан Г. Внимание танки. История создания танковых войск. – М.: «Центрполиграф», 2005. – 365 с.
10. Курс вождения боевых машин Сухопутных войск (КВБМ СВ – 2002). Астана 2009. Утверждено приказом начальника Генерального штаба ВС РК от 24.12.2002 года №431.
11. Руководство по правилам вождения боевых машин. – Астана 2003. Утверждено заместителем главнокомандующего Сухопутными войсками ВС РК по боевой подготовке.
12. Куптикбаев Д.К. Факторы, влияющие на развитие некоторых компонентов боевой подготовки войск // Хабаршы ВИ СВ. – 2021. – № 47 (3). – 12 с.

Ш.К. Кадиркулов, Б.А. Султанов

Жауынгерлік машиналарды жүргізу бойынша сабақтарды ұйымдастыру және өткізу

Жауынгерлік машиналарды басқаруға дайындық әскерлердің далалық жаттығуларының ажырамас бөлігі болып табылады. Сондықтан бұл зерттеуде сабаққа дайындық кезінде және оқу кезінде жауынгерлік машиналарды практикалық жүргізу бойынша әдістемелік нұсқаулар мен практикалық кеңестерге, сондай-ақ болашақ бөлімше командирлерінің әскери оқу орындарындағы дайындық деңгейін едәуір арттыруды қарастырған. Сонымен қатар, лауазымды тұлғалардың негізгі міндеттеріне талдау жасалды.

Кілт сөздер: Қарулы Күштер, қару-жарақ және әскери техника, мамандар.

S.K. Kadirkulov, B.A. Sultanov

Organizing and conducting classes on driving combat vehicles

Training in driving combat vehicles is an integral part of the field training of troops. Therefore, this study analyzes methodological guidelines and practical tips on practical driving of combat vehicles in preparation for the lesson and during training, as well as the main duties of officials who significantly increase the level of training in military educational institutions of future unit commanders.



Keywords: Armed Forces, weapons and military equipment, specialists.

References:

1. Kuptikbaev, D.K. (2018). Sovershenctbobanie voeboi podgotobki b voisk regionalni komandobani Vooruzhennykh Sil Respubliki Kazakhstan. [Improvement of combat training of troops of the regional command of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan]. Diss. (PhD). 20.01.00. – Astana, №1 (838).
2. Ospanov, N.Z. Transformatsiya operativnoy i boyevoy podgotovki v Vooruzhennykh Silakh Respubliki Kazakhstan [Transformation of operational and combat training in the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty: publishing house “SaGa”, 448 p.
3. Rimarenko, A.G. (1982). Sistema i metodika podgotovki po vozhdniyu. [The system and methodology of driving training]. – M.: Military publishing house, 272 p.
4. Dairov, M.K. (2007). Zadachi Vooruzhennykh Sil Respubliki Kazakhstan po dalneishei modernizacii kachestvennykh parametrov voennoi organizacii. [Proceedings of the scientific and theoretical conference. Armed Forces of the Republic of Kazakhstan. Creation and perspective in a new world]. Astana: JSC «Astana - Polygraphy». – 350 p.
5. Rimarenko, A.G. (1973). Sistema podgotovki specialistov po vozhdniyu mashin. [The system of training specialists in driving cars. The system and methodology of driving training]. – M.: VA BTV im. Marshal of the Soviet Union R.Ya. Malinovsky. – 66 p.
6. Rimarenko, A.G. (1979). Sistema, organizaciya i metodica tehnicheckoi podgotovki v uchebnykh i lineinykh chastyakh i podrazdeleniyakh [The system, organization and methodology of technical training in training and line units and divisions]. – M.: VA BTV im. Marshal of the Soviet Union R.Ya. Malinovsky. – 171 p.
7. (2002). Metodica obucheniya vozhdniyu boevykh mashin. [Order of the National Staff of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan No. 402 dated November 29, 2002.] – Astana: CJSC Akmolinskaya poligraphy. – 280 p.
8. Svirin, M.N. (2007). Bronya kreпка. Istoria sozdania tanka [The armor is strong / The history of the Soviet tank]. – M.: «Eksmo». – 381 p.
9. Guderian, G. (2005). Vnimanije tanki. Istoriya sozdaniya tankovykh voysk. [Attention Tanks. History of tank troops formation]. – M.: «Tsentrpoligraf». 365 p.
10. (2009). Kurs vozhdniye boevykh mashin Sukhoputnykh voysk (KVBM SV - 2002). [The course driving combat vehicles of the Ground forces]. – Astana. Utverzhdeno prikazom nachal'nika General'nogo shtaba VSRK ot 24.12.2002 g. – №431.
11. (2003). Rukovodstvo po pravilam vozhdniya boevykh mashin [Guide to the rules of driving combat vehicles]. – Astana. Utverzhdeno zamestitelem glavnokomanduyushchego Sukhoputnymi voyskami VSRK po boyevoy podgotovke.
12. Kuptikbaev, D.K. (2021). Faktory bljzshie na rasbitie nekotorykh komponentov voeboi podgotobki voisk [Factors influencing the development of some components of combat training of troops] // Habarshy VI SV. – № 47 (3). – 12 p.

Кадиркулов Шыңғыс Қағазбекович	полковник, э.ф.к., философия докторы (PhD), Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының оқу-әдістемелік басқармасы профессор - ғылыми-зерттеу бөлімінің бастығы, Алматы, Қазақстан
Кадиркулов Шингис Кагазбекович	полковник, к.в.н., доктор философии (PhD), профессор – начальник научно-исследовательского отдела учебно-методического управления Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
Kadirkulov Shingis	colonel, candidate in military sciences, Doctor of Philosophy (PhD), professor – the head of the scientific - research department of the academic and methodological administration



	of the Military Institute of Land Forces named after Sagadat Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan
--	------------------------------------------------------------------------------------------------

Сұлтанов Беғалы Асанұлы	подполковник, Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының техникалық қамтамасыз ету, пайдалану және жөндеу кафедрасының оқытушысы, Алматы, Қазақстан
Султанов Бегалы Асанович	подполковник, преподаватель кафедры технического обеспечения, эксплуатации и ремонта Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
Sultanov Begaly	lieutenant colonel, lecturer of the technical support, exploitation and repair department of the Military institute of Land Forces named after Sagadat Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan



Ж.К. Сагиндыкова¹

¹*Академия Комитета Национальной Безопасности
Республики Казахстан, Алматы, Казахстан
(E-mail: janar-s@mail.ru)*

Социально-психологический анализ информационных материалов с целью обнаружения признаков преступлений террористической и экстремистской направленности

В статье рассматриваются методологические основы социально-психологического анализа информационных материалов с целью обнаружения признаков преступлений террористической, либо религиозно-экстремистской направленности. Дано обоснование необходимости проведения психологической экспертизы, показаны основные направления анализа информационных материалов, для выявления влияний на сознание людей.

Ключевые слова: психолог, преступление, экстремист, информация, образования.

Введение

Необходимость проведения исследований в области разработки методов социально-психологической экспертизы информационных материалов с признаками террористических и экстремистских преступлений обусловлена, прежде всего, активным использованием деструктивными религиозно-экстремистскими и международными террористическими организациями в своей пропагандистской деятельности современных информационно-коммуникационных ресурсов.

Методы исследования

Исследование проведено с использованием общенаучных методов, анализ статистических данных, изучения законодательных нормативных документов, зарубежных и казахстанских источников.

Источниками послужили законодательные акты, документы по статистике, монографии и научные статьи по вопросам преступлений террористической и экстремистской направленности.

Основная часть

В результате информационное пространство стало основным каналом распространения радикальной идеологии, вовлекающим граждан в экстремистскую и террористическую деятельность. Проведенный анализ



позволяет сделать вывод о росте количества материалов террористической и экстремистской направленности, доступных в различных сетях, о использовании психологических приемов при их подготовке, о направленности данных материалов на массовое сознание, либо на определенную аудиторию (чаще на «неокрепшую психику» молодежи). Причем данный контент в ближайшем будущем количественно уменьшаться не будет. В связи с этим, основными направлениями деятельности уполномоченных государственных органов (субъектов противодействия терроризму и экстремизму) на сегодняшний день являются выявление, предупреждение и пресечение распространения информационных материалов, содержащих признаки преступлений террористической и экстремистской направленности.

Имеющийся рост религиозной радикализации способствует активизации работы государственных учреждений по контролю и профилактике распространения материалов экстремистской направленности, а также увеличению количества уголовных дел, что непосредственно влияет и на увеличение количества назначаемых судебных экспертиз по материалам религиозного характера, содержащим пропаганду экстремизма и терроризма, информации пропагандистского и агитационного характера, призывающих к вступлению в ряды деструктивных религиозных организаций.

Действующая в настоящее время в специальных службах и правоохранительных органах система выявления, предупреждения и пресечения деструктивной деятельности террористических и экстремистских объединений в информационном пространстве представляет собой реализацию комплекса мер организационного, оперативного и профилактического характера. При этом поисковые мероприятия и сбор доказательственной базы при расследовании преступлений террористической и экстремистской направленности с использованием сети интернет являются важными элементами оперативно-розыскной деятельности и имеют свою специфику. В ходе оперативных мероприятий, следственных действий и судебного рассмотрения дел обязательно проводятся исследования информационных материалов на предмет наличия в них признаков терроризма и экстремизма. На данный момент регулирование, назначение и порядок прохождения экспертиз проводится согласно утвержденным Стандартам государственных услуг в сфере религиозных деятельности (Правила оказания государственной услуги. Приказ Министра информации и общественного развития Республики Казахстан от 31 марта 2020 года № 97. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 1 апреля 2020 года № 20256). В Казахстане отдельную экспертизу информационных материалов на предмет выявления преступлений террористической и экстремистской направленности с позиции социально-психологического подхода не производят. Однако в рамках проводимых экспертиз предусмотрена оценка влияния представленных материалов на массовое сознание и ценности общества.

Ключевой задачей социально-психологической экспертизы



информационных материалов является выделение из общего объема сведений той информации, которая содержит признаки преступлений террористической и экстремистской направленности. В ходе проверки текстов учитываются следующие пункты:

- соответствует ли наименования и Устав данного объединения сути представленного вероисповедания;
- каково отношение данного объединения к семье, браку, образованию, и здоровью граждан, к реализации конституционных и гражданских прав и обязанностей участников (членов) и служителей;
- являются ли основы вероучения и ценностные установки исследуемого объекта традиционными для Казахстана;
- может ли содержания представленных материалов способствовать проявлению религиозного экстремизма.

А также дополнительно изучается:

- не содержатся ли негативная эмоциональная оценка и негативное отношение к любой этнической, расовой, религиозной или социальной группе;
- не содержат ли материалы призывы, направленные на продвижение исключительности, превосходства или неполноценности индивидуумов на основе их социальной, расовой, национальной или религиозной принадлежности;
- не содержат ли материалы призывы к действиям, нарушающим права и правовые интересы граждан.

Стоит заметить, что религиозные тексты проходят проверку в контексте статуса Республики Казахстан как светского государства.

Наряду с этим, в отдельных случаях, по заказу инициатора экспертизы, практикуется вынесение опосредованной психолого-социологической оценки материалу и их авторов по средствам самих же материалов. В основном это касается психологических портретов, обнаружения скрытых приемов воздействия на сознание, определение завуалированных целей и т.д.

Также большую работу по оценке поступающих материалов, содержащих признаки религиозно мотивированного экстремизма и терроризма, проводятся в рамках возбужденных уголовных дел при назначении судебной экспертизы. В рамках уголовных дел проводится политолого-религиоведческое исследование объектов, содержащих признаки религиозно мотивированного радикализма (религиозного экстремизма, терроризма). Данный вид деятельности регламентируется статьями Уголовного Кодекса РК.

Все задействованные в экспертизе выше структуры нуждаются в учете новых форм воздействия, активно используемые деструктивными террористическими и религиозными организациями, в том числе МТО. В ходе исследования нами проанализированы имеющиеся отечественные материалы, используемые при проведении экспертиз, а также российский опыт проведения подобной оценки.

В Казахстане данной тематике посвящены методические пособия,



используемые в судебно-экспертном политолого-религovedческом исследовании, в частности работы Н.А. Мукановой и Д.Р. Мусиной.

В Российской Федерации данной проблеме посвящены методические разработки М.В. Кроз, Н.А. Ратиновой, В.В. Виноградова и др.

В зависимости от выраженности критериев причастности к уголовным преступлениям информационные материалы могут быть разделены на три категории:

- 1) информационные материалы, не содержащие признаков преступлений экстремистской направленности;
- 2) информационные материалы, явно содержащие признаки преступлений экстремистской направленности;
- 3) информационные материалы, неявно содержащие признаки преступлений экстремистской направленности, которые в первую очередь требуют проведения дополнительной социально-психологической экспертизы.

С позиции социальной психологии анализ таких информационных материалов может проводиться с использованием концепции психологии социального познания. Она заключается в том, что анализ информационного материала не может быть осуществлен вне контекста его использования, включающего в себя не только особенности сообщения, но и всех элементов коммуникативного процесса. Поэтому с методологических позиций социально-психологическую экспертизу информационных материалов с признаками террористических и экстремистских преступлений необходимо проводить через исследование каждого из элементов модели коммуникативного процесса (коммуникатор – канал – сообщение – аудитория) и их взаимосвязанных характеристик.

Учет особенностей восприятия и осмысления аудиторией полученной информации является одним из важных компонентов методики социально-психологической экспертизы интересующих материалов и прогнозирования негативных последствий их воздействия.

Для диагностики аудитории при экспертизе информационных материалов, содержащих неявные признаки преступлений экстремистской направленности, может быть использован широкий арсенал социально-психологических методов. При этом диагностике может подвергаться аудитория, на которую уже было оказано воздействие при помощи информационного материала, например, в ходе массового мероприятия. Тем самым можно избежать целенаправленного распространения потенциально экстремистских информационных материалов в среде реципиентов, ранее не ознакомившихся с ними. Таким способом представляется возможным выявлять субъективные оценки реципиентов в отношении последствий воздействия информации на когнитивную, эмоциональную и поведенческую сферы.

Необходимо также учитывать возможность выполнения коммуникатором разнообразных функций, например, выступать в качестве источника информационных материалов, их автора, изготовителя,



распространителя.

Сведения о качественных характеристиках и особенностях коммуникатора, таких как возраст, пол, принадлежность к какой-либо социальной группе, религиозные воззрения, политические взгляды, выполняемые социальные роли и т.п. могут способствовать правильной трактовке, использованной им кодировки информации, ориентации на конкретную аудиторию, его мировоззрения, которое раскрывается через информационные материалы.

Немаловажную роль играет авторитет коммуникатора информационного материала в той или иной среде, которой адресовано сообщение, что может усиливать эффект воздействия.

Коммуникатор может занимать одну из трех позиций, влияющих на эффективность восприятия информационных материалов: открытая – коммуникатор открыто объявляет себя сторонником излагаемой точки зрения; отстраненная – коммуникатор держится подчеркнуто нейтрально, сопоставляя противоречивые точки зрения; закрытая – коммуникатор умалчивает о своей точке зрения или целенаправленно скрывает ее. Содержание каждой из этих позиций задается целью, задачей, которая преследуется в коммуникативном воздействии, но важно, что каждая из названных позиций обладает определенными возможностями для усиления эффекта воздействия.

В зависимости от *канала* передачи сообщений их можно разделить на текстовые, аудио, фото, видео и комплексные (сочетающие, например, фото и тексты, аудиовизуальные, видео с субтитрами и т.п.).

В соответствии с теоретическими положениями социальной психологии используемые для передачи информации *сообщения* могут способствовать формированию стереотипов и каузальной социальной атрибуции. Стереотипизация заключается в приписывании индивиду каких-либо шаблонных характеристик, исходя из его принадлежности к определенной социальной группе. Социальная каузальная атрибуция подразумевает связывание причин поведения индивидов с их групповой принадлежностью.

Кроме того, информационные материалы с признаками террористических и экстремистских преступлений могут содержать признаки побуждения к агрессии в отношении других групп, что достаточно точно отражает суть возможности или реального осуществления насильственных действий в отношении какой-либо социальной группы.

Основными мишенями информационного воздействия являются поведенческий компонент *аудитории*, когнитивный и эмоциональный компоненты ее психики. Информационные материалы, скорее всего, будут ориентированы на поведенческий компонент аудитории с целью инициации какой-либо ее деятельности или на эмоциональный компонент - для формирования необходимого ее отношения к какой-либо социальной группе.

Согласно классификации Г.М. Андреевой, информация, исходящая от коммуникатора, может быть двух типов: побудительная и констатирующая. Действия влияют на поведенческую сферу аудитории [5].



В свою очередь, констатирующая информация, выступающая в форме сообщения, не предполагает непосредственного изменения поведения, хотя может косвенно этому способствовать. Исходя из этого, оценка аудитории с позиций формирования необходимых коммуникатору эмоций, чувств, стереотипов, установок, мировоззренческих взглядов и иных психических процессов, и образований является важной составляющей проведения социально-психологической экспертизы.

Заключение

Социально-психологическая экспертиза информационных материалов с признаками террористических и экстремистских преступлений является сложным и относительно новым видом деятельности. Это обуславливает необходимость дальнейшей теоретической проработки, практической разработки и согласованности подходов к ее проведению со стороны экспертного сообщества. Таким образом, лишь решив вопрос достаточного методологического обеспечения социально-психологической экспертизы, можно обосновывать необходимость ее нормативного урегулирования, что будет темой дальнейшего нашего исследования.

Список литературы:

1. Ратинова Н.А., Кроз М.В. Правовые и этические аспекты психологической экспертизы экстремистских материалов / Проблемы методологии экспертизы материалов с признаками экстремизма: материалы Всероссийской научно-практической конференции (14–15 ноября 2013 года). – Казань, 2013. – С. 139-145.
2. Султанов А.А. Методологические проблемы исследования публичных выступлений по делам об экстремизме (психологический и правовой аспекты) // Социально-психологические аспекты обеспечения национальной безопасности: материалы международной научно-практической конференции, 3-4 декабря 2015: в 2-х т. Т.3. / Ин-т национальной безопасности Республики Беларусь / под ред. С.Н. Князев [и др.]. – Минск, 2016. – 17 с.
3. Муканова Н.А., Мусина Д.Р. Методическое пособие по вопросам проведения религиозной экспертизы / под ред. Маруев А.Ю. – Астана: Нұр, 2013. – 152 с.
4. Муканова Н.А., Мусина Д.Р. Методики по проведению Судебно-экспертного политолого-религиоведческого исследования материалов, содержащих признаки религиозно мотивированного экстремизма и терроризма. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 47 с.
5. Маруев А.Ю., Аманов Ж.К., Георгадзе М.С. и др. Социально-психологическая экспертиза информационных материалов с признаками террористических и экстремистских преступлений: методические рекомендации. – М.: Фан, 2017. – 42 с.

Ж.К. Сағындыкова

Террористік және экстремистік бағыттағы қылмыстардың белгілерін анықтау мақсатында ақпараттық материалдарды әлеуметтік-психологиялық талдау

Мақалада террористік немесе діни-экстремистік бағыттағы қылмыстардың белгілерін анықтау мақсатында ақпараттық материалдарды әлеуметтік-психологиялық



талдаудың әдіснамалық негіздері қарастырылады. Психологиялық сараптама жүргізу қажеттілігінің негіздемесі берілген, адамдардың санасына әсері нанықтау үшін ақпараттық материалдарды талдаудың негізгі бағыттары көрсетілген.

Кілт сөздер: психолог, қылмыс, экстремист, хабар, білім.

Zh.K. Sagindikova

Socio-psychological analysis of information materials in order to detect signs of terrorist and extremist crimes

The article examines the methodological foundations of the socio-psychological analysis of information materials in order to detect signs of crimes of a terrorist or religious extremist orientation. The substantiation of the need for psychological expertise is given, the main directions of the analysis of information materials are shown to identify influences on people's consciousness.

Key words: psychologist, crime, extremist, information, education.

References:

1. Ratinova, N.A., Kroz, M.V. (2013). Pravovie i etizheskie aspekti psihoiogicheskoi ekspertizii ekstremistski materialov / materiali Vcerossiskoi konferencii «Problemi metodologii iekspertizi materialov s priznakami ekstremizma» [Legal and ethical aspects of psychological examination of extremist materials: materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference «Problems of methodology of examination of materials with signs of extremism»] (November 14-15). – Kazan. P. 139-145.
2. Sultanov, A.A. (2016). Metodologicheskie problemy issledovaniya publichnykh vystuplenii po delam ob ekstremizme (psikhologicheskii i pravovoi aspekt) // Sotsialno-psikhologicheskie aspektы obespecheniya natsionalnoi bezopasnosti: materialy mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii. [Methodological problems of research of public speeches on cases of extremism (psychological and legal aspects) // Socio-psychological aspects of ensuring national security: materials of the International Scientific and Practical Conference]. (December 3-4, 2015). – Minsk. – 17 p.
3. Mukanova, N.A., Musina, D.R. (2013). Metodicheskoe posobie po voprosam provedeniia religiovedcheskoi ekspertizy [Methodological guide on the issues of conducting religious studies expertise]. – Astana: Nur. –152 p.
4. Mukanova, N.A., Musina, D.R. (2016). Metodiki po provedeniyu Sudebno-ekspertnogo politologo-religiovedcheskogo issledovaniya materialov, soderzhashchikh priznaki religiozno motivirovannogo ekstremizma i terrorizma. [Methods for conducting Forensic expert political and religious studies of materials containing signs of religiously motivated extremism and terrorism]. – Almaty: Kazakh university, – 47 p.
5. Maruev, A.Iu., Amanov, Zh.K., Georgadze, M.S. (2017). Sotsialno-psikhologicheskaiа ekspertiza informatsionnykh materialov s priznakami terroristicheskikh i ekstremistskikh prestuplenii: metodicheskіe rekomendatsii. [Social-psychological examination of information materials with signs of terrorist and extremist crimes: methodological recommendations]. – M.: Fan. – 45 p.



Сағындыкова Какимовна	Жанар	полковник, психология ғылымдарының кандидаты, ҚР ҰҚК академиясының жетекші ғылыми маманы, Алматы, Қазақстан
Сагиндыкова Какимовна	Жанар	полковник, кандидат психологических наук, ведущий научный сотрудник академии КНБ РК, Алматы, Казахстан
Sagindikova Zhanar		colonel, candidate of Psychological Sciences, Leading Researcher of the Academy of the NSC of the RK, Almaty, Kazakhstan



Н.М. Керимбаев¹, А.Б. Мухатай¹

¹*Пограничная академия Комитета национальной безопасности
Республики Казахстан, Алматы, Казахстан
(E-mail: Aspet_78@mail.ru)**

Методологические подходы к исследованию проблемы применения педагогической диагностики морально-психологического состояния личного состава

В статье предложен педагогический анализ применения методологических подходов при изучении морально-психологического состояния личного состава. Раскрываются сущность педагогической диагностики морально-психологического состояния, а также идейные и ценностные ориентиры мировоззрения. Рассматривается потенциал методологических подходов применительно к педагогической диагностике морально-психологического состояния личного состава. Даются определения понятию и сущности аксиологического, личностного и компетентностного подходов. Более детально раскрываются ценности, которыми должны обладать граждане Казахстана, в том числе и военнослужащие Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан.

В ходе раскрытия личностного подхода в педагогическом процессе уделяется внимание понятию личности, что требует от руководителя знание индивидуальных особенностей и морально-деловых качеств военнослужащих. В ходе изучения компетентностного подхода в рамках морально-психологического обеспечения служебной и боевой деятельности Пограничной службы Казахстана раскрываются компетентности, характеризующие личность, как субъекта жизнедеятельности. Применяется проецирование методологических подходов на педагогическую диагностику морально-психологического состояния личного состава.

Ключевые слова: методологические подходы, ценности, личный состав, педагогическая диагностика, морально-психологическое состояние.

Введение

В современной педагогической науке сложилась ситуация, которая характеризуется, с одной стороны, возрастающими требованиями к воспитанию, а с другой, недостаточно полным ее использованием потенциальных возможностей для эффективной организации процесса поддержания устойчивого морально-психологического состояния (далее – МПС) личного состава Пограничной службы Комитета национальной безопасности Республики Казахстан (далее – ПС КНБ РК).

Современная научно-педагогическая литература предлагает весьма полный, научно обоснованный набор подходов к воспитанию, неотъемлемыми компонентами которых являются: основные понятия,



используемые в процессе изучения, управления и преобразования воспитательной практики; принципы как исходные положения и главные правила осуществления воспитательной деятельности; приемы и методы построения процесса воспитания [1].

Сущность педагогической диагностики МПС – распознавание состояния военнослужащих и воинского коллектива, путем быстрой фиксации его важнейших (определяющих) компонентов, показателей и критериев МПС; возможный прогноз поведения изучаемого личного состава, принятия решения о воздействии на поведение военнослужащих и формирование МПС личного состава [2]. Применение педагогической диагностики МПС личного состава сможет гарантировать качество и своевременность получения информации, обеспечит таким контрольно-диагностическим инструментарием, позволяющим придать большую эффективность управленческим воздействиям на процесс поддержания устойчивого МПС личного состава ПС КНБ РК, чем просто оценка МПС, которая в настоящее время используется в практике.

Методы исследования

В ходе данного исследования используются следующие методы: методы аналогии, сравнительного анализа, SWOT– анализ.

Основная часть

В исследованиях последних лет отмечается значительный рост внимания к проблеме применения методологических подходов в ходе изучения личного состава и диагностики морально-психологического климата в воинских коллективах. Плодотворный вклад в разработку различных аспектов внесли ученые и практики Казахстана Ш.Т. Таубаева [3], И.А. Зимняя [4], А.А. Прибытков [5] и многие другие военные ученые.

Основной целью данной статьи является раскрытие понятия и сущности методологических подходов, применяемых при проведении педагогической диагностики морально-психологического состояния личного состава.

Для решения поставленной цели использованы следующие методы исследования: теоретические: анализ психолого-педагогической и специальной литературы по исследуемой проблеме, внутри дисциплинарный и междисциплинарный синтез, сравнение по внутренним связям и существенным свойствам исследуемого явления; эмпирические: анкетирование, тестирование, обобщение прошлого опыта, изучение нормативных, методических и планирующих документов, анализ, беседы с руководящим составом и начальниками отделов.

Рассматривая понятие «методология», очевидным становится то, что оно имеет непосредственную взаимосвязь с такими понятиями как «метод», «методология», «методологический подход». Под «методологическим подходом» понимается принципиальная методологическая ориентация



исследования, как точка зрения, с которой рассматривается объект изучения (способ определения объекта), как понятие или принцип, руководящий общей стратегией исследования» [6]. По мнению И.А. Зимней по своему определению термин «подход» многозначен, это: а) мировоззренческая категория, в которой отражаются социальные установки субъектов обучения как носителей общественного сознания, что соотносимо с понятием «позиция»; б) глобальная и системная организация (самоорганизация) воспитательного процесса, включающая все его компоненты и, прежде всего, самих субъектов педагогического взаимодействия: учителя (преподавателя) и ученика (студента) [4, с.26].

Рассмотрим потенциал подходов применительно к педагогической диагностике МПС личного состава. Так, аксиологический подход позволяет изучать явления с точки зрения общечеловеческих ценностей, так как в основе аксиологии лежат понимание и утверждение ценности человеческой жизни, воспитания и обучения в целом. К примеру, личностный подход рассматривается как отношение к воспитуемому, к его личности, к субъекту развития, который предполагает в качестве ведущего ориентира формирование личностных качеств, а также направленности, общественной активности, творческих способностей, черт характера. В свою очередь, компетентностный подход предполагает направленность всех мер на организацию формирования компетентностей, необходимых для выполнения функциональных задач.

В этой связи раскроем методологические подходы более подробно. Аксиологический подход. В начале XX века в качестве самостоятельной теоретической дисциплины сформировалась аксиология – наука о ценностях. В «Философском словаре» под редакцией И.Т. Фролова дано следующее определение понятию «Ценности – специфически социальные определения объектов окружающего мира, выявляющие их положительное или отрицательное значение для человека и общества (благо, добро и зло, прекрасное и безобразное, заключенные в явлениях общественной жизни и природы). Внешне ценности выступают как свойства предмета или явления, однако они присущи ему не от природы, не просто в силу внутренней структуры объекта самого по себе, а потому, что он вовлечен в сферу общественного бытия человека и стал носителем определенных социальных отношений» [7]. Согласно позиции В.П. Тугаринова, «ценности – суть предмета, явления и их свойства, которые нужны людям определенного общества или класса и отдельной личности в качестве средств удовлетворения их потребностей и интересов, а также – идеи и побуждения в качестве нормы, цели и идеала» [8].

Процесс поиска новых смысловых ориентиров, объединительных идей и ценностей в Республике Казахстан начался с момента обретения государственного суверенитета, но до сих пор продолжается.

К числу неотъемлемых слагаемых целостной системы ценностей, имеющих определяющее значение для поддержания устойчивого МПС личного состава ПС КНБ РК, относятся, прежде всего, подсистемы



социально-политических, патриотических, гуманистических, нравственных, свободы совести и военно-профессиональных идей и ценностей.

Социально-политические идеалы и ценности в систематизированном виде представлены в государственной идеологии. Важнейшие идейно-ценностные ориентиры казахстанской государственной идеологии получили новое правовое оформление в Конституции Республики Казахстан. Сама идейная формула «Республика Казахстан утверждает себя демократическим светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы», служит, по сути дела, концентрированным выражением современной государственной идеологии. Первостепенное значение имеют ценности, характеризующие духовную природу правового государства, прежде всего ценность самого права как меры свободы и рационально-нормативного регулятора общественных отношений. Не менее актуальна для нас ценность правового равенства или равенства всех граждан перед законом. Социально-политические ценности имеют основополагающее значение, поскольку характеризуют суть и характер демократического общественного и государственного строя, раскрывают нормы прав и свобод личности, в том числе гражданских, дают стержневые смысловые ориентиры для государственной, специальной и военной службы.

Патриотизм неотделим от следующих духовных ценностей: веры в Казахстан, как развивающуюся страну, способную выдвинуться в авангард мирового общественного прогресса, бескорыстного служения ее интересам, нерушимой целостности казахстанской земли; знания и уважения отечественной истории, святынь страны и заслуг предков; почитания казахского языка как источника духовного развития и приобщения к достижениям мировой культуры; бережного отношения к казахстанской национальной культуре, традициям и обычаям народной жизни; преданности «малой родине»; уважения казахстанской государственной символики – Герба, Флага (боевых знамен), Гимна и других атрибутов государственности.

Гуманизм превращается сегодня в один из важнейших компонентов международной и национальной безопасности, выживания человечества. Он также служит мерой цивилизованности современного общества, его властных и силовых органов, в том числе ПС КНБ РК. Гуманизация общественных и служебных отношений в немалой степени способствует общественному прогрессу, укреплению МПС граждан и военнослужащих. К числу приоритетных направлений данного процесса относятся: большая ориентация на соблюдение прав и свобод казахстанских и иностранных граждан на государственной границе, уважение человеческого достоинства, защита интересов личности; забота о людях; всемерное содействие «очеловечиванию» служебных, социальных и бытовых условий пограничной службы, повышение ее общественного престижа; расширение возможностей для удовлетворения образовательных, информационных, культурных и иных потребностей развития личности пограничников; исключение негуманных (неуставных) форм проявления служебных и межличностных отношений;



ненасилие, мирное разрешение пограничных споров, недопущение недоверия и вражды в пограничной сфере. Нравственные ценности универсальны, т.е. общеприменимы по своему характеру. Их природа не меняется со сменой исторических эпох, типов общественного строя, властных режимов. Добро везде остается добром, зло – злом, а честь – честью. Меняется только отношение к нравственным ценностям, мера их восприятия, а также следования им верхов и низов общества, граждан и военнослужащих. Сегодня как никогда важен решительный поворот к нравственным ценностям и нормам поведения, прежде всего политической и военной элиты, государственных служащих, сотрудников спецслужб. В этом залог укрепления их духа и казахстанской государственности.

Профессия пограничника требует разносторонних качеств, знаний и навыков, высокого уровня интеллекта и физического развития. Современный пограничник в дополнение к традиционной военной подготовке должен быть хорошим психологом, разбирающимся в людях, знатоком международного права, разведчиком, хозяйственником, экологом, кинологом, знать иностранные языки, шедевры мировой и отечественной культуры (в том числе и для того, чтобы не допустить их незаконного вывоза за пределы страны). И это не просто слова. Люди, по-настоящему преданные профессии пограничника, сверяющие свою жизнь с ее ценностными ориентирами, чтящие свой неписанный кодекс чести, – золотой фонд Пограничной службы КНБ Республики Казахстан. Таким образом, идейные и ценностные ориентиры мировоззрения и деятельности составляют основу идеологического и нравственного компонентов МПС и являются важной характеристикой для применения педагогической диагностики МПС личного состава ПС КНБ РК.

Личностный подход. Так что такое личность? Каково ее влияние на систему? Что нам известно о понятии – личность? Для более полного понимания личностного подхода в педагогическом процессе рассмотрим несколько понятий. Личностный подход – последовательное отношение педагога к воспитаннику как к личности, сознательному ответственному субъекту собственного развития и воспитания; это – базовая ценностная ориентация педагога, определяющая его позицию во взаимодействии с каждым обучаемым и коллективом. Он предполагает помощь воспитаннику в осознании себя личностью, выявлении и раскрытии его возможностей, становлении самосознания, самореализации и самоутверждении [9]. В личностных смыслах человека открывается значение мира, а не равнодушное знание о действительности. В них рождаются ориентиры жизненного самоопределения, они определяют направленность личности, которая выделяется практически во всех подходах к структурированию личности как ее важнейший компонент. Формирование личностных качеств у военнослужащих требует действовать с опережением. То есть офицер должен видеть зону ближайшего развития подчиненного. Зона ближайшего развития – это понятие, введенное Л.С. Выготским и означающее расхождение между уровнем существующего развития объекта (какую



задачу он может решить самостоятельно) и уровнем потенциального развития, которого он же способен достигнуть под руководством воспитателя и в сотрудничестве с коллегами. Или, как писал Л.С. Выготский: «обучение ведёт за собой развитие» [10]. Однако, повышая требования, необходимо реально оценивать силы тех, кому они адресованы. Непосильные требования к военнослужащим могут подорвать веру в свои силы, привести к разочарованиям или, и то намного хуже, к недостаточно полному, поверхностному выполнению требований. Обычно в таких случаях вырабатывается привычка обходиться малыми результатами, а это влечет за собой определенные последствия.

Особенно внимательно необходимо следить за изменением главных личностных качеств – направленности ценностных ориентаций, жизненных планов деятельности и поведения военнослужащих, которые при необходимости оперативно корректируются в процессе воспитания, направляя его на удовлетворение служебных потребностей. Некоторые руководители (начальники) ошибочно полагают, что индивидуальный подход требуется лишь по отношению к «группам риска», нарушителям воинской дисциплины. Несомненно, эти военнослужащие нуждаются в повышенном внимании. Но нельзя забывать и добросовестных военнослужащих. За внешним благополучием могут скрываться и неблагоприятные мысли, мотивы, поступки. Подозревать в этом никого и никогда не следует, но внимание необходимо уделять всем.

Принцип личностного подхода в педагогической диагностике и воспитании требует, чтобы руководитель (начальник): постоянно изучал и хорошо знал индивидуальные особенности темперамента, черты характера, взгляды, вкусы, привычки военнослужащих; умел диагностировать и знал реальный уровень сформированности таких личностных качеств, как мышление, мотивы, интересы, установки, направленность личности, отношение к жизни, труду, ценностные ориентации, жизненные планы и другие; постоянно привлекал каждого военнослужащего к посильной для него и все усложняющейся по трудности воспитательной деятельности, обеспечивающей прогрессивное развитие его личности; своевременно выявлял и устранял причины, которые могут помешать достижению цели, а если эти причины не удалось вовремя выявить и устранить – оперативно изменял тактику воспитания в зависимости от новых сложившихся условий и обстоятельств; максимально опирался на собственную активность военнослужащего; сочетал воспитание с самовоспитанием личности, помогал в выборе целей, методов, форм самовоспитания; развивал самостоятельность, инициативу, самодеятельность военнослужащих, не столько руководил, сколько умело организовывал и направлял ведущую к успеху деятельность. Таким образом, личностный подход определяет содержание психологического компонента МПС личного состава ПС КНБ РК.

Компетентный подход. В настоящее время уделяется большое внимание вопросу компетенций. Исследуя сущность понятий «компетенции» и «компетентность» в рамках морально-психологического обеспечения



служебной и боевой деятельности ПС КНБ РК, возникает необходимость выявления, обоснования и более глубокого их изучения. В современном «Толковом словаре иноязычных слов» компетенция трактуется как «осведомлённость в каком-нибудь круге вопросов, какой-нибудь области знания», а «компетентный» – как «знающий, осведомлённый, авторитетный в какой-либо области», «обладающий компетенцией» [11].

В качестве основных выделим следующие компетенции военнослужащих Пограничной службы КНБ РК: личностные компетентности, характеризующие личность, как субъекта жизнедеятельности; социальные компетентности, обеспечивающие взаимодействие человека с социальной средой; профессиональные компетентности, относящиеся к деятельности человека, в том числе и профессиональные. Компетентности, характеризующие личность, как субъекта жизнедеятельности отражают его свободу и ответственность выбора смысла и образа жизни, ценности жизни и культуры, знания и соблюдение прав и обязанностей гражданина, знания и соблюдение норм здорового образа жизни, физическую культуру человека, уверенность в себе и его собственное достоинство, гражданский долг, языковое и речевое развитие. Социальные компетентности, обеспечивающие взаимодействие человека с социальной средой, отражают его взаимоотношения с обществом, коллективом, семьей, друзьями, сослуживцами. Профессиональные компетентности, относящиеся к деятельности человека, отражают его познавательные способности и стремление к профессиональному саморазвитию, ориентацию в разных видах деятельности, характеризуются умением планировать, проектировать, моделировать, прогнозировать свою деятельность и своих подчинённых.

Заключение

Эти компетенции, проявляясь в поведении, служебной и боевой деятельности военнослужащего, становятся его личностными качествами, свойствами.

Соответственно, они становятся компетентностями, которые наряду с опытом, характеризуют военно-профессиональный компонент МПС личного состава. В таблице 1 представлена обобщенная проекция основных идей методологических подходов педагогической диагностики МПС личного состава ПС КНБ РК.

Таким образом, педагогический анализ подходов позволил выявить системные особенности, определить актуальные направления педагогической диагностики МПС личного состава и позволил раскрыть потенциал методологических подходов для определения основных характеристик МПС личного состава, его компонентов, наличие которых, в настоящее время, характеризуют эффективность процесса поддержания устойчивого МПС личного состава ПС КНБ РК.



Методологические подходы	Проекция на предмет исследования (основные положения)
Аксиологический подход	Идейные и ценностные ориентиры мировоззрения и деятельности – важная основа изучения личности военнослужащего при применении педагогической диагностики морально-психологического состояния личного состава ПС КНБ РК
Личностный подход	Психические процессы, свойства и состояния личности военнослужащего, и они производны, т.е. зависят от индивидуального и общественного бытия, условий СБД и поэтому обязательны для изучения в ходе применения педагогической диагностики МПС личного состава ПС КНБ РК
Компетентностный подход	Наличие компетентности у военнослужащего, обеспечивает успешное решение служебных и боевых задач и поэтому становится предметом изучения в ходе применения педагогической диагностики МПС личного состава

Таблица 1. Проецирование методологических подходов на педагогическую диагностику морально-психологического состояния личного состава ПС КНБ РК

Список литературы:

1. Степанов Е.Н., Лузина Л.М. Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания. – М.: ТЦ Сфера, 2008. – 224 с.
2. Керимбаев Н.М. Свидетельство о внесении сведений в Государственный реестр прав на объекты, охраняемые авторским правом № 19702 от 10 августа 2021 года: К вопросу уточнения сущности и содержания термина «педагогическая диагностика морально-психологического состояния личного состава».
3. Таубаева Ш.Т. Методика организации и проведения педагогического эксперимента. Учеб. пособие. – Алматы: КазГосЖенПУ, 2012. – 167 с.
4. Зимняя И.А. Стратегический подход к воспитанию // Общая стратегия воспитания в образовательной системе России (к постановке проблемы): Коллективная монография. В 2 книгах. Книга 1 / под общей редакцией И.А.Зимней. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2001. – 253 с.
5. Прибытков А.А. Научно-педагогические основы морально-психологического обеспечения служебной и боевой деятельности ПС КНБ РК: дисс 6D106200 доктора философии (PhD). – Алматы. 2019. – 202 с.
6. Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода / И.В. Блауберг, Э.Г. Юдин. – М.: Наука, 1973. – 74 с.
7. Фролов И.Т. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. 7-е изд., перераб. и доп. – М.: Республика, 2001. – 719 с.
8. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1960. –156 с.
9. Безрукова В.С. Словарь нового педагогического мышления / В.С. Безрукова. – Екатеринбург, 1992. – 89 с.
10. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Эксмо, 2005. – 254 с.
11. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: Рус.яз., 1998. – 848 с.

Н.М. Керімбаев, Ә.Б. Мұқатай

Жеке құрамның моральдық-психологиялық жай-күйінің педагогикалық диагностикасын қолдану проблемасын зерттеудің әдіснамалық тәсілдері



Мақалада жеке құрамның моральдық-психологиялық жай-күйін зерделеу кезінде қолданатын әдіснамалық тұғырдың педагогикалық талдамасы ұсынылған. Моральдық-психологиялық жай-күйдің педагогикалық диагностикалауының ішкі мазмұны, сонымен қоса идеялы және құндылық нысандар көзқарастары ашылған. Жеке құрамның моральдық-психологиялық жай-күйін педагогикалық диагностикалауының қолдануы бойынша әдіснамалық тұғырлардың әлеуеті қарастырылған. Аксиологиялық, жеке өзіндік, және құзыреттілік тұғырлардың ішкі мазмұны мен ұғымның анықтаулары беріледі. Қазақстан азаматтары, соның ішінде Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитеті Шекара қызметінің әскериқызметкерлерінің бойында қалыптасуы-мыс құндылықтарының егжей-тегжейлері ашылған.

Педагогикалық процестегі жеке өзіндік тұғырды ашу кезінде, басшының жеке тұлға ұғымына, әскериқызметкерлердің жеке-өзіндік ерекшеліктеріне және моральдық-іскери қасиеттерін білу қажет ететіне көңіл бөлінеді. Құзыреттілік тұғырды зерттеу барысында, Қазақстан Шекара қызметінің қызметтік және жауынгерлік іс-әрекетін моральді-психологиялық қамтамасыз ету шеңберінде жеке тұлғаны тіршілік әрекетінің субъекті ретінде мінездеме беруіндегі құзыреттіліктер ашылады. Әдіснамалық тұғырларды жеке құрамның моральді-психологиялық жай-күйін педагогикалық диагностикалауына өлшеп қарауы қолданылады.

Кілт сөздер: әдіснамалық тұғырлар, құндылықтар, жеке құрам, педагогикалық диагностикалау, моральді-психологиялық жай-күйі.

N.M. Kerimbayev, A.B. Mukhatay

Methodological approaches to the study of the problem of applying pedagogical diagnostics of the moral and psychological state of personnel

This article proposes a pedagogical analysis of the application of methodological approaches in the study of the moral and psychological state of personnel. The essence of pedagogical diagnostics of the moral and psychological state, as well as the ideological and value orientations of the worldview are revealed. The potential of methodological approaches in relation to pedagogical diagnostics of the moral and psychological state of personnel is considered. Definitions of the concept and essence of the axiological, personal and competency-based approaches are given. The values that the citizens of Kazakhstan, including the military personnel of the Border Service of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan must have, are disclosed in more detail.

In the course of revealing the personal approach in the pedagogical process, attention is paid to the concept of personality, which requires the leader to know the individual characteristics and moral and business qualities of military personnel. In the course of studying the competency-based approach within the framework of the moral and psychological support of service and combat activities of the Border Service of Kazakhstan, competencies are revealed that characterize a person as a subject of vital activity. Focus of methodological approaches onto pedagogical diagnostics of the moral and psychological state of personnel is used.

Keywords: methodological approaches, values, personnel, pedagogical diagnostics, moral and psychological state.

References:

1. Stepanov, E.N., Luzina, L.M. (2008). Pedagogu o sovremenny h podhoda h i konsepsiah vospitania [To the teacher about modern approaches and concepts of education]. – M.: TS Sfera.



– 224 p.

2. Ktrimbayev, N.M. (2021). Svidetelstvo o vneseni isvedeni v Gosudarstvennyi reestr prav na obekty, ohranäemye avtorskim pravom № 19702 ot 10 avgusta 2021 goda: K voprosu utochneniya suşnosti i soderjania termina «pedagogicheskaia diagnostika morälno-psihologicheskogo sostoiania lichnogo sostava» [Certificate of entry of information into the State Register of Rights to Objects Protected by Copyright No. 19702 dated August 10, 2021: On the issue of clarifying the essence and content of the term "pedagogical diagnostics of the moral and psychological state of personnel].

3. Taubaeva, S.T. (2012). Metodika organizatsii i provedeniya pedagogicheskogo eksperimenta [Methods of organizing and conducting a pedagogical experiment]. Uchebnoeposobie. – Almaty: KazGosJenPU. – 167 p.

4. Zimnäia, İ.A. (2001). Strategiälnyi podhod k vospitaniiu [A strategic approach to education] // Obşaia strategiya vospitaniya v obrazovatelnoi sisteme Rosii k postanovke problemy: Kolektivnaia monografiya. V 2 knigah. Kniga 1 / pod obşairedaksiei İ.A. Zimnei. – M.: İssledovatelskiy centr problem kachestva podgotovki spetsialistov. – 253 p.

5. Pribytkov, A.A. Nauchno-pedagogicheskie osnovy morälno-psihologicheskogo obespecheniya slujebnoi i boevoi deiatelnosti PS KNB RK: diss 6D106200 doktora filosofii (PhD). [Scientific and pedagogical foundations of moral and psychological support of service and combat activities of the PS of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan: dissertation of the Doctor of Philosophy (PhD)]. – Almaty. – 202 p.

6. Blauberg, İ.V., İudin, E.G. (1973). Stanovlenie i suşnost sistemnogo podhoda [Formation and essence of the system approach] / İ.V. Blauberg, E.G. İudin. – M.: Nauka. – 74 p.

7. Frolov, İ.T. (2001). Filosofski slovär [Philosophical Dictionary] / Pod red. İ.T. Frolova. 7-e izd., pererab. idop. – M.: Respublika. – 719 p.

8. Tugarinov, V.P. (1960). O senostäh jizni i kültury [About the values of life and culture]. – L.: İzd-vo LGU. – 156 p.

9. Bezrukova, V.S. (1992). Slovär novogo pedagogicheskogo myşlenia [Dictionary of new pedagogical Thinking] / V.S. Bezrukova. – Ekaterinburg. – 89 p.

10. Vygotski, L.S. (2005). Psihologiya razvitiya cheloveka [Explanatory dictionary of foreign words]. – M.: İzd-vo Smysl; Eksmo. – 254 p.

11. Krysin, L.P. (1998). Tolkovyi slovär inoiazychnyh slov [Explanatory dictionary of foreign words]. – M.: Rus.iaz. – 848 p.

Керімбаев Маратұлы	Нұрлан	запастағы полковник, Қазақстан Республикасы ҰҚК Шекара академиясы кафедрасының профессоры, әскери іс және қауіпсіздік магистрі, Алматы, Қазақстан
Керимбаев Маратович	Нурлан	полковник запаса, профессор кафедры Пограничной академии КНБ Республики Казахстан, магистр военного дела и безопасности, Алматы, Казахстан
Kerimbayev Nurlan		colonel of the Reserve, professor of the Department of the Border Academy of the National Security Service of the Republic of Kazakhstan, Master of Military Affairs and Security, Almaty, Kazakhstan

Мұқатай Бақытжанұлы	Әспет	полковник, Қазақстан Республикасы ҰҚК Шекара академиясы ғылыми қызмет басқармасы бастығының орынбасары, әскери іс және қауіпсіздік магистрі, Алматы, Қазақстан
Мухатай Бақытжанұлы	Аспет	полковник, заместитель начальника управления научной деятельности Пограничной академии КНБ Республики



	Казахстан, магистр военного дела и безопасности, Алматы, Казахстан
Mukhatay Aspet	colonel, Deputy Head of the Department of Scientific Activity of the Border Academy of the National Security Service of the Republic of Kazakhstan, Master of Military Affairs and Security, Almaty, Kazakhstan



Г.Ж. Орда¹

¹М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты,
Алматы, Қазақстан
(E-mail: Orda_68@mail.ru)

Күреске толы өмір

Партизан жазушы, көрнекті қаламгер, белгілі мемлекет және қоғам қайраткері, Қазақстандағы оқу-ағарту ісінің белсенді ұйымдастырушысы, Республикаға еңбегі сіңген мұғалім, филология ғылымдарының докторы, әдебиеттанушы-ғалым Әди Шәріповтің білім-ғылым жолындағы күреске толы өмірі қарастырылған. Майдангер қаламгердің өмір белестерін саралау барысында Ұлы отан соғысы жылдарындағы партизандық жорықтарына шолу жасалған. Қайраткердің өмірге келгенінен бастап, жүріп өткен жолына жасалған шолуда ол өмір сүрген кеңестік дәуір тұсындағы мәдениет пен әдебиет төңірегіндегі саяси қаулыларға, кеңестік идеологияға бүгінгі күн тұрғысынан баға берілген.

Кілт сөздер: әдебиет, қоғам, өмір, білім, ғылым, тұлғатану, майдангер қаламгер.

Партизан жазушы Әди Шәріповке арналады.

Кіріспе

Партизан жазушы, көрнекті қаламгер, белгілі мемлекет және қоғам қайраткері, Қазақстандағы оқу-ағарту ісінің белсенді ұйымдастырушысы, Республикаға еңбегі сіңген мұғалім, филология ғылымдарының докторы, әдебиеттанушы-ғалым Әди Шәріпов 1912 жылы 19 желтоқсан айында Семей облысы, Жарма ауданы, Мариновка деревнясында дүниеге келді.

Әдидің атасы Қайранбай ақсақал Шығыс Қазақстан облысы, Жарма ауданы, Былқылдақ ауылының тумасы. Ол – Уфа қаласындағы медреседе оқып, 1890 жылы өз қаражатына ауылдан медресе салдырып, қазақтың қара сирақ балаларын білім нәрімен сусындатқан жан. Бұл медресе 1913 жылы жалпы білім беретін мектепке айналған. Указной молда қызметін атқарған ол медресе жанынан интернат ашып, заман талабына сай орыс мұғалімдерін шақырып, біртіндеп жаңаша оқуға көшірген. Әкесі Шәріптен екі жасқа жетпей жетім қалған Әди атасы Қайранбайдың осы ісін кеңестік дәуір тұсында қайта жалғастырды.

Шешесі Ғазизаның тәрбиесінде болған ол 1927 жылы орыс мектебіне оқуға барып, 1928-1929 оқу жылында қаражаттың жоқтығынан мектепке бара алмай қалады. Орысша хат танып, білім нәрінің дәмін татқан жас Әди жаз шыға Байбол қойшыға көмекші болып қаражат жинап, жаңа оқу жылы басталғанда оқу іздеп Семейге аттанады [1].

Мектепті бітірген соң, Алматы қаласындағы Абай атындағы Қазақ



педагогикалық институтын тәмамдаған Әди Шәріпов өмірінің дені шәкірт тәрбиелеуге арналды. Еңбек жолын Краснодарскідегі педагогикалық техникумда (1937), Қаскелең қаласындағы мектепте (1938) қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі болып бастаған ол 1939 жылы Отан алдындағы борышын өтеу үшін әскер қатарына алынады. Ұлы Отан соғысының алғашқы күнінен бастап, Белоруссия жерінде жаумен бетпе-бет келген ол 7-танк дивизиясының құрамында неміс-фашист басқыншыларына қарсы соғысқа қатынасады. 1941 жылдың шілде айының аяқ кезінде фашист басқыншыларының қоршауында қалып, жау тылында Беларуссияның Мухин орманында партизан отрядтарын ұйымдастырады. Партизан отрядының командирі, 2-Клетня партизан бригадасының комиссарының орынбасары болған ол 1944 жылы жараланып елге оралады.

Алғашында ұлағатты ұстаз, кейін қаһарман партизан, одан қоғам және мемлекет қайраткері, атақты жазушы, білікті ғалым болған Әди Шәріповтің қаламынан «Азамат жолы», «Партизан қызы», «Ормандағы от», «Қапастағы жұлдыздар», «Тон», «Сойқанды жылдар» секілді деректі хикаялармен бірге «Сахара қызы» сынды эпикалық роман да туды [2].

Зерттеу әдістері

Зерттеу барысында тарихи-логикалық зерттеу тәсілдері қолданылды. Сонымен қатар, гуманитарлық білім мен ғылымның негізгі әдістері мен тәсілдері мақаланың қойылған мақсатына жетуге көмектесетін ғылыми құралдар жүйесі болып қала береді.

Негізгі бөлім

Әди Шәріпұлы 1944-1958 жылдары – Қазақ ССР Оқу министрінің орынбасары, 1958-1963 жылдары – Қазақ ССР Оқу министрі қызметін атқарды. Ұлы Отан соғысы жылдарында басқыншы жаумен күрескен Әди Шәріпов бейбіт өмірде оқу-ағарту саласында да үлкен күрескерлікпен танылды. Оны партизан жазушының «Сойқанды жылдар» атты деректі хикаясынан көруге болады. Бұл шығармаға майдандағы емес, Оқу министрлігінде (халық комиссариатында) қызмет еткен жылдарындағы аты шулы айтыс-тартыстар негіз болған. Ол өзі куә болған оқиғаларды өзгеріссіз, шынайы қалпында баяндаған. Сондықтан да мұнда өмірде болған адамдар мен нақты оқиғалар таратыла сөз болады. Жекелеген оқиғаларды баяндау барысында Қазақстан Орталық партия комитетінің бірінші хатшысы П.К. Пономаренко, Орталық партия комитетінің үгіт-насихат бөлімі меңгерушісінің орынбасары Гаврилов Журин, Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің төрағасы Жұмабек Ташенов, Орталық партия комитетінің үгіт-насихат және мектеп бөлімінің меңгерушісі Храмков сынды басшылардың толымды бейнесі жасалады [3].

Соғысқа дейін ұстаздық еткен, Отанды жаудан қорғауда жанкешті батырлығымен танылған Әди Шәріповты Орталық партия комитеті 1944



жылы Оқу комиссары Әбдіхамит Ібінейұлы Сембаевқа орынбасар етіп тағайындайды. Алғаш жұмысқа келген сәтінде министр кезекті еңбек демалысында болады да, өзіне беймәлім жұмысты неден бастарын білмей дал болғанын: «Жұмысты неден бастап, неден қоятынымды білмеймін. Күніне әрқилы кеңсе қызметкері келіп-кетіп жатады. Олардан бір нәрсені сұрайын десем намыстанамын», – деп есіне алады. Алғашында осылай қысылған Әдекең көп ұзамай, Оқу министрлігін (Оқу комиссариаты осылай аталды) толық игеріп, мектеп жұмысын басқаратын орынбасардың қызметін өз дәрежесінде атқарды. Бұл – білім, ғылым саласындағы сойқанға толы қырқыншы жылдар еді. Бүкіл елді аландатқан 1947 жылғы «Қазақ Ғылым академиясының Тіл және әдебиет институтының өрескел саяси қателері туралы» Қазақстан КП(б) Орталық Комитетінің аты шулы қаулысы ұлттық мұраларымызға қауіп төндіргені белгілі. Ал, осы қаулыға тікелей жауап беретін Оқу министрінің мектеп жұмысын басқаратын орынбасары екені айтпаса да түсінікті. Орталық партия комитетінің үгіт-насихат бөлімін басқарған Храмков «кертартпа, ұлтшыл ақын» саналған Шортанбай, Мұрат, Әбубәкір, Дулат және Ғұмар Қарашев сияқты ақындарды мектеп оқулықтарынан алып тастауды талап етеді. Ә. Шәріпов басқарған Оқу-методикалық кеңестің С. Мұқанов, М. Әуезов, Қ. Жұмалиев, Қ. Жармағанбетов, Ә. Сыздықов, Н. Сауранбаев, С. Аманжолов, С. Кеңесбаев тәрізді мүшелері оларды түгел алып тастауға болмайтындығын ескеріп, шығармаларын ашықтан-ашық сынап айту керек дегенге тоқтайды. Осы тұста коммунист Ә. Шәріпов партияның шешіміне қарсы шығып: «Әр халықтың әдебиетінде екі түрлі ағым болады. Қазақ әдебиетінде кертартпа, оған қарсы прогрессивтік бағыт болды. Сондықтан біз екі түрлі ағымдағы әдебиетті қарама-қарсы қойып талдаймыз», – деген пікірді бетке ұстап, оларды түгелдей алып тастауға болмайтындығын дәлелдеп, табандап тұрып алады [4]. Бірақ Қ. Жұмалиев пен Е. Ысмайылов сынды авторларды мектеп оқулығында қалдыруға шамасы жетпей дал болады. Тұрақты авторларынан айрылған тұста Әдекең тағы бір батырлыққа барып, 1951 жылы орта мектептің ҮІІІ-ІХ сыныптарына арналған «Қазақ әдебиеті» оқулығын «Редакциясын басқарған – М. Ғабдуллин» деп шығарып жібереді. Екі батырдың осы ерлігін ол кезде баспада редактор болып жұмыс істеген Тұрсынбек Кәкішев «Қамқоршы» деген естелігінде тарата айтқан болатын. Қ. Жұмалиевтің аты-жөні алынып тасталғанмен, оқулық мазмұны сол қалпында қалғандықтан Әдекең бұл ерлігі үшін жауап берді. Басшылық осындай өрескел қателікке барған, «Оқу құралдарының авторларын дұрыс іріктеп алмаған» баспа директоры Әбу Сәрсенбаевты қызметтен босатады. Сонымен бірге тексеру комиссиясы мектеп оқулықтарына «И. Маманов, Ш. Кәрібаев, Ә. Шәріпов, Ғ. Бегалиев, С. Кеңесбаев сияқты тағы басқа ірі байлардың балалары авторлардың құрамында әлі жүр» деген айып тағады.

Мектеп оқулықтарының тұрақты авторлары сотталып кеткен соң, жас авторларды дайындауға бел шеше кіріскен Ә. Шәріпов сол тұста әдебиетке белсене араласып жүрген З. Қабдолов, А. Нұрқатов, М. Базарбаев, С. Қирабаев, Б. Сахариев тәрізді жастарды оқулық жазуға тартады. Аға буын



өкілдерінің жаппай қуғын-сүргінін көрген бұл буынға заманның, қоғамның өзі үлкен міндет жүктеді. Сондықтан бұлардың авторлығы ұзақ сақталып, XX ғасырдың екінші жартысы мен тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы мектеп оқулықтарында қалды.

Қазіргі таңда мектеп оқулықтары үнемі сынға ұшырап жатады. Оның басты себебі – авторларының тәжірибесіздігі. Біз мектеп оқулығының авторларын тұрақтандыруда Әди Шәріповтің әдісін қолданғанымыз жөн. Оның өзі іріктеп алған, өзі тәрбиелеп шығарған авторлары не себепті 50-60 жыл мектеп оқулығына автор болғанын жадымызда ұстауымыз керек.

Оның министрлікте істеген жылдары айтыс-тартысқа толы болды. 1951 жылы «Қазақстан тарихын маркстік-лениндік бағытта игеру үшін» деген мақала шығады. Мұнда профессор Бекмахановқа соққы беріледі. Мақала авторлары: «XIX ғасырдың орта шенінде болған Кенесары-Наурызбай көтерілісі Ресейге қарсы болған көтеріліс еді. Профессор Бекмаханов осы көтеріліске прогрессивтік көтеріліс деген баға беріп, жеке-дара кітап шығарды. Сөйтіп, саяси қате қорытынды жасады. Ол ұлтшылдық сарында жазылған еңбек», – деп соқты. Осылайша Қазақстан Орталық партия комитетінің үгіт-насихат жөніндегі хатшысы Ілияс Омаровтың тұсында жұрт бірінің үстінен бірі негізсіз арыздарды қаптатып жатты. Бұлар – І. Омаров пен Ә. Шәріповке қарай тасадан атылған тастар еді. Тексеру комиссиясы 1950-1951 оқу жылындағы кәмелеттік аттестатқа арналған тарих пәнінің емтихан сұрақтарына: «Ұлт аймақтарының Россияға қосылуының прогрессивтік мәні өте зор болғанын ашық айтпайды, оның орнына орыс халқы мен Россия халықтарының мәдени байланысын (астын сызған – Ә.Ш.) ғана айтады да, біздің еліміздің хлқтарының мәдени өсуіне алдыңғы қатарлы орыс мәдениетінің жетекші қасиетінің басты мәселе екенін естен шығарады (45-билетке қара, 2-сұрау)», – деген айып тағады. Оқулықтар мен емтихан билеттерінен табылған саяси қателіктерге тойтарыс беру оңай шаруа болған жоқ. Осы даудың бәрін басу үшін Әдекең бар күш жігерін, білік-білімін жұмсап, майдан даласынан жинап келген атақ абыройын салды.

Мектеп оқулықтарын ары сынап, бері сынап оны қызметінен босата алмағандар енді шыққан тегінен кілтипан іздеуге тырысады. Екі жасында дүниеден өткен әкесі Шәріп пен атасы Қайранбайдың Меккеге барып қажылық жасағанын, олардың ауқатты кісілер болғанын бетіне салық етіп, енді өз басына тиісе бастайды. Бұл тұста Әдекеңді Қазақстан Орталық партия комитетінің бірінші хатшысы П.К. Пономаренко: «Шәріпов – Ұлы Отан соғысы кезіндегі еңбегі үлкен адам. Жаудың тылында жүріп, партизан отрядын ұйымдастырып, ерлік істеген кісіні оның екі жасында өлген әкесі мен әкесінің іні-ағалары үшін айыптау, қызметінен босату ешқандай әділдікке жатпайды. Мұндай адамды қошеметтеудің орнына қудалау – барып тұрған солақайлық, сорақылық», – деп қорғап, себепсіз арыздардың жөнсіздігін айтып тойтарып тастайды. Осылайша, оны атеизм тұсында қажы аталарының аруағы қолдап, аман алып қалады.

Қазақстан Орталық партия комитетінің бірінші хатшысы И.Д. Яковлев болып тұрған тұста тағы бір дүрбелең басталады. Бұл қазақ газеттерін орыс



тілінен аударып шығару жөніндегі тартыс еді. Мұнда да Ә. Шәріпов Ж. Тәшенов сынды азаматтармен бірге жолсыздыққа жол бермей, Журиншілдермен (екінші хатшы) ашық күреске түсті. Осы кезде ана тілінің жырын жырлаған Рахманқұл Бердібаевтың мақаласын басқан «Қазақ әдебиеті» газетінің өзін жабу керек деген «данышпандар» да табылды. Ушығып кеткен бұл мәселе Қазақстан орталық партия комитетінің бюросында қаралады. Ол жөнінде: «Айналдырған құдай алмай қоймайды» дегендей, Журин өз ұсынысын өткізеді. Ол бюроға қатысушылардың ішінде Жұмабек Ташеновтен басқа қазақ атаулылар ауыздарын буған күйінде отырыпты. Ал Жұмекең болса, Журиннің республика газет-журналдарын орыс тілінен аудармаға айналдыру – қазақ тілінің келешегіне ор қазу, біздің мәдениетіміздің тоқырауына, құлдырауына мүдделі болу. Мен бұл ұсынысқа қарсымын деген ойын ашықтан-ашық айтады. Бірақ «жалғыздың үні шықпас, жаяудың шаңы шықпастың» кері болды», – дейді Ә. Шәріпов. Жұмабек Ташеновтің халқы мен елі, ана тілі алдындағы көзсіз батырлығы кейін өз басына сор болып жабысқаны белгілі.

Оқу министрлігінде жүргенде оның тындырған тағы бір ісі – «Қазақстан мұғалімі» («Учитель Казахстана»), «Қазақ тілі мен әдебиеті» сынды мұғалімдерге арналған республикалық газет-журналдардың шығуы. Шалғайда жатқан мектеп мұғалімдері оқытудың әдістемесі мен тәжірибесін, оқу үрдісінің жаңа әдіс-тәсілдерін бөлісіп, бір-бірімен тәжірибе алмастырсын деген мүддені көздеген бұл басылымдар өз мақсатына жетті. Бұл басылымдар бір ашылып, бір жабылғанмен күні бүгінге дейін елге қызмет етуде. Әдекеңнің осы бастамасы нәтижелі болып, 2008 жылдан республикалық ғылыми-әдістемелік және педагогикалық «Қазақ тілі мен әдебиеті – қазақ, орыс сыныптарында» журналы жарық көре бастады. Мектеп мұғалімдері үшін тәжірибе жинақтаудың алғашқы құралы болып табылатын бұл басылымда заманауи озық тәжірибелер мен рухани құндылықтар жөнінде мол мағлұмат алуға негіз бар.

Сонымен бірге бұл жылдары мектептерді өндіріс орындарымен байланыстырып, оқушыларды еңбекпен тәрбиелеу ісіне көңіл аударылды. Ауылдық жерлердегі мектептерге жер бөліктері беріліп, мектеп жанынан әртүрлі шеберханалар ұйымдастырыла бастады. Ауылдық жерлердегі мектеп оқушылары бау-бақшаларда жеміс-жидектер өсірсе, қала мектептеріндегі оқушылар ұстаханалар мен шеберханалармен бірлесе жұмыс жасады. Мұның барлығы – мектеп жасындағы балаларды еңбекке баулудың министрлік тарапынан ұйымдастырылуы еді.

Ол оқу-ағарту саласына жалпы білім берудің негізгі үш жолын енгізді. Оның біріншісі – сегіз жылдық мектептен кейін өндіріске бару. Бірақ олардың өзі оқудан қол үзбей, өндірісте жұмыс істей жүріп жоғары сыныптарды сырттай оқуға, орта дәрежелі білім алуға тиіс. Екіншісі – жалпы орта білім беретін политехникалық еңбек мектептері. Мұндай мектептерде білім алған жастар белгілі бір мамандықтың иесі болып шығады. Үшіншісі – сегіз жылдық мектепті бітіргендердің училище мен техникумдарда орта дәрежелі білім алуы. Білім берудің соңғы екі түрі қазіргі таңда жүзеге



асырылып келе жатқанын еске алатын болсақ, мұның басы-қасында Әди ағамыздың аты тұрғаны белгілі.

Әди Шәріпов ұлт тілін орыс мектептерінде міндетті түрде оқыту, ұлт мектептеріндегі ана тілі мен әдебиетінің сағатын көбейту сынды пікірлерін РСФСР оқу министрлігіне сынамалап жүріп өткізді. Сонымен бірге ол – оқу-әдістемелер мен көркем құралдарды әр республика өзі дайындауы керектігі жөнінде мәселе көтеріп, мектептерді оқу-құралдармен, көрнекіліктермен қамтамасыз ету жағын да оң шеше білген ұйымдастырушы. Тың және тыңайған жерлерді игеру кезінде аралас мектептер көбейіп, қазақ мектептері жабыла бастады. Бостандық ауданы Өзбекстанға өткенде 150 қазақ мектебі тұтасымен Өзбек Республикасына қарады. Қазақ мектептерінің санын көбейту, аралас мектептерді жою Оқу министріне оңай болған жоқ. Оның жолында шыдам мен төзім таусылып, жүйке жұқарды. Бірақ Әдекең бұл тұста да күрескерлігінің арқасында қазақ мектептерінің саны мен қазақ тілі пәніне берілген сағат санын көбейте бастады.

Оқу министрі тындырған игілікті шаруаның бірі – аудан, облыс орталықтары мен Қазақстан республикасының астанасы Алматы қаласында шалғайда жатқан малшылардың балалары оқитын мектеп-интернаттар салу. Облыс, аудан орталықтарынан ашылған осындай интернаттардың қатарында Алматы қалдасындағы №4 мектеп-интернатты ерекше атауға болады.

Қазақ ССР Министрлер Кеңесі төрағасының орынбасары болған 1963-1966 жылдары Әди Шәріпов республикадағы жоғары оқу орындарын ашуға да белсене араласып, Шымкенттен химия-технология, Алматыдан Қыздар педагогикалық, Консерватория, Дене шынықтыру, Семейден Медициналық және Мал дәрігерлік, Оралдан Ауылшаруашылық, Қарағандыдан Медицина және Кооператив институттарын ашып, оларды құрал-жабдықтармен, оқытушылармен қамтамасыз етті. Автордың өзі айтқандай сойқанға толы бұл жылдар Ә. Шәріповтің өмірінен ғана емес, қазақ халқының тарихынан үлкен орын алар айтыс-тартыстарға толы жылдар еді. Ол дауға айналған кез келген мәселені қазақ халқының, өз ұлтының пайдасына шешуге тырысты. Айтыс-тартыстардың мемлекет тарапынан оң шешімін табуға атсалыса жүріп, майданда ғана емес, бейбіт өмірде де партизандық жұмыстарды шебер ұйымдастырды.

Ол 1963-1966 жылдары Қазақ ССР Министрлер Кеңесі төрағасының орынбасары және Сыртқы істер министрі, 1966 жылдың наурыз айынан 1971 жылдың ақпан айына дейін Қазақстан Жазушылар Одағы басқармасының Бірінші хатшысы қызметтерін атқарды. Әди Шәріпұлы 1971-1979 жылдары Қазақ КСР Ғылым академиясының М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры болды. 1979 жылдың ақпан айынан бастап сол институттың аға ғылыми қызметкері міндетін атқарып, 1989 жылдан 1993 жылы дүниеден өткенге дейін шығармашылық қызметпен айналысты.

Әди Шәріпұлы көрнекті жазушы есебінде көпшілікке белгілі. Ол тәжірибелі әдебиетші, сыншы, ғалым ретінде 350-ден астам ғылыми және публицистикалық мақалалардың, педагогика жөніндегі ғылыми зерттеулердің авторы. Қазақ әдебиетінің екі белгілі ақындары – Жұмағали



Саин мен Сырбай Мәуленов туралы жазған «Жұмағали Саинның өмірі мен творчествосы» [5], «Сырбай Мәуленов творчествосы» [6] сынды еңбектері жұртшылық арасында кеңінен танымал. Ә. Шәріпұлының «Қазіргі дәуір және қазақ кеңес әдебиетінің даму проблемалары», «Қазақ әдебиетіндегі дәстүр мен жаңашылдық» атты зерттеулері және бар. Өзі қызмет еткен М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты оның 100 жылдығы қарсаңында «Қазіргі дәуір және әдебиет» атты таңдамалы зерттеулерін шығарғалы отыр. Мұның өзі ғалым зертеулерінің күні бүгінге дейін құнын жоғалтпағандығын байқатады. Ол ІХ кейінгі жылдары Х класқа арналған қазақ әдебиеті хрестоматиясының құрастырушысы болды. Бұл кітап 1948 жылдан бастап жыл сайын қайта басылып отырды.

Ташкентте ерекше аталған, Алматыда кейінірек болған кинофестивалда КСРО Қорғаныс Министрлігінің жүлдесіне ие болған «Орман хикаясы» атты кинокартина сценариіның авторы. Документалды – көркем шығармасы «Алыс жағалаулар» атты жазбаларында, эсселерінде шет елдерде бірнеше дүркін болған кездегі әр қилы оқиғаларды арқау еткен. Автор шетелдерде болғанда алуан түрлі адамдармен кездесіп, әр қилы көзқарасты біздің планетамыздағы жұртшылықтың өмір шындығын өте қызықты, көркемдік шабытпен бейнелейді.

Жазушының тақырыбы әр қилы – ол Ресей мен Қазақстан халықтарының достығы мен тарихы, қазақ әйелдерінің бас бостандығы мен ерлігі, тағдыры, адамның өсіп жетілуі, оның адамгершілік серпінінің дамуы, тағы басқа мәселелер туралы бейнелейді. Жазушының кітаптары көптеген халықтардың тіліне аударылып басылды.

Ең үлкен де әйгілі Ағылшын елінің Кембридж қаласындағы халықаралық өмірбаян Орталығы шығарған анықтамалықтың жазушылар мен публицистерге арнап, 1989 жылдың басында шыққан 11-басылымында Әди Шәріпұлының өмірі мен шығармашылығы хақында қысқаша айтылған еді, ал осы Орталық шығаратын «Планетаның аса көрнекті адамдары» атты Анықтамалықтың 15-томында Әди Шәріпұлының өмірбаяны енгізілді.

Қазақ энциклопедиясынан әр жылдары шыққан еңбектерде ол туралы толық мәліметтер берілді. 2010 жылы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты шығарған «Қазақ көркем сөзінің шеберлері» атты ұжымдық анықтамалыққа [7] және Ұлы Жеңістің 65 жылдығы қарсаңында жарық көрген «Майдангер қаламгерлер» атты жинаққа [8] «Әди Шәріпов» атты тарау академик С. Қирабаевтың авторлығымен енді. Онда қаламгердің өмірі мен шығармашылық портреті жасалды. Әдебиеттанушы ғалым Г. Орданың «Жақсылыққа жаралған жүрек» мақаласында ол туралы жазылған естеліктер қайта сөйледі [9].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, оқу-ағарту саласында өткен ғасырда Әди Шәріпов негізін қалаған игілікті істер бүгінгі таңда жалғасын табуда. Мұның өзі оның қазақтың жарқын болашағы үшін жасаған әрбір еңбегінің өміршендігін



байқатады. Ол Әзілхан Нұршайықовтың – Әр күнді қандай тілекпен бастайсыз? – деген сауалына – Әр күнім адамдарға пайда келтірумен өтсе екен деймін, – деп жауап берген екен. Әр күнін адам баласына пайда келтіруге арнаған ол қазақ халқының жарқын болашағы үшін жаудан да, даудан да қорықпай ашық күресті. Майданның алғы шебінен табылған партизан бейбіт өмірде де алдыңғы шепте қызмет етті. Біз оның Оқу министрлігінде қызмет еткен кезіндегі тек білім, ғылым жолындағы күрескерлігін ғана сөз еттік. Ал, Қазақ КСР Министрлер Кеңесі төрағасының орынбасары, Жазушылар одағының бірінші хатшысы, М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры болған жылдары талай игілікті шараларды жүзеге асырғаны өз алдына бөлек әңгіме.

Әдебиеттер тізімі:

1. Орда Г. Ә.Шәріпов [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу тәртібі: // <https://adebiportal.kz/kz/authors/view/913>. (қаралған күні 27.09.2022).
2. Шәріпов Ә. Партизан қызы. Ормандағы от. Тон: Повесть. – Алматы: Жазушы, 1968. – 439 б.
3. Шәріпов Ә. Сойқанды жылдар. – Алматы: «Ел Шежіре», 2012. – 280 б.
4. Шәріпов Әди. Жақсылыққа жаралған жүрек: естеліктер, арнау өлеңдер, хаттар мен құжаттар. – Алматы: Орхон, 2010. – 408 б.
5. Шәріпов Ә. Жұмағали Саинның өмірі мен творчествосы. – Алматы: Оқу-Педагогика, 1964. – 200 б.
6. Шәріпов Ә. Сырбай Мәуленов творчествосы. – Алматы: Қазақ ССР Ғылым баспасы, 1985. – 240 б.
7. Қирабаев С. Әди Шәріпов. Қазақ көркем сөзінің шеберлері. – Қарағанды: Экожан, 2010. – 512 б.
8. Қирабаев С. Әди Шәріпов. Майдангер қаламгерлер. – Алматы: М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, 2010. – 136 б.
9. Орда Г. Жақсылыққа жаралған жүрек. – Қарағанды: Экожан, 2013. – 390 б.

Орда Г.Ж.

Жизнь, полная борьбы

Статья посвящена рассмотрению и воссозданию полной борьбы за образование и науки жизни писателя-партизана, видного прозаика, известного государственного и общественного деятеля, активного организатора образования и просвещения Казахстана, Заслуженного деятеля Республики, доктора филологических наук, литературоведа-ученого Ади Шарипова. Выделяя вехи жизни писателя-фронтовика, основное внимание обращено на его личный вклад в партизанское движение в годы Великой Отечественной войны. С точки зрения современной гуманитарной науки научный, просветительский и творческий путь А. Шарипова проанализирован в контексте развития культуры и литературы советского времени, в которое он жил. Советская идеология, ее приоритеты и ценности оцениваются с точки зрения сегодняшнего дня.

Ключевые слова: литература, общество, жизнь, образование, наука, личность, писатель-фронтовик.



G.Zh. Orda

A life full of struggle

The article is devoted to the consideration and reconstruction of the complete struggle for education and the sciences of life of the partisan writer, prominent prose writer, well-known statesman and public figure, active organizer of education and enlightenment of Kazakhstan, Honored Worker of the Republic, Doctor of Philology, literary scholar-scientist Adi Sharipov. Highlighting the milestones in the life of the front-line writer, the main attention is paid to his personal contribution to the partisan movement during the Great Patriotic War. From the point of view of modern humanities, the scientific, educational and creative path of A. Sharipov is analyzed in the context of the development of culture and literature of the Soviet era, in which he lived. The Soviet ideology, its priorities and values are evaluated from the point of view of today.

Key words: literature, society, life, education, science, personality, front-line writer.

References:

1. Orda, G.Zh. Adi Saripov. [Electronic resource]. – Retrieved from: // <https://adebiportal.kz/kz/authors/view/913> [in kaz].
2. Saripov, A. (1968). Partizan kyzy [The partisan's daughter]. – Almaty: Zhazushy. – 439 б.
3. Saripov, A. (2012). Sohandy zhuldar. [The monstrous years]. – Almaty: «El sezirecy». – 280 p.
4. Saripov, A. (2010). Zakslykka zaralghan zurek [Hearts made for good: memoirs, dedication poems, letters]. – Almaty: Orhon, – 408 p.
5. Saripov, A. (1964). Zh. Sainnyn omiry men tborshectvacy [Zh. Sainnyn life and creativity]. – Almaty: Ohu-Pedagogica. – 200 p.
6. Saripov, A. (1985). Syrbai Maulenov tvorshectvacy [The work of Syrbay Maulenov]. – Almaty: Glym. – 240 p.
7. Saripov, A. (2010). Qazaq körkem söziniñ sheberleri[word art master]. – Karaganda: Ekojan. – 512 p.
8. Hirabaev, C., Saripov, A. (2010). Maydangher jazwzhılar. [military writers]. – Almaty: M.O. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. – 136 p.
9. Orda G. (2013). Jaqsılıqqa jaralğan jürek [Hearts that do good]. – Karaganda: Ekojan. – 390 p.

Орда Гүлжахан Жұмабердіқызы	филология ғылымдарының докторы, профессор М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Қазақстан
Орда Гүлжахан Жумабердиевна	доктор филологических наук, профессор М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты, Алматы, Казахстан
Orda Gulzhahan	doctor of Philology, Professor of the Literature and Art Institute named after M.O. Auezov, Almaty, Kazhahstan



Б.С. Қлышбеков¹

¹48 ЖОББМ Меркі ауданы, Жамбыл облысы, Қазақстан
(E-mail: turarbek_zh1982@mail.ru)

Білім беру саласындағы тарих пәнінің аясында жас ұрпақтың әскери сауаты мен патриоттық санасын қалыптастыру

Бұл мақалада тәуелсіз Қазақстанның алға қойған өзекті мәселелерінің бірі мемлекеттік пен тұтастық тұрғысындағы әскери кадрлерді ерте жастан дайындау мәселелері туралы айтылады. Аталмыш мәселенің нәтижесіне қол жеткізу үшін мақала авторы жас ұрпақ санасында тарихи ойлау қабілетін ерте жастан қалыптастырып, ұлтжандылыққа Отандық тарих пәнінің аясында жұмыс жасау керектігін айтады. Мақала авторы сонымен қатар Отандық тарихтың қоғамда алатын орны мен оның маңыздылығы туралы да айтады. Мектеп қабырғасында оқитын оқушылардың тарихи ойлау қабілеттерінің қаншалықты жоғары болуы соншалықты келешекте мемлекеттің өміршеңдігі мен қауіпсіздігіне жауап бере алатын әлеуметтік феномен. Тарих пәнін дұрыс оқыта алу арқылы келешекте мемлекетке қажеттілік тудыратын сапалы әскери ресурстардың санын көбейтсек болады.

Кілт сөздер: тарих, патриотизм, әскери сауат, мектеп, білім беру.

Кіріспе

Тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бастап біздің алдымызда жаңа мәселелердің шешілмеген кешенді түрлері тұрған болатын. Сол мәселелерді шешу барысында Кеңестік дәуірде жазылған көптеген ғылыми кітаптарды қайтадан талдап жазып шығу керек болды. Кеңестік мектеп оқулықтарындағы КПСС тарихы жаңа мемлекетте сұранысқа ие болмай, Отандық деңгейде жаңа партиялар қанат жайып, көптеген Алаш зиялылары ақталды. Шекаралық комиссия негізінде қазіргі ҚР аумағы әлем картасында пайда болып, оларды қорғай алатын жаңа әскери бөлімдердің керектігі де ескерілді. Қазақ тілді мектептердің көптеп ашыла түсуі Отандық оқулықтардың жазылу үрдісін қарқындатты. Жаңа ұрпақтың тарихи ойлау санасын жаңарту мақсатында біраз мемлекеттік бағдарламалар іске қосылған болатын. Алаштану, Абайтану, Түркология сынды жаңа ғылымның қосалқы түрлері дүниеге келіп, қазақ тарихы жаңаланған еді. Қазақ хандығына байланысты тың деректердің ашылуы да назардан тыс қалмай, Кеңес үкіметінің құрамында болғанда оқытылмаған өздеріміздің аттары тысқары қалған хандарымыз бен билерімізбен қауыштық. Посткеңестік кеңістікте жаппай өз мәдениеттері мен тілдеріне, ата діндері мен әдет-ғұрыптарына қайта оралу процесстері жаппай орын алды. Бұл да біздің мемлекетімізді айналып өтпеді. Қазақстан ядролық қарудан бас тартқанымен, Отандық



армияның болуы және оның заманауи жабдықталуы заңды еді. Әсіресе, соңғы он жылда орын алған Посткеңестік кеңістіктегі әскери қақтығыстарды сараласақ, біздің мемлекетке ең алдымен ел мен жерді қорғауға қабілетті жауынгерлер ресурсының санының өскені қажет. Сандық принциптен сапаға қарай көтеру мәселесі толық шешімін таппады. Отансүйгіштікпен қаруланған әскер ғана Отанды барынша қорғауға қабілетті екенін жоққа шығара алмаймыз. Бұған да өз кезегінде уақыт керек. Мектептегі тарих пәні жағдайында Қазақстанның жаңа ұрпағының әскери білімі мен санасын қалыптастыру-зерттегелі отырған ғылыми мақаламның тақырыбының басты өзектілігіне айналып отыр.

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдістері: тарихи-салыстырмалы әдіс, анализдеу, синтездеу, бинарлы әдіс, сандық және сапалы әдістер.

Негізгі бөлім

Тақырыптың зерттелу деңгейі тәуелсіздік алғалы қолға алынып, осы тақырыпта Отандық тарихшылар ізденіс зерттеу жұмыстарын аз жүргізбеді. Қазақ хандығының құрылу мәселесі бойынша Б. Кәрібаев, әскери өнері тұрғысында Е. Ноянов, мектеп оқушыларының Отан сүйгіштігіне байланысты Қ. Құнапина, Кеңес дәуіріндегі Алаш зиялылары туралы Г. Көкебаева, ашаршылық және оның қазақ элитасы мен әскери дайындығына тигізген әсеріне байланысты Т. Омарбеков, Қазақ хандығының халықаралық байланыстары мен сыртқы жауларымен күресі туралы М. Ноғайбаева есімді еліміздің тарихшылары айналысты. Қазақ хандығына байланысты тікелей жазылған деректердің аздығына байланысты кейде тақырыпты барынша ашу және зерттеу де қиындық туғызып жататыны анық. Қазақ хандығы мен оның әскери өнері және жаңа Қазақстанның әскери өнері мен мектептерде оқытатын тарих пәнінің құзіреті туралы Тбилиси университетінің профессоры М. Мацаберидзе де құнды ғылыми мақалалар жазып жүр. Тақырып бойынша жақсы ізденіс жұмыстары мемлекеттік тапсырыстарға байланысты жазылып, университет қабырғаларында оқытыла бастады.

Тарих қойнауында тек уақыт межесіне ғана сия алатын кешегі мен бүгінгінің іздері жатқан жоқ. Тарих деп жалпы сол белгілі өткен уақыт аралығында кез-келген ұлттың іс-әрекетіне дана уақыт тарапынан берілген баға мен креативті көзқарасын айтуға болады. Мемлекеттілікті қалыптастыруда саяси пән ретінде ғана өз рөлін атқарған тарих пәні негізінде өз иығына артылған заман талабына сай ұлттық құндылықтардың жойылып кетпеуін қадағалайтын мәдени барометр. Еліміз тәуелсіздік алмай тұрып Отан тарихына деген жаңа көзқарас Кеңес дәуірінде дүниеге келіп, ал соңғы он жылдықтар төңірегінде жаңа қарқынмен дамып келетінін аңғартты. Отандық тарихшылардың қазақ хандығы құрылған дәуірден бері қарай



болып өткен күрделі де қилы тарихи үрдістерді кейде саяси, кейде әскери тұстарынан түсіндіруі ғылым ордасында тарихи бәсекелестіктің өскендігін де аңғартты. Отандық тарихты оқытудың жаңа стандарттары дүниеге келді [1].

Алып Кеңес Одағы ыдыраған кезде құрамдас 15ірілі-ұсақты мемлекеттердің тәуелсіздік алып, жаңа әлем карталарында пайда болуы – ХХ ғасырдың есінде ұзаққа дейін сақталатын тарихи оқиғаға айналды. Түрік тілдес мемлекеттерді Түркия мемлекетінің тұңғыш құттықтауында да пантүркілік идеологияның жұрнағы жатқан секілді. Әр егемендік алған посткеңестікте орналасқан жас мемлекет бұрын ажырап қалған өздерінің тарихи иденттілігі мен ұлт болуға қажетті санайтын ұлттық құндылықтарын қалпына келтіруге жан салды. Бірінші кезекте мемлекеттік тілдер туралы заңдар қарастырылып, тіл мәртебесі қалпына келтірілді.

Екінші кезекте ұлтымыздың саяси символикасы, атаулық этимологиясы, ұрандары пайда болып, өзге де көне дәуірлердегі саяси дербестігін айғақтайтын тарихи құжаттар қоры молая түсті. 1991-жылғы Кеңестік жүйедегі саяси дағдарыс шешімін таппаған православиелік-славяндар мен мұсылман-түркілер дейтін алып екі этно топтардың арасындағы көптен пісіп-жетілген мәдени бәсекелестіктен де болуы мүмкін. Тұңғыш рет өзіміздің төл тарихымызда есімдері көптен бері аталмай қалған өз хандарымыз бен билеріміздің, қоғам қайраткерлері мен батырларымыздың, ақындар мен жазушыларымыздың ерен еңбектері дастанға толы өмірбаяндары Отандық тарихымызда оқытыла бастады. Көптеген Алаш қайраткерлері өз кезегінде ақталып шықты [2].

Тәуелсіздік алған алғашқы он жылдықта тарихшылар арасында қазақ елінің Қазақстан жеріне қайдан келгендігі және қазақ этнонимінің қайдан шыққандығы туралы дискуссионды сұрақтар туындап, ол ғылыми дебаттар тарих үшін жаңа ғылыми жаңалықтардың ашылуына да алып келді. Сақ қорғандары мен үйсін обаларының зерттелуі, Сыр бойы және Жетісу өлкесінің ортағасырлық қалаларының мәдени қабаттарының тексеріле қазылуы, Ұлы Жібек жолы бойындағы көне жолаушылар бекеттеріндегі өзге мемлекеттердің тиындарының табылуы Отандық тарихтың жаңа кезеңге көтерілуін тек тездетіп отырды.

Қазақ хандығының құрылуына тікелей қатысты шет елдік деректердің тәуелсіз мемлекет ішінде қайта зерттелулері бізді қазақ жерін мекендеген байырғы ұлттар мен ұлыстардың ізіне алып шықты. Т. Хантингтон есімді ағылшын саясаттанушысы өзінің «Өркениеттер қақтығысы» атты еңбегінде әлемдік өркениеттерді бірнеше топқа бөліп қарастырады. Сонда көшпенділік өркениеттің тек соңғы ғасырлар межесінде ғана саны басым отырықшы өркениеттерден жеңіліп қалғандығын айтты. Көшпенділік өркениет мұрагері есептелетін қазақ халқының алдында жаңа ғасырға бейімделіп ұлт өміршендігін арттыру мәселелері де тұрды.

Келесі кезекте жастардың рухани қалыптасуын және саяси белсенділігін тездету тұрған еді. Рухани тұрғыда қалыптасқан адамды Отансүйгіштікке де, ұлтжандылыққа да, патриоттық сезімдерге де баулу қиын емес болатын. Мемлекеттік тапсырыстардың да көпшілігі өз кезегінде патриоттық



сезімдерді ояту жолындағы жаңа еңбектердің жазылуы мен бағдарламаларға бағытталатын [3].

Қазақ хандығының құрылу тарихын зерттеген Б. Кәрібаев өзінің бір сұхбатында көне дәуір тарихын қаншалықты көп оқыса, соншалықты жаңа түсініктерге тап болатынын айтқан. Бір таныс М.Х. Дулатидің «Тарихи Рашиди» еңбегін 25 жылда сонша рет оқығанында соншалық түрде тарихи сауатының артып, оқиғалар желісін басқа қырынан көре бастағанын айтқан болатын. Д. Дидро өзінің салыстырмалы зерттеуінде кез-келген тарихи құбылысқа жан-жақты қарап баға беру керектігін айтқан. Сол үрдіске үңіле түскен сайын адам тереңірек оның көлемін сезіне бастайды деген. Мәселен, топ адамдардың маршына біз іннен шыққан сарышұнақ не өзге бауырымен жорғалаушының көзімен қарасақ, біз үшін алпауыттардың маршы болар еді. Ал, егерде әуеде ұшқан бізтұмсық бүркіт көзімен қарайтын болсақ, майда шашылған нүктелерді көрер едік. Тек болған оқиғаға объективті түрде сол адамдардың көзімен ғана қарасақ, шынайы мазмұнды көре алар едік. Осы жағдайда еске «шындық көп, ал бірақ ақиқат жалғыз» деген даналардың сөз түседі. Бір өкініштісі қазақ тарихын ғасырлар бойы қазақтар жазған жоқ.

Өзге мемлекеттердің қазақ жері арқылы өткен көпестері мен миссионерлерінің еңбектерінің кейбір жерлерінде ғана атымыздың аталатындығы ғана болмаса, мемлекетімізге тікелей қатысты еңбектерді жоқ десек те болады. Ол авторлардың қазақ жері саналатын Дешті-Қыпшақта өмір сүрмегендігін және көбінесе болмағандығын ескерсек, бізге қатысты кейбір мәліметтердің бұрмаланып кетуі де ғажап емес. Мәселен, қазақ елінде өмір сүріп біз егерде алыстағы Куба мемлекеті туралы өзге адамдардың пікіріне қарап кубалықтар туралы жазып оларды бағалағанымыз дұрыс болмас еді. Бірақ қолда бар деректердің көмегімен біздер қазақ хандығының дәуірін толыққанды қалыпқа келтіріп, сол дәуірге байланысты біраз айтылмай кеткен ойдың бетін аша алдық. Қазақ хандығының әскери жағдайындағы өміріне қатысты да мәліметтер тобы зерттелді [2].

Қазақ хандығының саяси өмір сүрген дәурені тұсындағы әскери және мәдени қарым-қатынастарының жаңа тарих беттерінен көрініс таба бастауы да жас мемлекет үшін үлкен бастама болатын. Елбасының Қазақстан халқына жолдауы кезінде ұлтжандылық мәселелері де аз көтерілмеді. Соның аясында Отандық армияның қайтадан жабдықталып, ұлтжандылық негізде қайта құрылулары шарт болды. Кеңестік жүйедегі кейбір сәттерді әскердің құрамдас бөлігіне ғана айналдырып, ел әскерін түбегейлі рухани идеология шеңберінде қайта жасауға бағыттаған болатын. Арнайы қимыл топтарына мен бөлімшелеріне «арлан», «алаш», «жолбарыс», «бүркіт» сынды лақап аттар беріліп, олар жыл сайынғы жаңа рекруттерді тәрбиелеу лагеріне айналып кетті. Мемлекетіміз өзге де елдермен қатарлас бірге әскердің тәжірибе алмасу полигондарынан да өте бастады.

2004-жылғы «Мәдени мұра» бағдарламасы аясында мемлекеттік тапсырыспен көптеген тарихи шығармалар кітап дүкендері мен кітапханалардың сөрелерінде пайда болып, тарихи сананың жаңаруына өз үлесін қосқаны анық. Тарихи сананың жаңаруын кейбір ғалымдар мектеп



табалдырығындағы бүлдіршіндерден бастау керектігін айтты. Сол жылдары тұңғыш рет қазақ тіліндегі батырлар жанры сериясында бүлдіршіндерге арналған комикстер шыға бастады. Көгілдір экраннан: Алпамыс батыр, Қамбар батыр, Ер Тарғын, Қобыланды батыр, Ер Төстік, керкұла атты Кендебай сынды бейне мультфильмдер түсіріле бастады. Алдар көсе туралы фильмдер халық назарынан бірден шықты [4].

Жоғары оқу орындарының тарих факультеттерінде әскери өнер, қазақ хандығының соғыс тактикасы секілді пәндері бағдарламадан өткізіліп, студенттер үшін бұл жаңа білім қорымен толығыудың себебіне айналды. Кеңес дәуіріндегі пионерлер оқушылар отряды жас ұланға айналып, өлкетану курстары да қатар жүргізіліп жатқандары жалған емес. ҰБТ алғаш рет қолданысқа еніп, мектеп оқушыларының тапсыратын негізгі пәндерінің қатарында Қазақстан тарихы пәнінің болуы барлық жағдайды өзгерткені анық. Келешек абитуриент Қазақстан тарихы пәніне үлкен жауапкершілікпен қарай бастады. Дәріс беретін мектеп мұғалімдері де үлкен даярлық курстарынан өтіп, тарихи хронологиялық шеңбердегі ақпараттар қорын игеру үшін жаңа технологияларды игере бастады.

Тарихқа деген көзқарастың кеңейіп, саяси элита тарапынан оның жетілдіруіне оң көзқарас танытылуы бұл уақыт талабы болатын. Өз табиғаты тұрғысынан тарих пәнін саяси идеология пәні деп атасақ болады. Тарих пәнімен қатар мемлекетімізде өзге де алуан мәселелердің басы ашылмай тұрған еді. Солардың бірі ретінде мемлекет армиясын айтуға болады.

Қазақстан тәуелсіздік алған тұстан бастап ең бір өзекті мәселелердің бірі болып елдің қауіпсіздігі саналды. Ел қауіпсіздігіне өз кезегінде әскери бөлімдер мен бөлімшелер тек содан кейін барып қана халықаралық ұйымдар жауап береді. Яғни, мемлекеттік әскердің қаншалықты жақсы жабдықталуы мемлекеттік біртұтастылық үшін ең бір керекті ресурстардың бірі саналады. Мемлекеттік талаптарға сай заманауи жабдықталған әскери бөлімшелер құрыла бастады. Тұтас алғанда Қазақстан мемлекетінің санының аз екенін ескерсек, сәйкесінше әскер да сан жағынан небәрі 75-80 мың шамасын құрап отыр. Бұл Қазақстан секілді саны аз мемлекеттерге тән жағдай. Мемлекеттік тапсырыстардың бүгінгі күні саны артып келеді.

Әскери дайындықты бастауда мектеп қабырғасында оқытылатын алғашқы әскери дайындық пәнінің өзі де кейде жеткіліксіз болады. Теоретикалық білімге қосымша рухани дайындық керек секілді. Отанын шынайы сүйген адам ғана өз Отанын қорғай алады деп Б. Момышұлы бекерге айтпаса керек. Өз Отанын сүйгізуді үйрету үшін бастауыш сыныпта оқитын бүлдіршіндердің санасына тарихилықтың дәні себілу керек секілді. Өнұраны мен ұлттық рәміздерін құрметтеу барысында ұлтжандылық деңгейі де көтеріле бастайды. Ұлтжандылық пен Отансүйгіштік сезімдердің ереуілі адамды еріксіз еңбек майданына алып шығарып, ұлы жеңістерге итермелейтін бір ғажайып та жұмбақ сезімдердің төресі. Бұл сезімдермен қаруланған әр сарбаздың жүрегі өз елінің кеңдігіндей аумақты сыйғызып, барабандағанда саз бен үрмелі аспаптан кем түспейді [5].

Бұған қол жеткізуге тарихи шындық толыққанды көмектеседі. Ұшы мен



қиыры көзге елеусіз көріне бермейтін қыран самғар көк түстес бұл құдірет сезімге кемедей жүздірген тарих ең бір ұлы жаратылыстардың ғылымы іспетті. Бұл ғылымды біздер мемлекеттік мүдденің іске асуы үшін де пайдалана аламыз. Қазақ мемлекеті үшін қазақ тарихының өміршендігін арттыру дегеніміз өз ұлтымыздың өміршендігін арттырумен қатар келетін жағдаят. Мемлекеттілік пен ұлт мүддесі таразыға тең түскенде соңғысының салмағы әрдайым ауырлау тартуы тиіс.

Қазақстан республикасының жаңа мүмкіндіктерінің көп қырлылығын біздер жаңа қабылданған саяси бағдарламалардан аңғара аламыз. Ал, титулды нация есептелетін қазақ ұлтының бағытын анықтау үшін кейде мемлекеттік бағдарламалар аздық етуі мүмкін. Сол үшін де тарихи ғылым негізінде тарихи шындықты барынша ұрпақ арасында кеңінен насихаттау барысында біздер өткен бабалар қателігін қайталамауға тырыссақ болады. Мемлекеттік бағдарламаның қай түрінің іске асу не аспауын қарасақ, көрегендік пен тәжірибенің ұштасуын қалайтынын байқар едік. Бірақ, ең алдымен олардың нәтижелілігін арттыруға тарих пәнінің қатар жүруі шарт.

Бір кезде Ұлыбритания премьер-министрі болып сайланған Рамсей Макдональд өз докладында мемлекеттің ауыр жағдайда күйзеліске ұшыраған уағында ең алдымен оған көмекке келе алатын тек өзінің арсеналында бар ресурстар деді. Әсіресе, олардың ең күштісі көзге көп көріне бермейтін құндылықтың руханият бөлігі, өйткені ол өз кезегінде Отанға деген махаббатпен де, сүйіспеншілікпен де қатар ұштасып жатыр. Мемлекеттік саясатты жүзеге асыру үшін саяси элита өз айналасына топтасқан әлеуметтік топтар мен таптардың барлығын да бірге қамти алатындай, оларды аз сөйлемді пікірімен диалогтық алаңда рухтандыра алатындай болу керек. Диалогтық алаңға кейде бәрі үлкен дайындықпен шыға бермейді, Отансүйгіштікті де әлінше әркім әртүрлі ұғынуы мүмкін [6].

Отансүйгіштікке арнайы бағыттталатын мектептегі тәрбие сағаттары тек аптасына бір рет қана қарастырылған. Кейде аз уақыт көлемінде оқушыға үлкен ақпаратты сіңіруі тиіс болатын сәттер де туындайды. Әр оқушы өз алдында өз елінен және туған жерінен шыққан ұлы адамдарды тарих оқулықтарынан көруге асық болады. Қарапайым мысал ретінде, 5-6 сынып оқушысы Қазақстан тарихы пәнін өту барысында ғұндардың Еуропаға шабуылын параграфын өткенде, оқушының әлеміне жаңа батыр енеді. Сол сәттен бастап ол оқушы үшін оның кумирі Аттила болады. Аттиланьң ерліктерімен рухтанған ол оқушы өз кезегінде ең алдымен Аттиладай болуды армандап, сол Аттиладай өз елінің жауларымен соғысуды, өз халқын қорғауды алдына мақсат етіп қояды. Сол секілді немесе Қазақстан тарихы пәнінен оқушы жоңғар шапқыншылығын өткенде қызық эмоциялардың куәгері бола аласыз. Оқушы тарапынан «жоңғарларды неге бірден талқандамадық?», «неге ұзақ уақытқа біз олармен соғысуға мәжбүр болдық?», «қазақ армиясының әскери дайындығы қандай болды?» және т.б. сұрақтарға тап боласыз. Ал, қазақ батырлары туралы қосымша мағлұматтар бере отырғаныңызда, сыныптың ең нашар оқитын оқушысы да елең ете қалып, бірден назарын сіз жаққа қарай бірден аударады. Қазақ батырларының



қазақ жерін қалай қорғағандығы туралы ақпараттар олардың қызығушылығын оятатыны анық. Қазақ батырларының сол кезеңдегі саяси рөлі мен қоғамдағы тарихи бейнесі шәкірт санасында қалай түсіндіріліп, қай нақышта қалыптасса, өміріне бағыт пен бағдар беретін бағдаршам іспетті жол сілтеп тұра алатындығын жоққа шығармауымыз керек.

Тарихи сананы тарих пәні арқылы оңай қалыптастыруға болатыны жалған емес. Тарихи санасы толық жетілген адам ғана өз кезегінде ең алдымен құлдық сананың тұтқыны болудан аулақ болады. Әлемнің қайсыбір дамыған елдерін алып көрсек болады, олардың көпшілігі дерлік тарихи саналарының жаңғыру сатыларынан өткен елдер. Тарихи сана тұрғысынан жаңалану дегеніміз өз кезегінде бұл мемлекеттің келешегінің жарқын кепілі бола білмек. Ал, тарихи санасы жетілмеген мемлекеттер даму сатысынан кенже қалып отырғандығы рас. Мемлекеттілік деңгейде осы тұста Отандық тарихты оқытудың алғышарттары қаланып, өміршеңдігінің де ұлғайғандығын көре алар едік [7].

Тәуелсіздіктің ең бір әуелгі кепілі тарихи сананың ашық және жете дамығандығы болып табылады. Тек осы сатыдан өткен мемлекеттің де әскери дайындығы жоғары деңгейде бола алады. «Кім үшін? және Не үшін?» соғысатынын білетін азаматтардан құралған әскери бөлімшелер өзінен екі есе үлкен жауға да қарсы тұра алады. Рухани жаңғырған ел ұландары ғана батыл шешімдерді қабылдай алады және қауіп келсе, ол үрейдің бетіне қарсы тұрып қарай алады. Алғашқы әскери дайындығы сабвғында да тарихи батырлардың соғыс тактикасын енгізіп қойса, артық болмас еді деген пікірдеміз. Бес қарудың, жеті қазынаның атын, қадір-қасиетін жатқа білетін азаматтарды нағыз бәйгеде шабатын қазанаттарымызға да теңеуге болады. Тарих ғылымы үлкен бір дария секілді, таңдаған ағысына байланысты біздің баратын жолымыз да айқындалады.

Тарих бір тұтас әлем секілді сол халықтың өз кезегінде мәдениетімен тығыз байланысты ұғым. Өткен ғасырдың 50-60-жылдары неміс социолог ғалымдары әлеуметтік кеңістіктегі тарихи ойлау жүйесінің алғышарттарын құрастыра бастаған еді. Нейронды теория негізінде неміс ғалымдарының заңдары кванттық психологияның да элементтерін өз бойына жинақтай отырып, оған бір объективті баға беруге барынша тырысады. Тарихи ойлау жүйесі тұрған бір «поиск» батырмасы секілді деп кәріс математигі Пак те оның күрделілігін мойындаған. Әлеуметтік кеңістіктегі болатын барлық әлеуметтік құбылыстар мен қозғалыстардың барлығы да адамның тарихи ойлау түйсігінен өтуі тиіс.

Оқушы егер бұл оқиға кітап бетіндегідей емес, сәл өзгеше болған жағдайда нәтижесі қандай болар еді деген сұрақтарға өзінің тарапынан жиірек жауап беруге тырысу керек. Тарихи шындық пен тарихи ақиқатты ажырату үшін көпжақты ойлау механизмін пайдаланып, тарихи оқиғаның солай қалыптасуына не түрткі болғанын да іздеу барысында дербес тауып жауап беруі тиіс. Тарихи оқиғаларды өзара салыстырып, оларға аналитикалық тұрғыда оңтайлы баға бере алудың өзі де бір мектеп оқушысының деңгейін анықтайтын барометр секілді. Ағылшын ғалымы



Н. Паркердің пікірінше бұл келешек стратегтің ойлау қабілетіне қойылған шекті алып тастайтын азат етуші күш секілді. Яғни, келешек стратегтің стратегиялық ойлау жүйесін де қалыптастыра алатын негізгі пән осы тарих пәні. Ал, біздің Отанымыздың келешек әскери стратегтерін даярлауда бізге ең алдымен көмекке келетін пән де Отандық өзіміздің төл тарихымыз [8].

Егер тарих рөлі соншалық ауқымды болмаған жағдайда оған артып көңіл де мемлекет тарапынан ауқымды көңіл де бөлінбес еді. Кез-келген мемлекетті алып көрсек те, тарих пен тіл пәндеріне айрықша көңіл бөледі. Жапон мектептерінде оқушы келешек абитуриент болған кезге дейін мектеп аяқтағанша тек өз мемлекетінің ғана тарихын оқиды. Кеңес үкіметін мысалға келтірсек те болады, коммунизм тәрбиесіндегі жастар бүкіл одақтық деңгейде КПСС тарихын оқиды. Болмаса Израиль мемлекетінің қалай құрылғандығын еске алсақ та болады. Израильдіктер мемлекеттікті қолға алып, қайтадан құрылғанда өздерінің тарихы негізінде байырғы шекарасын қалпына келтіре алды. Тарихи санасы ерте оянған халықтардың көпшілігінің өз өркениеті мен мәдениеті, философиялық мектептері де ерте қалыптасып отырды. Әсіресе, әскери дайындық мәселесіне тоқталған кезде олардың қаншалықты деңгейде Отансүйгіштікпен қаруланғандығын да ескеруіміз керек. Дана халқымыз «Отан үшін отқа түссең күймейсің» деп бекер айтпады. Мемлекеттік Отансүйгіштіктің бастауын мектептен бастап, кейін әскери дайындық негізінде мемлекетіміздің қауіпсіздігін күшейтуге толыққанды жол ашуға болады. Мемлекеттік қауіпсіздіктің осы тұста тарихи ойлау жүйесімен байланысты екендігін де мойындап, көре аламыз.

Еуропалық ғалым Критчелл өз монографиясында халықтың тарихи санасының оянуын мемлекеттік дамуға қажетті ең бір өзекті тақырыптардың бірі деп қарастырды. Ал, ағылшын саясаткері Черчилль өзінің тарихи әрі саяси мақалаларында тарихи сананың жандануын қоғамға қажетті өмірлік құбылысқа теңеді. Еліміз тек өткен ғасырдың 90-жылдарының бас кезінде ғана тәуелсіздік алып, саяси аренада егемен ел ретінде көріне бастағанына бақандай ел ретінде көріне бастағанына бақандай 30-жылдан едәуір үлкенірек қана мерзім өтті. Ал, тарихи сананың жаңаланып, құлдық сананың жойылуы үшін кем дегенде 40-50 жылдай жарты ғасырға жуық уақыт керек екендігін ескерсек, мемлекетіміздің талпынысы мақтарлық жаман емес.

Мемлекеттік қауіпсіздікке ең алдымен жауап беріп, оны толыққанды қамтамасыз ете алатын жергілікті халықтың тарихи санасының ояулығы және әскердің де сана сезімінің тарихи шындықтарды сезіне алу тұрғысынан ашықтығы, тарихи шындық негізінде қалыптасқан ұлтжандылығы болса керек. Мемлекет қанша жерден саяси не экономикалық, мәдени тәуелділікке басқа өзінен күштірек көршісінің тәуелділігіне түскенімен, тарихи санасы ояу күйде қалған жағдайда қалайда толыққанды тәуелсіздікке қол жеткізе алады. Оған мысалы ретінде көне еврей халқының әлемнің қуатты: Ассирия, Персия, Армения, Мысыр, Араб халифаты, Хулагуидтік мемлекет, Селжүктер сұлтанаты, Хазар қағанаты, Осман империялары сияқты бірнеше қатарынан ұлы мемлекеттердің иеліктеріне өтіп, егемендіктерінен қанша рет айрылғандарына қарамастан бүгінде егемендікке қол жеткізіп отырғанын



көреміз. Өмірдегі тарих шындығын кейде көре бермейтініміз бар [9].

Сол еврей ұлты секілді мысалға біздер Кордова иелігіндегі испандықтарды, көшпенділердің қол асына қараған үнді және қытай мемлекеттерін, алдыңғы Азия және скандинавия иеліктеріндегі солтүстік Еуропа елдерін де алып қарастырсақ болады. Тарихи сананың жоғарылығы мен терең қалыптасқандығы бұл жерде сол тәуелді мемлекеттердің тәуелсіздікке қол жеткізулеріне айтарлықты үлес қосты. Отан сүйгіштікпен қаруланған әскер барын салып жанын аямастан, қасық қаны сарылғанша айқаса алатындығы да психологиялық ғылым тұрғысынан дәлелденіп, оған Зиммель алғашқылардың бірі болып өз пікірін жазған болатын. Әскери тарихта отансүйгіштікке өз қарамағындағы жауынгерлерді тәрбиелеу де кейде толықтай сарбаздар генералдарының қолынан келе бермейтін оңай емес шаруа болады.

Егерде, болашақ Отан қорғаушы әскер қатарына мектеп жасынан дайындалып, Отансүйгіштік сезіммен сусындалып дайын күйде келсе, одан керемет ұлт жауынгерін шығару да қиынға соқпайтыны ақиқат дер едім мен. Отандық тарихты егерде Отандық тарихшылар жазып, ұлтжандылық элементтерін көбірек қосса, келешек ұрпақтан тамаша нәтижелер күтуге болар еді. Отандық тарих оқулықтарында Отансүйгіштікке себепкер бола алатын сезімдердерді оятушы құралдар көмегіне жүгіне отырып мектеп оқушыларына тарих тақырыптарын басқа қырынан түсіндіре түссе, жас өскелең жаңа ұрпақты тәрбиелеудің жаңа сатысына көтеріле алар едік.

Қорытынды

Жаңа Қазақстан үшін жаңа оқулықтардың керектігі заман талабынан туындап отырған жаңа өмір кезеңінің ережесіне айналды. Кеңес үкіметі дәуірінде жазылған көпшілік тарихи оқулықтар кейде заманауи Қазақстанның мақсаттары мен мүдделеріне көп жағдайда жауап бере алмауы мүмкін. Сол үшін бізге Отандық өнім тарих оқулықтарын жазуда тәуелсіздік алғаннан кейін дүниеге келген жаңа, азат елдің азаттығын сезінген тарихшылардың көмегі керек. Мектеп оқушыларын ұлтжандылыққа тәрбиелеу барысында біз жаңа Қазақстанның жаңа ертеңін өмірге алып келеді. Ұлттық құндылықтар мен мәдени мұраларымызды қайта жаңғырту мен ұрпақ арасында насихаттау дегеніміз кейінгіге үлгі мен өнеге бола алатын ең бір тамаша көріністердің бірегейі бола алады. Мектеп оқушыларын мектеп жасынан армандарына шектеу қоймай, тарих оқулықтарының хронологиялық шеңберіне кейде сия бермейтін сезім мен Отан алдындағы махаббат, борыш ұғымдарын да қалыс қалдырмау керек секілді. Отандық тарих оқулықтарының жаңалануын талап ететін де заматтарда мазмұны мен құрылымын қайта өңдеуден өткізіп отыру керек. Мектеп баласының жас ерекшелігіне байланысты аналитикалық тұрғыда кейде оқушы өзі ойланып жауабын не үшін және қалай сұрақтарына жауап беру барысында таба алатын, ал кейде таба алмайтын сәттер де болады. Жас ерекшелігінің көлемін ескеріп, оқушы игеруге тиісті ақпараттар қорын



молайта түскеннен гөрі, оқушы санасына сіңімді қылу үшін жаңа методологиялық ерекшеліктердің бар екенін де ұмытпағанымыз жөн. Тікелей қазақ хандығына және Алаш зиялылары секілді өзекті тақырыптарға келген шақта, білім беру министрлігінің бекіткен ұзақ мезімді жоспарларында аталмыш тақырыптарға салыстырмалы түрде сағат санын көбірек бөліп, оқушылардың аналитикалық ойлау қабілетінің дамуына мейлінше көңіл бөліп отырған дұрыс мейлінше. Оқушы тарих ғылымының өзекті тұстары мен тақырыптарына өз бетінше ойланып, сұрақтар қоя алатын және жауап бере алатын болса, ол жас аналитиктің өмірге келуін тездетеді немесе дүниеге ұлтжанды тағы да бір азаматқа не азаматшаның келгенін көрсететін әлеуметтік индикатор есебінде бола алар еді. Мектеп қабырғасындағы жас ұландар ұйымы мен алғашқы әскери дайындық пәндерінің, сынып жетекшінің тарапынан болатын әр аптаның бірінші күндері болатын тәрбие сағаттарының да Қазақстан тарихы пәні мұғалімдерімен пәнаралық байланыс орнатып, бірге жұмыс жасаулары қажет. Пәнаралық байланыс орнатылған уақытта мемлекеттік стандартқа сәйкес білім беру ғана емес, сонымен қатар нәтижелі сана сезімнің қалыптасуы, ұлтжандылық, өз ұлтымен мақтана алатын патриоттық сезімдер де ерте қалыптасып, Отанын қорғайтын жаужүрек әскери кадрлерді біздер мектеп қабырғаларынан бастап іріктей бастар едік.

Әдебиеттер тізімі:

1. Әбуев Қ. Қазақстан тарихының «ақтаңдақ» беттерінен. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 144 б.
2. Көкбаев Т. Соғыс тағылымы // Дала мен қала 2010 – 10 мамыр. – 6 б.
3. Все силы, все ресурсы Казахстана для победы над врагом! // Акмолинская правда. – 1941, 5 июля.
4. Қозыбаев М.К. Қазақстан қаһарлы жылдарда. – Алматы: Ғылым, 1985. – 180 б.
5. Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық. 4-том. – Алматы: «Атамұра», 2010. – 485 б.
6. История Казахстана с древнейших времен до наших дней. Очерки. – Алматы: Дәуір, 1993. – 416 с.
7. Қазақстан Республикасында 2015 жылы білім беру және оны жетілдіру тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. 17 қазан 2004.
8. Гуманитарлық білім беру тұжырымдамасы // Егемен Қазақстан. 25 тамыз 1994. – №9. – 2 б.
9. Назарбаев Н.Ә. Қазақстанның егеменді мемлекет ретінде қалыптасуы мен дамуының стратегиясы. – Алматы: Дәуір, 1992. – 56 б.

Клышбеков Б.С.

Формирование военной грамотности и патриотизма среди казахстанского молодого поколения путем преподавания истории в сфере образования

В данной статье одной из актуальных проблем, выдвинутых независимым Казахстаном, являются проблемы подготовки военнослужащих с раннего возраста в плане государственности и добросовестности. Для достижения результата обозначенной проблемы автор статьи говорит о том, что необходимо с раннего возраста формировать в



сознании молодого поколения способность к историческому мышлению и работать над национализмом в рамках предмета национальной истории. Автор статьи также говорит о месте отечественной истории в обществе и ее значении. Высокий уровень способностей к историческому мышлению школьников является социальным явлением, которое может отвечать за жизнеспособность и безопасность государства в будущем. Умея правильно преподавать предмет истории, мы можем увеличить количество качественных военных ресурсов, которые потребуются государству в будущем.

Ключевые слова: история, патриотизм, военная грамотность, школа, образование.

B.S. Klyshbekov

Formation of military literacy and patriotism among the Kazakhstani young generation by teaching history in the field of education

In this article, one of the urgent problems put forward by independent Kazakhstan is the problem of training military personnel from an early age in terms of statehood and integrity. To achieve the result of the indicated problem, the author of the article says that it is necessary from an early age to form in the minds of the young generation the ability to historical thinking and work on nationalism within the framework of the subject of national history. The author of the article also talks about the place of national history in society and its significance. The high level of students' ability to historical thinking is a social phenomenon that can be responsible for the viability and security of the state in the future. By being able to teach the subject of history correctly, we can increase the amount of quality military resources that the state will need in the future.

Key words: history, patriotism, military literacy, school, education.

References:

1. Abuev, K. (1994). Kazakstan tarihyynyn «aktandak» betterinen [From the "white" pages of the history of Kazakhstan]. – Almaty: Kazakstan, – 144 p.
2. Kokbaev, T. (2010). Sogys tagylymy [Lessons of war] // Dala men kala. – 6 p.
3. (1941). Vse sily, vse resursy Kazahstana dlya pobedy nad vragom! [All the forces, all the resources of Kazakhstan to defeat the enemy] // Akmolinskaya pravda. 5 iyulya.
4. Qozybaev, M.K. (1985). Kazakstan kaharly zhyldarda [Kazakhstan in the years of anger]. – Almaty, nauka. – 180 p.
5. (2010). Kazakstan tarihy (kone zamannan byginge dejin) [History of Kazakhstan (from ancient times to the present day)]. Bes tomdyk. 4-tom. – Almaty: «Atamyra». – 485 p.
6. (1993). Istoriya Kazahstana s drevnejshih vremen do nashih dnei [History of Kazakhstan from ancient times to the present day]. Ocherki. – Almaty: Daur. – 416 p.
7. (2004). Kazakstan Respublikasynda zhylybilim beru zhane ony zhetildiru tuzhyrymdamasy [The concept of education and its improvement in 2015 in the Republic of Kazakhstan] // Egemen Kazakstan. 17 kazan.
8. (1994). Gumanitarlyk bilim beru tuzhyrymdamasy [The concept of humanitarian education] // Egemen Kazakstan. 25 tamyz. – №9. – 2 p.
9. (1992). Nazarbaev, N.A. Kazakstannyn egemendi memleket retinde kalyptasuy men damuynyn strategiyasy [The strategy of formation and development of Kazakhstan as a sovereign state]. Almaty: Daur. – 56 p.



Қлышбеков Бауыржан Сайлаубекович	Жамбыл облысы Меркі ауданы №48 жалпы білім беретін орта мектебінің тарих пәнінің мұғалімі, Қазақстан
Клышбеков Бауыржан Сайлаубекович	учитель истории общеобразовательной школы №48 Меркенского района Жамбылской области, Казахстан
Klyshbekov Bauyrzhan	history teacher of secondary school No.48., Merken district, Zhambyl region, Kazakhstan



С. Мұстафаұлы¹, А.А. Арзыкулов¹, М.К. Мугалов²

¹*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті
Алматы, Қазақстан*

²*Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институты
Алматы, Қазақстан*

*(E-mail: amanzhan.arzykulov@gmail.com)**

Қытай тіліндегі әскери атау терминдер және қытай мен қазақтың тарихи байланыстары

Мақалада қытай қазақ тілдерінің ғасырлар қойнауында қалыптасқан қарым-қатынасы тарихи лингвистикалық тұрғыда талданған. Лингвистикалық зерттеулер саласында әрбір халықтың тілін оның өткен тарихымен, олардың өздері жасаған қоғамдық-әлеуметтік ортасы, өзге ұлттармен өзара қарым-қатынасы сияқты факторлармен бірлестіре зерттеудің біздің тілдің даму тарихынан қажетті деректер алуымызға көптеген мүмкіндіктер беретін ең ұтымды жол екендігі қазіргі тіл ғылымында дәлелденіп отыр.

Қазақ халқының өз заманында шығыстағы тарихи көршісі қытай халқы мен арадағы әр алуан тарихи байланыстар нәтижесінде, бір қатар қытай сөздері көне түркі тіліне енген болса, енді бір бөлім түркі сөздерінің көне қытай тіліне еніп орнығуы да заңды құбылыс.

Мақалада тіліміздегі бірқатар сөздердің төркінін табу, олардың күңгірттенген мәнін ашу арқылы қазақ халқының әр алуан дәуірлерде басқа халықтар мен әсіресе тағдыр қосқан тарихи көрші қытай халқымен болған қарым-қатынасын немесе өзінің ертеректегі жай-күйін, тыныс-тіршілігінен толық мәлімет алудың мүмкіндіктері нақты фактілермен ашып көрсетіледі.

Кілт сөздер: Қытай, қазақ, тілдік байланыс, тарихи қатынас, білім, әскери қару-жарақ, сөздік құрам, салыстыра зерттеу, фактор.

Кіріспе

Белгілі бір тілдердің бір-бірімен қарым-қатынасы ол тілдердің даму процесінде үлкен рөл атқарады. Өйткені тілдер қарым-қатынасқа түскенде, олар бір-біріне әсерін тигізеді. Тілдер қарым-қатынасы халықтардың саяси, жаугершілік, экономикалық, мәдени қатынастарына байланысты. Әрбір халықтың тілін оның өткен тарихымен, олардың өздері жасаған географиялық, қоғамдық-әлеуметтік ортасы, рухани-мәдениеті, діни наным-сенімдері, өзге ұлттармен тарихи, саяси, дипломатиялық, жаугершілік қарым-қатынасы сияқты факторлармен бірлестіре отырып салыстыра зерттеу біздің тіліміз жайлы өткені мен тарихи даму кезеңдерінен қажетті деректер алуымызға көптеген мүмкіндіктер береді. Лингвистикалық зерттеулер саласында қазақ әдеби тілінің сөздік құрамын қазақтың байырғы сөздерін негіз ете отырып, туысқан түркі тілдес халықтар тілімен қатар монғол, араб, парсы тілдеріне ортақ сөздер, орыс тілі арқылы өзге тілден ауысқан сөздер құрайды дейтін бір жақтылы ұстаным түркі тілдерінің өткен тарихын



зерттеуге, сондай-ақ қазақ тілі сөздік қорының тарихи негізін айқындауға кері әсерін тигізері хақ.

Тілімізді өзге тілдермен салыстыру арқылы қазақ халқының әр алуан дәуірлерде басқа халықтармен жасаған қарым-қатынасын немесе өзінің ертеректегі жай-күйін танимыз. Сондықтан да тарихи лингвистикада қазақ тілінің өткен тарихын аталған тілдермен қатар, өзімен әр кезеңде әрқилы байланыста болып келген тарихи көршісі қытай тілімен болған тарихи байланысын қоса зерттеуге мән беруге тиіспіз.

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысының әдіснамалық сипаты ретінде лингвистикалық салыстырмалы әдіс қолданылды. Оған қоса тарихи лингвистикалық тұрғыда тарихи материалдарда кездесетін әскери және жаугершілікке байланысты тарихи ұғымдарды, сөздерді лексика және фонетикалық даму критерийлері негізінде сараптау, талдау әдістері басшылыққа алынды. Аталған салалардағы ғалымдардың пікірлеріне иек артылды. Лексикалық талдауға ерекше назар аударылғандықтан тарихи-лексикологиялық еңбектерге де жүгінілді.

Негізгі бөлім

Қытай және қазақ тілдерін тілдің барлық саласы бойынша салыстыру және оны тарихи лингвистикалық тұрғыда талдау бүгінде жан-жақты сараланып, зерттеу нысаны ретінде қарастырылған. Онда тіл, әдебиет, тарих, мәдениет, философия, т.б. салалары бойынша арнайы ғылыми жұмыстар жүргізіліп, диссертациялар да қорғалған. Алайда қытай және қазақ тілдерінің ерте заман мен ортағасырлардағы байланыстары жайлы және әскери лексика бойынша нақты синхронды тарихи дәлелдер көрсетіп талдау жеке-жеке тақырып ретінде тарихи лингвистикалық танымдық тұрғыда қаралмаған. Сондай-ақ, ауысқан сөздердегі кірме сөздер мен сөз тіркестерінің этимологиялық сипаты да кеңінен ашылмаған. Бұл ретте жұмыстың мақсаты қытай және қазақ тілдерінің тарихи қарым-қатынастарының әр алуан кезеңдерін, қазірге дейін қытайдағы қазақтар тіліне еніп орныққан сөздердің мәнін ашып, қолданыстағы кірме сөздердің мағынасына түсінік беру, сондай-ақ қытай тіліндегі әскери салаға байланысты бірқатар атау-термин сөздердің мағынасын айқындап оның қазақ тіліндегі бейнеленуін нақты көрсету. Сол арқылы қытай және қазақ тілдерінің тарихи қарым-қатынасын тарихи лингвистикалық тұрғыда талдау, екі тілдің тарихи қарым-қатынастарының даму кезеңдерін айқындау. Аталған мақсатқа жетуде мынадай міндеттер туындады:

– қытай және қазақ тілдерінің тарихи қарым-қатынасын тарихи лингвистикалық тұрғыда талдау;



– қазірге дейін қытайдағы қазақтар тіліне енген қытай әскери атау-терминдердің мәнін ашып, қолданыстағы кірме сөздердің мағынасына түсінік беру;

– қытай және қазақ тілдерінің ерте заман мен ортағасырлардағы әскери жаугершілік байланыстар жайлы нақты синхронды тарихи дәлелдер көрсетіп талдау.

Нәтижелер және талқылауға өтейік. Лингвистикалық зерттеулер саласында қазақ әдеби тілінің сөздік құрамын қазақтың байырғы сөздерін негіз ете отырып, туысқан түркі тілдес халықтар тілімен қатар моңғол, араб, парсы тілдеріне ортақ сөздер, орыс тілі және орыс тілі арқылы өзге тілден ауысқан сөздер құрайды дейтін бір жақтылы ұстаным көбірек дәріптеліп келді. Мұндай пікірдің түркі тілдерінің өткен тарихын зерттеуге, сондай-ақ қазақ тілі сөздік қорының тарихи негізін айқындауға кедергі келтірері сөзсіз. Салыстырмалы лингвистикада қазақ тілінің өткен тарихын аталған тілдермен қатар, өзімен әр кезеңде әрқилы байланыста болып келген тарихи көршісі қытай тілімен болған тарихи байланысты қоса зерттеуге мән беруге тиіспіз. Өйткені, қазақ, қытай халықтарының тарихи қарым-қатынастары сонау ертедегі қазақ ұлтын құраған тайпалар – үйсін, қаңлы, ғұндардан басталғандығы белгілі. Мұндай қарым – қатынас фактісін батыс өңірде дәурендеген ертедегі ғұндар мен қытай хандықтары арасындағы үш жүз жылға жалғасқан соғыстан әбден қалжыраған хан хандығының хұндардың шапқыншылығына бірлесе қарсы тұру мақсатында үйсіндермен жасаған тарихи одақтастығы тіпті де дәлелдей түседі [1].

Бұл жөнінде профессор Сұ Бихай: «Хан У-ди мемлекет пен ұлттың қауыпты ауыр жағдайдан құтылуы үшін, заманымыздан бұрынғы 138 жылы Банчауды батыс өңірге елшілікке жіберіп, ғұн ақсүйектеріне қарсы тұратын одақ іздестірді», – дей келе мұндай әскери одақтың дами келе екі ел арасындағы құдандалыққа дейін жеткеніне тоқталып: «... Уди патша бұл пікірді қабылдайды да, үйсін күнбиі Елжаумен саяси, әскери одақ орнатады. Әрі Елжау күнбидің талабына сай, хан патшалығы өз әулетінен Ши Жүн ханшаны үйсін күнбиіне ұзатады», – дейді [2]. Онан кейінгі заманымыздың 6-8 ғасырлары арасында жалғасып келген түркі империясы мен қытай патшалықтары арасындағы екі жүз жылдық соғыс, екі ел арасындағы жаугершілік сипатындағы тарихи байланыстарға нақты дәлел болады. Әрине, қытай және қазақ халықтары арасындағы тілдік қарым-қатынастар да дәл осы кезеңдерден бастау алғандығы шындық [3].

Заманымызға дейінгі IV ғасырдан V ғасырға дейінгі үйсін және қаңлы одақтары түркі тілді болған және сақтарға қарағанда едәуір мәдениетті болған. Қытайдың ежелгі заманындағы тарихи деректерінде сол замандағы қаңлылардың жазба заңы болғанын, оның хан ордасында сақталғандығы жазылған. Бұдан қаңлыларда жазу мәдениетінің болғанын білеміз. Жапон ғалымы доктор Сиратори өзінің «Соғдилар мен қаңлыларды зерттеу» атты еңбегінде, ерте замандағы қаңлылар – қазіргі қазақтар, олар түркі тілді халық, бұлар өздерінің хан ордасы тұратын астанасын «Ұлы ұтық битан» деп



хандарын «Най би» деп атаған, «би» деген атау қазақтарда қазірге дейін сақталып отыр делінген.

Қазақ халқын құраған сақ, ғұн, үйсін, қаңлы қатарлы тайпалардың Ежелгі қытай халқы мен арадағы тарихи қарым-қатынастың тым ертеде басталғандығы тарихи зерттеулерден белгілі: «Кейінгі ханнама», «батыс өңір баянында» үйсіндердің әскер қолының қуаттылығы олардың күшін әйгілейді деп жазылған. Банчаудың хатында тағы да: үйсін үлкен мемлекет, олардың он түмен мергені бар, бүгінде оларға елші салып елдесіп, күш біріктірген жөн» – дейді [2, 143 б].

Ежелгі қытай халқы мен түркі тайпалары арасындағы ғасырларға жалғасқан жаугершілік қарым-қатынастарға байланысты ежелгі қытай халқы мен қазақ халқын құраған ежелгі тайпалар арасында тілдік байланыстардың қалыптасқандығы белгілі. Бұндай кезде әсіресе әскери қару-жарақ мен әскери мәнсап аттарына байланысты сөздердің екі ел арасындағы тілдік ауысуының өзегіне айланары сөзсіз.

Соңғы жылдары халықаралық терминдер туралы бір жақтылы пікірлер ғана айтылмай, олардың табиғатына тереңірек үңілу нәтижесінде ескеруге тұрарлық тың пікірлер көрініс беріп жүр. Сондай пікірлердің бірін біз Ә. Қайдаровтың еңбегінен кездестіреміз. Ғалым халықаралық терминдер туралы сөз ете келіп былай дейді: «Тіл-тілдердің арасында ортақ интернационализмдер болмаса, немесе аз болса, ғылым дамымайды, ғылыми қарым-қатынас үзіледі деп байбалам салудың бәрі бекер. Жер жүзіндегі терминдік ұғымдардың бәрін шет тіл сөздері арқылы емес, өз тілінің негізінде меңгеріп, ғылым мен техниканы дамытып отырған қытай, жапон т.б. халықтарды біз жақсы білеміз. Демек, ортақ интернационализмдердің қажеттігі ең алдымен елдің саяси-әлеуметтік жағдайына, даму дәрежесіне, оларға деген сұраным мен қажеттілікке, әр тілдің өз мүмкіншілігіне байланысты екен» [4].

Бұл арада ғалымның терминдік ұғымдарды өз тілінің негізінде меңгерген деген пікірі қытай тілінің термин жасаудағы ішкі мүмкіндіктерін меңзеп отырғандығы белгілі. Қытай тілінің иероглифтері байырғы бейнелік жазу категориясына жататындықтан, қытай тіліндегі салалық атау-терминдердің басым көп бөлегін шет тілінен калька жолымен көшіріп келмей, керісінше өз тілінің құрылымдық заңдылықтары негізінде қытай тілі иероглифтерінің мүмкіндіктерінен толық пайдалана отырып мағыналық негізде шыт жаңа жасап отырғандығы баршаға аян.

Көне қытай тілі мен көне түркі тілдері арасындағы әскери атау-терминге байланысты сөз ауысулардың сонау ерте заманда басталғандығы белгілі. Осы сөздер дыбыстық жағынан өте ерте замандардан-ақ қазақ тіліне сіңісіп кеткен. Бұл пікірді академик Ә. Қайдаровтың: «Әр заманда қабылданып, өз сөздерімізбен мидай араласып кеткен, тіпті сөйлеушілер үшін төркіні ұмыт болып, өз сөзіне айналып кеткен кірме сөздер аз емес. Олардың шығу тегі, келу жолы да әр түрлі. Солардың ең көнесі санскрит, қытай тілдерінің элементтері болса керек. Олар арнайы зерттелмегендіктен біз бұл жөнінде түркологиядағы кейбір деректерден басқа ештеңе айта алмаймыз. Қазақ тілі



лексикологиясының бұл да бір кезектегі міндеті. Тіліміздің өткен тарихын анықтауда бұл мәселенің рөлі зор», - деген көзқарасы тіпті де дәлелдей түседі [5].

Айталық көне түркі тілі тарихи жазба ескерткіштерінде жиі кездесетін «Санғұн» сөзінің көне қытай тілінен кірген «将军» (jiang jun-жанжүн) сөзі екендігі белгілі. Ол жөнінде қытайдың тарихи деректерінде былай делінеді. Санғұн (将军) – әскери шен, атақ. Арғы заманда «Сянғұн» немесе «Зянғұн» болып дыбысталған. Бұл атауды түркі тілдес ежелгі тайпалар мен ұлыстар «Санғұн», «Ганғұн» деп атаған. Ежелгі түркі ескерткіштерінен «Санғұн», «Ганғұн» түрінде де кездеседі [6]. Тағы сол сияқты «Серіппелі наржақ» сөзін де мысалға алуға болады. Қытай тарихнамаларындағы қазаққа қатысты деректерде: «Сіз енді шеріктерге серіппелі наржақпен қаруланып әрі оны қос жебемен сыртқа кезеніп, қат-қабат қоршауды бұзуға бұйырыңыз дейді» – делінген. (Наржақ «弩 – nu – ну» – садақтың автоматты атылатын таңдаулы түрі яғни жеңіл арбаға орнатылған құндақты садақ. Қол садаққа қарағанда серпімі күшті әрі ұзаққа тиеді. Оның теппелі наржақ, төкпелі наржақ деген түрлері болды) [6, 8-22 бб].

Қытайдағы қазақтар тіліндегі бір бөлім халықтық лексиканы қытай тілінің әсерінен қалыптасқан сөздер құрайды. Бір қоғамдық ортада өмір сүретін әр түрлі тілдердің бір-бірімен қарым-қатынасы немесе өзара әсері лексика саласында жиі ұшырайды. «Әдетте, тілдік единицалардың ішінде бір тілден екінші тілге еруге өте-мөте икем болатындар – лексикалық единицалар, яғни сөздер», – дейді К. Аханов [7]. Достық қатынастағы тілдердің бір-біріне тигізген әсерлері интерстрат құбылысы деп аталатыны белгілі. Міне, Қытайдағы қазақтар тіліне тікелей әсер етіп отырған қытай тілінің сөз ауысуларын осындай интерстраттық құбылыс деп қарау керек.

Қытайда тұратын қазақтардың тілінде қолданылып жүрген бірқатар сөздер тікелей қытай тілінің әсерінен қалыптасқан. «Процессы освоения иноязычного слова совершаются в устной языковой форме - народной речи, в которой «переламывается» слово. Оно приобретает фонетическую оболочку, и получает грамматическое оформление...», – деп көрсетеді Н.Т. Бухарева [8].

Ендеше біз сөз етіп отырған әскери атау-терминдер дегеннің өзі не? оның табиғаты мен ерекшелігі қандай? Бұл мәселеге жауапты біз атау-терминдерді зерттеуші ғалым Шерубай Құрманбайұлының зерттеулерінен тауып отырмыз. Ғалым ол жөнінде былай дейді: «Салалық термин (отраслевой термин) – белгілі бір арнаулы салаға (ғылым, техника, өнер, өндіріс т.б.) тән, сол саланың термин жүйесінің мүшесі болып саналатын термин. Терминдер қай саланың арнаулы ұғымын білдіретіндігіне, қай терминологияның мүшесі екендігіне қарай ғылыми термин, техника термині, музыка термині, биология термині, заң термині, ботаника термині, экономика термині, әдебиеттану термині, тіл білімі термині, өнертану термині, философия термині, химия термині, физика термині, спорт термині, сәулет термині, математика термині, дипломатия термині, әскери термин, әкімшілік-саяси термин, өндіріс термині деп аталады. Сондай-ақ бірнеше ғылым



саласына қатысты ұғымдарды білдіретіндігіне байланысты жалпы ғылыми термин, жалпы техникалық термин, іргелес ғылымдарға ортақтығына қарай ғылымаралық термин, салааралық термин, ал ғылымдардың жіктелісіне қарай гуманитарлық ғылымдар терминдері, дәл ғылымдар терминдері, жаратылыстану ғылымдары терминдері деп бөлінеді» [9].

Қытайдағы қазақ тілінің терминология саласына ең үлкен әсер еткен әрине өзімен тарихи көрші болып келе жатқан қытай тілінің атау терминдері болатындығы сөзсіз.

Бұл мәселе жөнінде аға аудармашы тілгер Мұқаш Ақметжанов: «Ал азаттықтан кейін қазақ тіліне ханзу тілінен атаулар сала-сала бойынша топ-тобымен енді. Мұндай атауларды саяси, экономика, оқу-ағарту, әскери істер, техника т.б. жақтардан көруге болады. Мысалы: лу шян (路线 – саяси бағыт), гуңшы (公社 – коммуна), дадүй (大队 – бас село), шяудүй (小队 – село), жүндүй (中队 – эскадрилья), ші (师 – дивизия), туан (团 – полк), иң (营 – батальон), лүй (旅 – бригада), лян (连 – рота), пай (排 – взвод), бан (班 – класс), дибан (底版 – опорная плита), суляу (塑料 – пластик), нилун (尼伦 – нилун), кайгуан (开关 – айырып-қосқыш), шужи (书记 – партия хатшысы), дашуе (大学 – университет), юан (元 – юан), шужичу (书记处 – хатшылар басқармасы), жүнчуанжуи (军权注意 – әскери назар), зунтуң (总统 – президент), сілиң (司令 – командир), зауын (杂文 – эссе), багу (партия бағуы) (八股 – мақаланың жазу үлгісі), юунму (қосар дауысты) (韵母 – қытай тілі тіл-дыбыстары), шынму (буын алды дауыссыз) (声母 – қытай тілі тіл-дыбыстары) т.б.», – дей келіп, қытай тілінен сол кезеңде Шынжаңдағы қазақ тіліне енген сөздерді онан ары түрлерге жіктеп: «Жартылай дыбыстық аударма жолымен жасалған атаулар: бас лушян (路线 – саяси бағыт), бас санмубу (参谋部 – ақылшылар бөлімі), дәрігерлік шуеюан (学院 – институт), хуандың (幻灯 – слайдшоу) аппараты, бас қорғаныс сілиңі (司令 – командир), бас сілиң жаңгуан (司令长官 – бас штаб командир), кәсіптік бән (班 – сынып) т.б.», – деп атап көрсетеді [10, 81 б].

Қытай армиясының әкімшілік басқару жүйесінің бөлінісіне байланысты атау-термендер төмендегідей болып келеді.

中央军委 Central Military Commission Орталық әскери комиссия.

办公厅 General Office Орталық әскери комиссия кеңсесі.

联合参谋部 Joint Staff Department Бірлескен ақылшылар бөлімі.

政治工作部 Political Work Department Саяси қызмет бөлімі.

后勤保障部 Logistic Support Department Артқы шеп қамсыздандыру бөлімі.

装备发展部 Equipment Development Department Жабдықтарды әзірлеу бөлімі.

训练管理部 Training and Administration Department Оқыту-жаттығуды басқару бөлімі.



国防动员部 National Defense Mobilization Department Ұлттық қорғаныс жұмылдыру бөлімі.

纪律检查委员会 Discipline Inspection Commission Тәртіп тексеру комиссиясы.

战略规划办公室 Office for Strategic Planning Стратегиялық жоспарлау кеңсесі.

改革和编制办公室 Office for Reform and Organizational Structure Реформалар және штат кеңсесі.

国际军事合作办公室 Office for International Military Cooperation Халықаралық әскери ынтымақтастық басқармасы.

审计署 Audit Office Аудит кеңсесі.

机关事务管理总局 Agency for Offices Administration Орган істері жөніндегі бас басқармасы.

Әдетте қытай тіліндегі әскери бөлімдер мен штаттар өз ішінен үш үлкен бөлекке бөлінеді: Құрылық армиясы (陆军 – лужун) Әуе армиясы (空军 – кунжун) Теңіз армиясы (海军 – хайжун). Осы үш үлкен армия бөлегі өз ішінен тағы мынадай тармақ бөлектерге бөлінеді.

Құрылық армиясы (陆军 – лужун) өз ішінен бөлінуі және оның атаулары:

步兵	infantry	жаяу әскер
炮兵	artillery	артиллерия сарбазы
通信兵	signal corps	сигналдық жауынгер
装甲兵	armoured force	бронды сарбаздар
工程兵	engineer corps	инженер сарбазы болып бөлінеді.

Әуе армиясы (空军 – кунжун) өз ішінен бөлінуі және оның атаулары:

空降兵	airborne force	әуе десанты
火箭军	rocket force	зымырандық күш
航空兵	aviation	авиация сарбазы
地空导弹兵	Surface to Air Missile Corps	

Зениттік-зымырандық корпус сарбазы

高射炮兵	anti-aircraft artillery	зениттік артиллерия сарбазы
雷达兵	радар сарбазы болып бөлінеді.	

Теңіз армиясы (海军 – хайжун) өз ішінен тағы төмендегідей бөлінеді және оның атаулары:

海军陆战队	marine corps	теңіз жаяу әскерлері
潜艇部队	submarine troops	сүңгуір қайық күші
水面舰艇部队	surface fleet	жер үсті флоты бөлімі
海军航空兵	naval aviation	теңіз авиациясы бөлімі
岸防部队	Coast Guard	жағалау күзеті

Штаттық жақтан бөлінуі және оның атаулары:

集团军	group army	округ
师	division	дивизия



旅	brigade	бригада
团	regiment	полк
营	battalion	батальон
连	company	рота
排	platoon	взвод
班	squad/section	бөлімше

Әскери шеніне қарай бөлінуі және оның атаулары:

列兵	Seaman apprentice	қатардағы әскер
上等兵	Seaman	капрал
下士	Petty officer 3rd class	үшінші дәрежелі жауынгер
中士	Petty officer 2nd class	екінші дәрежелі жауынгер
上士	Petty officer 1st class	бірінші дәрежелі жауынгер
四级士官	Chief petty officer	бас кіші жауынгер
三级士官	Senior chief petty officer	аға бас кіші жауынгер
二级士官	Master chief petty officer	екінші дәрежелі бас кіші жауынгер
一级士官	Command master chief petty officer	командалық бас бас кіші жауынгер
少尉	Ensign	екінші лейтенант
中尉	Lieutenant (junior grade)	лейтенант
上尉	Lieutenant	капитан
少校	Lieutenant commander	майор
中校	Commander	подполковник
上校	Captain	полковник
大校	Senior captain	аға капитан
少将	Rear admiral	генерал-майор
中将	Vice admiral	генерал-лейтенант
上将	Admiral	адмирал

Әскери пагондар мен киім-кешектер және оның атаулары.

徽章	insignia	төсбелгісі
帽徽/领章	cap/collar insignia	қалпақ/жаға белгісі
肩章	epaulet	погон
硬/软肩章	hard/soft epaulet	қатты/жұмсақ погон
饰带	aiguillette	белбеу
臂章	armband	белдік
大檐帽	peak hat	шың қалпақ
贝雷帽	beret	берет
春秋常服	spring/autumn (military service) uniform	көктемгі/күзгі (әскери қызмет) формасы
夏常服	summer (military service) uniform	жазғы (әскери қызмет) нысанды киім



作战服	battle dress uniform	жауынгерлік киім формасы
作训帽	battle cap	жауынгерлік жаттығу қалпақ
作训鞋	battle shoes	жауынгерлік жаттығу бөтенкесі
作战靴	combat boot	жауынгерлік аяқ киім
体能训练服	physical training dress / PT gear	дене шынықтыру көйлегі / PT тісті
防弹背心	bullet-proof vest	оқ өткізбейтін жилет
旗帜, 横幅	banner	ту, баннер
皮带	leather belt	былғары белбеу

Әскери қару-жарақ түрлері және оның атаулары:

航空母舰	aircraft carrier	ұшақ тасығыш
潜艇	submarine	сүңгуір қайық
导弹	missile	зымыран
步枪	rifle	мылтық
机枪	machine gun	пулемет
冲锋枪	sub-machine gun	автомат
信号枪	signal pistol	сигналдық тапанша
头盔	helmet	дулыға
弹药	ammunition	оқ-дәрі
手榴弹	hand grenade	қол гранатасы
火炮	cannon	зеңбірек
望远镜	field glasses	дүрбі
坦克	tank	танк
装甲车	armoured vehicles	бронетранспортер
舰艇	naval vessels	теңіз кемелері
飞机	aircraft	ұшақ
直升机	helicopter	тік ұшақ
歼击机	fighter	жоюшы ұшақ
轰炸机	bomber	бомбылаушы ұшақ
歼击轰炸机	fighter bomber	жойғыш бомбалаушы ұшақ
预警机	AWACS	алдын ала сигнал беруші ұшақ
空中加油机	air tanker	әуе танкері
地雷	mine	мина
扫雷车	Minesweeper	мина тазалаушы
军车	military vehicles	әскери көлік.

Қорытынды

Жоғарыдағы баяндаулардан тарихи көрші қытай қазақ халықтары арасындағы тілдік байланыстардың тым ертеде басталғандығын, әрине екі тіл арасындағы сөз ауысулардың ауқымды бір бөлегінің әскери атау



терминдермен байланысты екендігін, сонымен қатар қытай тіліндегі әскери атау-терминдердің қытайдағы қазақтар тіліне өте үлкен әсер еткендігін айқын көріп аламыз.

Әдебиеттер тізімі:

1. Суң Чау. Хан қандығы мен хұндардың үш жүз жылдық соғысы. Үрімжі: Шынжаң халық баспасы, 2003. – 27 б.
2. Су Бихай. Қазақ мәдениетінің тарихы / қытай тілінен аударған: Т. Зәкенұлы. – Алматы: Дүние жүзі қазақтарының қауымдастығы, 2001. – 552 б.
3. Уаң Шяупу. Таң хандығы мен түріктер арасындағы соғыс. – Үрімжі: Шынжаң халық баспасы, 2003. – 7 б.
4. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.
5. Қайдаров Ә.Т. Қазақ терминологиясына жаңаша көзқарас. – Алматы: Нұр, 1993. – 22 б.
6. Қытай тарихнамаларындағы қазаққа қатысты деректер (екінші кітап) / қытай тілінен аударған: А. Абділдабек. – Бейжің: «Ұлттар баспасы», 1998. – 916 б.
7. Аханов К. Тіл білімінің негіздері: оқулық. – Алматы: «Санат», 1993. – 496 б.
8. Бухарева Н.Т. Сибирская лексика и фразеология. – Новосибирск: Наука, 1983. – 202 с.
9. Ш. Құрманбайұлы. Қазақ терминологиясы: зерттеулер, оқулық, сөздік, библиография. – Алматы: «Сардар» баспа үйі, 2014. – 952 б.
10. М. Ақметжанов. Атаулар мәселесі жайында // Тіл және аударма. – 1982. – № 1. – 7 б.

Мустафаулы С., Арзыкулов А.А., Мугалов М.К.

Военная терминология в китайском языке, китайско-казахские исторические связи

В статье анализируется многовековая историческая взаимосвязь китайского и казахского языков с точки зрения их лингвистической основы. В области лингвистических исследований в современной лингвистической науке доказано, что исследование языков каждого народа в сочетании с историей их развития, социализацией, взаимодействием с другими народами, позволяет получить возможность собрать сведения об истории развития родного языка.

В результате различных исторических связей между казахским народом и его историческим соседом на Востоке, ряд китайских слов вошли в древнетюркский язык, а ряд тюркских слов вошли в древнекитайский язык.

В статье раскрываются реальные факты взаимоотношений казахского народа в разные эпохи с другими народами и особенно с соединенным судьбой историческим соседом – китайским народом, предоставляется возможность получения сведений о быте и жизнедеятельности в древности путем раскрытия значения некоторых слов.

Ключевые слова: Китай, казах, языковая коммуникация, исторические отношения, знания, военное вооружение, построение слов, сравнительный анализ, факторы.



S. Mustafauly, A.A. Arzykulov, M.K. Mugalov

Military terminology in the Chinese language, China-Kazakh historical relations

The article analyzes the historical linguistic relationship of Chinese Kazakh languages in the depths of centuries. In the field of linguistic research, it is proved in modern linguistic science that the study of the language of each people in combination with its past history, their socio-social environment, their interaction with other nations is the most rational way that allows us to obtain the necessary data from the history of language development.

As a result of various historical ties between the Kazakh people and their historical neighbor in the East, a number of Chinese words entered the ancient Turkic language, and a number of Turkic words entered the ancient Chinese language.

The article reveals real facts about the relationship of the Kazakh people in different eras with other peoples and especially with the historical neighboring people of China, which were joined by fate, or the possibility of obtaining a complete picture of their own state and life by finding the meaning of a number.

Kew words: China, kazakh, language communication, historical relation, education, military weapons, building words, comparative analysis, faktor.

References:

1. Sun, Chau. (2003). *Xan qandıǵı men xundardıń üş jüzdıq soǵısı* [Khan Blood and the Three Hundred Years War of the Huns translated from Chinese to Uyghur by Abdreim Rahman]. – Urumqi: Xinjiang People's Publishing House. – 27 p.
2. Su, Bihai. (2001). *Qazaq mädenietiniń tarıxı* – Almatı: Dünie jüzi qazaqtarınıń qawımdastıǵı [History of Kazakh culture – Almaty: Association of Kazakhs of the World]. Translated from Chinese: Tursynkhan Zakenuly. – 552 p.
3. Wang, Xiaupu. (2003). *Tañ xandıǵı men türıktler arasındaǵı soǵıs* [War between the Tang Khanate and the Turks (translated into Uyghur by Abdollajan Kerim)]. – Urumqi: Xinjiang People's Publishing House. – 7p.
4. Kaidar, A. (1998). *Qazaq tiliniń özekti mäseleleri* [Actual problems of the Kazakh language]. – Almaty: Ana tili. – 304 p.
5. Kaidarov, A.T. (1993). *Qazaq terminologiyasına jańaşa közqaras* [new approach to Kazakh terminology]. – Almaty: Nur. – 22 p.
6. (1998). *Qıtay tarixnamalarındaǵı qazaqqa qatıstı derekter (ekinşi kitap)* [Data related to Kazakhs in Chinese historiography (second book)]. Translated from Chinese by: Abdildabek, Kakesh, Kaharman, Samudin. – Beijing: Nations Publishing House. – 916 p.
7. Akhanov, K. (1993). *Til biliminiń negizderi: oqwlıq* [Fundamentals of linguistics: textbook]. – Almaty: Sanat. – 496 p.
8. Bukhareva, N.T. (1983). *Sibirskaya leksika i frazeologiya* [Siberian vocabulary and phraseology]. Siberian vocabulary and phraseology. – Novosibirsk: Nauka. – 202 p.
9. Kurmanbayuly, Sh. (2014). *Qazaq terminologiyası: zerttewler, oqwlıq, sözdik, bibliografiya* [Kazakh terminology: studies, textbook, dictionary, bibliography]. – Almaty: Sardar publishing house. – 952 p.
10. Akmetzhanov, M. (1982). *Atawlar mäselesi jayında* [Regarding the issue of names]. Language and Translation. – № 1. – 7 p.



Мұстафаұлы Серік	филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан
Мустафаұлы Серик	кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры китаеведения Казахского национального университета им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Mustafauly Serik	candidate in philology sciences, senior lecturer Chinese studies department of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Арзыкулов Аманжан Азкенович	Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан
Арзыкулов Аманжан Азкенович	старший преподаватель кафедры китаеведения Казахского национального университета им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан
Arzykulov Amanzhan	senior lecturer of Chinese studies department of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Мугалов Кайреденович Маулен	полковник, Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының оқу-әдістемелік басқармасының оқу бөлімінің доценті, Алматы, Қазақстан
Мугалов Кайреденович Маулен	полковник, доцент учебного отдела учебно-методического управления Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова, Алматы, Казахстан
Mugalov Maulen	colonel, docent of the Academic Department of the Academic and Methodological Administration of the Military Institute of the Land Forces named Sagadat Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan



К.В. Nazarova¹, Jiang Wen², A.K. Makhadiyeva³

¹ *Institute of oriental studies named after
R.B. Suleimenov, Almaty, Kazakhstan*

² *Daqing Normal University, Dacin, China*

³ *Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan
(E-mail: eliza.nazarova.74@mail.ru)**

Current Trends in the Modernization of the PRC Armed Forces

The article is devoted to the issues of modernization of the armed forces of the People's Republic of China. The author considers the structure of reforming the PLA, which provides for the formation of 5 commands of the ground forces, missile forces and a strategic support unit of the PLA. The foreign policy analyzed the Republic of China at the modern stage and the prospects for changing the role of China in the region of Central Asia and World.

Key words: PRC reformers, communist party of China, central military council, PRC Armed Forces, PLA, ARMED Forces reforms.

Introduction

China continues to implement the reform of the armed forces, launched in 2016, which includes the restructuring of the command and control system, the command structure of the armed forces, the territorial command structure, and the number and structure of troops.

The goal of large-scale reforms is to achieve a new level of controllability of the People's Liberation Army of China (hereinafter referred to as the PLA), to optimize the structure of the army.

The strategic goal is «the transformation of the PLA into the world's foremost military force by 2049». This is evidenced by Xi Jinping's report at the 20th Congress of the CPC, where he stated that «realizing the goal of the 100th anniversary of the PLA on time and accelerating the pace of transforming the Chinese People's Army into an advanced world-class armed force is a strategic requirement of a comprehensive building a modernized socialist state» [1].

The purpose of this article is to describe the modernization processes of the PRC Armed Forces, which began in 2016.

Methodological basis

The research methods include components of military-historical, historical-logical, political science and sociological analysis.



Main part

As is known, since 2016, by the decision of the Central Committee of the Communist Party of China (hereinafter referred to as the CPC Central Committee) and the Central Military Council (hereinafter referred to as the CMC), a new military reform has been launched, which provides for the formation of 5 commands of the ground forces, missile forces and a strategic support unit of the PLA.

Five military districts have been created: Eastern, Western, Northern, Southern and Central. Their headquarters are in Beijing, Shenyang, Chengdu, Guangzhou and Nanjing. The indicated commands of the military districts are responsible only for combat operations, all political leadership has been transferred to the Central Military Commission. These measures by the PRC authorities have increased the combat effectiveness of the PRC armed forces, making them more mobile, modern and technically equipped. It should be noted that this is not the first reduction in military districts. In 1985, the number of military districts was reduced from 11 to 7, but their structural feature was clearly expressed - the orientation towards the probable withdrawal of troops into the interior of the country, in the event of aggression against China. Since 2016, 300,000 ground troops have been laid off. Thanks to this, the size of the land army for the first time in history fell below 50% of the total number of personnel. After the reduction, the size of the army amounted to 2 million people [2].

In his speech, Xi Jinping emphasized the special significance of the land army in the history of the CPC of China, its «indispensable» role in protecting the interests of state sovereignty, security and development. The entire staff of the Land Army must cherish the glorious traditions of the army and adhere to an excellent style of work, correspond to the profound shifts in the construction model and forms of use of the land army in the era of informatization, study the features and patterns of development of the land army, in accordance with the strategic requirements of mechanized combat operations and «stereoscopic attacks and defense», strengthen the master plan and management, improve the structure of the Armed Forces and their recruitment, accelerate the transition from a regional, defensive army to an army capable of conducting the entire range of combat operations, build a powerful, modernized land army of a new type [3].

The PLA Rocket Forces are the strategic pillar of China's status as a great power and an important cornerstone of national security. The Rocket Forces, in accordance with the strategic requirements of combining nuclear and conventional weapons and global deterrence, are strengthening a reliable nuclear deterrence and retaliatory nuclear strike capability, strengthening the creation of a medium-range and long-range precision strike force, and strengthening strategic balancing capabilities.

Strategic Support Troops are a new type of fighting force that ensures national security. They are tasked with system integration and civil-military integration, efforts to achieve accelerated development in key areas, promote accelerated,



integrated development of a new type of combat capability. The strategic support forces will combine the space troops and cyber troops.

In addition, the General Staff, the Main Political Directorate, the Main Logistics Directorate, the Main Armaments Directorate have been transformed into 15 functional units, which are directly subordinate to the supreme military body of the Central Military Commission. These measures contribute to strengthening the leadership of the army by the Central Military Council and increasing its effectiveness. At the same time, this should ensure better interaction between the branches of the armed forces and the conduct of joint operations by them.

In March 2018, the Ministry of Veterans Affairs was created, which will deal with the problems of soldiers and officers dismissed from the army. Prior to this, veterans after their dismissal did not receive employment and payments.

Thus, as part of the implementation of military reforms, the PRC troops are gradually transforming into a new-style army with a powerful fleet and aviation capable of conducting combat operations abroad. A stimulating factor is considered the adoption of a law on the fight against terrorism, which allows the PLA to participate in a foreign anti-terrorist campaign. The permanent conflict situation in the South China Sea explains the strengthening of the PRC Navy. Today, in addition to the aircraft carrier «Lyayuning», China is working on creating its own analogue with a displacement of 110 thousand tons.

The number of marines increased to 100 thousand people (previously it was 20 thousand people). It is assumed that the updated Marine Corps will protect facilities along the maritime part of the One Belt, One Road project, primarily the base in Djibouti, the port of Gwadar in Pakistan [4].

The PLA is widely involved in the missions of international peacekeeping, sea escort of ships, international humanitarian aid, etc. China's participation in UN peacekeeping operations began only in 1990 with the dispatch of 5 observer officers to the Middle East. As of 2012, about 2,000 Chinese troops were already involved in UN peacekeeping operations, mainly in Africa. The Chinese fleet fought Somali pirates in the Gulf of Aden for several years, and in 2010-2011. a large hospital ship visited a number of affected countries in Africa and the Caribbean to provide medical care to their residents.

In general, military experts note that thanks to peacekeeping missions, China has reached a new level of professionalism in disaster relief campaigns and conducting global general operations, such as combating piracy in the Middle East.

At the same time, the further improvement of the Chinese army until 2030 will be carried out depending on various interrelated factors.

First, internal aspects: internal problems and tasks that China needs to solve. Beijing is well aware that any military conflict is a failure of the plan to restore the state since 1949. Any military aggression is the loss of all great achievements over 70 years of development.

Secondly, the following external factors have a significant impact on the pace of China's military buildup: the level of bilateral relations with the United States and the development of the situation in the nearby region. Depending on the degree



of tension in the East and South China Seas, Beijing is forced to develop mechanisms to deter Washington from intervening in a possible conflict.

In addition, the PLA leadership seeks to increase its ability to deploy its forces to remote regions to protect Chinese citizens and investments as they go global. To this end, in 2016, the Standing Committee of the National People's Congress for the first time passed an anti-terrorism law, laying the legal framework for conducting counter-terrorism operations abroad.

Thirdly, technological aspects and propensity to innovate will also determine the future shape of the PLA. Thus, the PLA has the second military budget in the world after the United States. According to the IISS Military Balance, the Chinese military budget for 2020 is \$178.8 billion (US \$732 billion, India \$71 billion, Russia \$65 billion). At the same time, you need to pay attention to the 4-fold gap between the first and second military budgets in the world, while the American military budget is 38%, and the Chinese about 12% of 1.9 trillion. US dollars of global spending on military development and defense. According to SIPRI experts, over the 10 years since 2010, China's military budget has shown the most significant growth in the last ten years (an increase of almost 85%). And in the early 1990s, China's spending on the army amounted to about 10 billion US dollars.

In recent years, significant funds have been allocated to the development of research projects to increase the technological potential of the country's army [5].

Against the background, three strategic vectors for the further modernization of the PLA can be distinguished: a focus on the Asian Pacific Region (hereinafter referred to as the Asia-Pacific Region), the creation of an army with global coverage, and a significant weakening of the PLA.

Experts note that the first option may take place in the event of Washington's more active implementation of the «Pivot to Asia» strategy and attempts to contain the PRC in the immediate vicinity of its borders, as well as as a result of a change in the balance of power on the Korean Peninsula and the continued escalation of the conflict in the East and South China Seas.

If the trend is reversed, Beijing will seek to simultaneously develop military-political, military-technical and infrastructure projects that will allow it to deploy forces on a global scale (the plan for the formation of an expeditionary force, the «String of Pearls» strategy, the creation of a Chinese analogue of GPS, etc.).

In contrast to the first option, the second one will involve the need for large investments in increasing the number of nuclear submarines, heavy vehicles, ships with a landing platform, landing ships, and expeditionary air forces.

According to experts, the third scenario is possible in case of an armed conflict in the nearby region or an economic crisis, which will require the allocation of funds to the social sphere and the strengthening of internal forces in order to prevent possible destabilization.



Conclusion

Today, the main distinguishing feature of the PLA is that many systems and weapons, armored vehicles, cruise and intercontinental ballistic missiles, in terms of tactical and technical characteristics, are not inferior to their Western counterparts. Therefore, the main goal of the ongoing reforms is the implementation of the tasks originally set by Xi Jinping on the formation of a strong and combat-ready army, the reduction of the human contingent in exchange for the modernization of weapons.

According to Gong Fangbin, a professor at the National Defense University, an important factor is that the Central Military Commission is vested with direct executive power over the armed forces, instead of decisions previously made with the help of 4 structures (general staff, main departments: politics, logistics and armaments).

It is obvious that the enlargement of the districts will concentrate the full military power of the leader of the PRC, who will receive the right to directly control military operations, bypassing the hierarchy of commanders, as well as the creation of «elite units of the armed forces».

Beijing's statement about the reduction of the army by 300 thousand people minimizes the criticism of foreign, primarily neighboring countries, about the growth of China's military power. Against this background, it is possible that the defense industry will continue to grow, but with an emphasis on the development of the latest technologies for the competitiveness of key enterprises operating in the defense industry, based on the development of key scientific and technical projects. The faster commissioning of the second nuclear aircraft carrier will make it possible to ensure the advantage of the PRC in the entire western part of the Pacific Ocean.

Список литературы:

1. Доклад Си Цзиньпина на 20-ом Всекитайском съезде КПК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.china-embassy.gov.cn/rus/zgxw/202210/t20221018_10785055.htm 2022-10-16. (дата обращения: 3.11. 22).
2. Почему Си Цзиньпин объявил о сокращении китайской армии на 300 тыс. человек? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.kitaichina.com/se/txt/201509/04/content_703050.htm (дата обращения: 8.11. 22).
3. НОАК как символ китайской государственности: современные тенденции развития. Центр по изучению Китая. [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: chinastudies.kz/ru/publications/modern_china/359/ -2020. (дата обращения: 8.11.22).
4. 解放军报头版火箭军聚焦 备战打仗加速推动战略能力提升来源: 解放军报 [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: https://m.guancha.cn/military-affairs/2022_08_08_652750.shtml (дата обращения: 3.11.22).
5. Панкова Л.В., Гусарова О.В. Военно-экономическое развитие и безопасность. – М.: «Весь Мир», 2020. – С. 59-76.



Назарова К.Б., Jiang Wen, Махадиева А.К.

Современные тенденции модернизации Вооруженных сил КНР

Статья посвящена вопросам модернизации вооруженных сил Китайской Народной Республики. Автор рассматривает структуру плана реформирования, который предусматривает формирование 5 командований сухопутных войск, ракетных войск и подразделения стратегической поддержки НОАК.

Во внешней политике проанализирована Китайская Республика на современном этапе и перспективы изменения роли Китая в регионе Центральной Азии и в мире.

Анализируется внешняя политика Китая на современном этапе и перспективы изменения роли КНР в регионе Центральной Азии и во всем мире.

Ключевые слова: реформы КНР, коммунистическая партия Китая, Центральный военный совет, Вооруженных сил КНР, НОАК, реформы Вооруженных Сил КНР.

К.Б. Назарова, Jiang Wen, А.К. Махадиева

Қытай Қарулы Күштерін модернизациялаудың қазіргі тенденциялары

Мақала Қытай Халық Республикасының Қарулы Күштерін жаңғыртылу мәселелеріне арналған. Автор Құрлық әскерлерінің 5 қолбасшылығын, зымыран әскерлерін және ПЛА стратегиялық қолдау бөлімшелерін құруды көздейтін реформа жоспарының құрылымын қарастырады.

Қытайдың бүгінгі таңдағы сыртқы басымдықтары сараланып, оның Орталық Азия өңірі мен әлемдегі артып келе жатқан ықпалы жан-жақты қарастырылған.

Кілт сөздер: ҚХР реформасы, Қытай коммунистік партиясы, Орталық әскери кеңес, ҚХР қарулы күштері, ПЛА, ҚХР Қарулы Күштердің реформалары.

References:

1. Report of Si Jinping to the 20th National Congress of the CCP [Electronic resource]. – URL http://ru.china-embassy.gov.cn/rus/zgxw/202210/t20221018_10785055.htm (In Russian).
2. Why Xi Jinping announced the reduction of the Chinese army by 300 thousand people [Electronic resource]. – URL: http://www.kitaichina.com/se/txt/2015-09/04/content_703050.htm (In Russian).
3. The PLA as a symbol of Chinese statehood: current development trends, Center for Chinese Studies. [Electronic resource]. – URL: chinastudies.kz/ru/publications/modern_china/359/ (In Russian).
4. 解放军报头版：火箭军聚焦备战打仗加速推动战略能力提升来源：解放军报 Pervaya polosa gazety Narodno-osvoboditel'noy armii: Raketnaya armiya sosredotochena na podgotovke k voyne i uskorenii prodvizheniya strategicheskikh vozmozhnostey [The first edition of the People's Liberation Army: The Rocket Army focuses on preparing for war and accelerates the improvement of strategic capabilities Source: People's Liberation Army Daily]. [Electronic resource]. – URL: https://m.guancha.cn/military-affairs/2022_08_08_652750.shtml (In Chinese).
5. Pankova L.V., Gusarova O.V. (2020). Военно-экономическое развитие и безопасность. Военно-экономическое развитие и безопасность [Military-economic development and security]. – М.: «The whole world», P. 59-76.



Назарова Бимаханбетовна	Күләйша	Р.Б. Сулейменов атындағы шығыстану институтының докторанты, Алматы, Қазақстан
Назарова Бимаханбетовна	Кулайша	докторант института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, Алматы, Казахстан
Nazarova Kulaisha		doctoral student Institute of oriental studies named after R.B. Suleimenov, Almaty, Kazakhstan
Jiang Wen		Дацин педагогикалық университетінің докторанты, Дацин, Қытай
Jiang Wen		Докторант Дацинского педагогического университета, Дацин, Китай
Jiang Wen		doctoral student, Daqing Normal University, Dacin, China
Махадиева Қаратевна	Асель	Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-нің педагогика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, философия докторы (PhD), Астана, Қазақстан
Махадиева Каратевна	Асель	доктор философии (PhD), ассоциированный профессор кафедры педагогики ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Makhadiyeva Asel		doctor of Philosophy acting associate professor at the Department of Pedagogy of L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Arzykulov, A.A. – senior lecturer of Chinese studies department of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Burnaev, Z.R. – colonel, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of the Social Disciplines and Pedagogy Department of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Astana, Kazakhstan

Chernyagin, D.P. – colonel, Master degree, Leading Researcher of the Armament and Military Equipment Department of the Military Research Center of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Astana, Kazakhstan

Jiang Wen – 2 nd year doctoral student, Daqing Normal University, Dacin, China

Kadirkulov, Sh.K. – colonel, candidate in military sciences, Doctor of Philosophy (PhD), professor – the head of the scientific - research department of the academic and methodological administration of the Military Institute of Land Forces named after Sagadat Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

Kerimbayev, N.M. – professor of the Department of the Border Academy of the National Security Service of the Republic of Kazakhstan, Master of Military Affairs and Security, Colonel of the Reserve, Almaty, Kazakhstan

Klyshbekov, B.S. – history teacher of secondary school No.48., Merken district, Zhambyl region, Kazakhstan

Makhadiyeva, A.K. – doctor of Philosophy (PhD), associate professor at the Department of Pedagogy of L.N. Gumilyov ENU, Astana, Казахстан

Mukhatay, A.B. – colonel, Deputy Head of the Department of Scientific Activity of the Border Academy of the National Security Service of the Republic of Kazakhstan, Master of Military Affairs and Security, Almaty, Kazakhstan

Mugalov, M.K. – colonel, docent of the Academic Department of the Academic and Methodological Administration of the Military Institute of the Land Forces named Sagadat Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

Mustafauly, S. – candidate in philology sciences, senior lecturer Chinese studies department of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Nazarova, K.B. – doctoral student Institute of oriental studies named after R.B. Suleimenov, Almaty, Kazakhstan

Orda, G.Zh. – doctor of Philology, Professor of the Literature and Art Institute named after M.O. Auezov, Almaty, Kazakhstan

Sagindikova, Zh.K. – candidate of Psychological Sciences, Leading Researcher of the Academy of the NSC of the RK, Almaty, Kazakhstan

Sultanov, B.A. – lieutenant colonel, lecturer of the Technical support, exploitation and repair department of the Military institute of Land Forces named after Sagadat Nurmagambetov, Almaty, Kazakhstan

Toybazarov, D.O. – colonel, Doctor of Philosophy (PhD), Deputy Head of the Weapons and Military Equipment Research Institute of the Military Research Center of the National Defense University named after the First President of the Republic of Kazakhstan – Elbasy, Astana, Kazakhstan

Авторларға нұсқаулық

Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері Әскери институтының «Хабаршы» ғылыми-ақпараттық журналында материалдарды жариялау онлайн-беру және сараптамалық бағалау жүйесі Open Journal System пайдалану арқылы жүзеге асырылады. Тіркелу, қол жеткізу, материалды жіберу бөлімі арқылы жүзеге асады. Автор корреспонденция үшін қолжазбаны беру кезінде ілеспе хатұсынуы тиіс.

Қолжазба төменде сипатталған талаптарға сәйкес рәсімделуі тиіс.

Мақаланың атауы – мақала мазмұны тақырыбына сәйкес болуы қажет. Мақаланың шрифты (14 кегль).

Аннотация – мақаланың қысқаша мазмұнын сипаттайды. Аннотация 100 сөзден құралып қасақ, орыс, ағылшын тілдерінде рәсімделуі тиіс. (12 кегль).

Кілт сөздер – мәтіндік белгісөздерінің саны бестен кем болмауы керек. Үш тілде жазылады (қазақ, орыс, ағылшын).

Кіріспе – мақаланың өзектілігіне тоқталып, үлес қосқан отандық және шетелдік ғалымдардың жұмыстарын қарастыра отырып ашады.

Зерттеу әдістері – зерттеу жүргізу барысында қолданған әдістерін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері – теориялық және эксперименттік нәтижелер, жаңа деректер, ғылыми жаңалықтар, ұсыныстар келтіріледі.

Қортындылау – зерттеу барысында мақаланың қортындысын шығару, алынған нәтиженің практикалық маңызын көрсету, өз тарапынан ұсыныс жасау керек.

Әдебиеттері тізімі – мәтіндегі сілтемелер олардың аталу ретімен өсуі бойынша нөмірленеді. Жарияланым туралы библиографиялық мәліметтер МЕМСТ 7.1. – 2003 «Библиографиялық жазба. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері».

Мақалада электрондық ресурстарды пайдаланса интернеттегі мекен-жайы бар желілік ресурсқа сілтеме келтіріледі. Ресурсқа жүгінсе авторын, тақырыбын, қараған күнін көрсеткені дұрыс. Мақалада транслитирленген дерек көздердің болуы міндетті шарт болып табылады.

Әдебиеттер тізімі орыс тілінде және жалпы қабылданған ағылшын транслитерациясында ұсынылуы тиіс. Мұны <http://translit.ru/> немесе <https://transliteration.pro/> сайтында көрсетілген бағдарламаның көмегімен жасауға болады.

Төменгі жағында авторлар туралы мәлімет үш тілде беріледі. Аты – жөні, лауазымы, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі жұмыс жасайтын мекемесі, қаласын, мемлекетін және электронды почтасын жазу керек. Көп автор болса мақалаға жауапты бір ғана автордың электронды почтасын көрсетеді.

Техникалық талаптар:

- Мәтіндік редактор Microsoft Word
- шрифты Times New Roman – 14 кегль
- жоларалық интервал – 1,0
- шеті: жоғары, төмен, оң жағы, сол жағы – 2 см
- абзацтық алу – 1 см
- Мақаланың көлемі 7 беттен аспауы қажет

Руководство для авторов

Публикация материалов в научно-информационном журнале «Вестник» Военного института Сухопутных войск имени Сагдата Нурмагамбетова осуществляется с использованием OpenJournalSystem, системы онлайн-подачки экспертной оценки. Регистрация и доступ в разделе отправка материалов. Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо при подаче рукописи.

Рукопись должна быть оформлена в соответствии с требованиями, описанными ниже.

Название статьи—должно соответствовать содержанию статьи, теме исследования. Шрифт статьи (14 кегль).

Аннотация—краткое изложение содержания научной статьи. Объем аннотации составляет 100 слов, оформляется на 3-х языках. (12 кегль).

Ключевые слова—текстовые метки, количество ключевых слов от 5, оформляется на 3-х языках (казахском, русском, английском).

Введение—изложение актуальности темы исследования с обязательным рассмотрением отечественных и зарубежных работ.

Методы исследования—описываются методы, использованные в ходе исследования.

Результаты исследования—приводятся основные теоретические и экспериментальные результаты, фактические данные, обнаруженные взаимосвязи и закономерности.

Заключение—подведение итогов работы, обоснование новизны и актуальности исследования.

Список литературы—ссылка в тексте нумеруются по возрастанию в порядке их упоминания. Список литературы оформляется строго по ГОСТ 7.1. – 2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

При использовании в статье источников из электронных ресурсов в списке литературы необходимо указать на сетевой ресурс с полным адресом в интернете. Желательно указывать дату обращения к ресурсу.

Список литературы должен быть представлен на русском языке и в общепринятой английской транслитерации. Это можно сделать с помощью программы, указанной на сайте <http://translit.ru/>, либо <https://transliteration.pro/bsi/>.

Ниже даются сведения об авторах на трех языках. ФИО автора(-ов), данные авторов: должность, ученое звание, ученая степень, наименование учреждения, города, государства. При наличии нескольких соавторов, рекомендуется указать адрес электронной почты одного соавтора.

Технические требования

Текстовые файлы следует представлять в формате Word

- Шрифт – Times New Roman, размер – 14pt
- Междустрочный интервал – 1.0
- Поля: со всех сторон – по 2 см
- Абзац – 1 см
- Объем статьи – не должен превышать 7 страниц

Guidelines for Authors

The publication of materials in the scientific journal Bulletin of the Sagadat Nurmagambetov Military Institute of Land Forces is carried out using the Open Journal System, an online submission system and peer review. Registration and access are in the sections submission of materials. The corresponding author shall be obliged to provide a cover letter when submitting a manuscript.

The manuscript must be formatted in accordance with the requirements described below.

The research paper title should correspond to its content and research topic. It is indicated in capital letters in the center of the page (*MS Word in size 14 Times New Roman*).

Abstract is a summary of the research paper content. The abstract should contain 100 words, and be written in 3 languages – kazakh, russian and english (*MS Word in size 12 Times New Roman*).

Keywords. The number of keywords must be at least 5, and be written in 3 languages (kazakh, russian, english).

Introduction should include consideration of domestic and foreign research and actuality of research topic.

Research methods are the research methods used during the subject consideration.

Research results reveals main theoretical and experimental results, new facts, suggestions and recommendations.

Conclusions are the summing up study results, presenting practical recommendations, as well as own proposals.

Bibliography and Transliteration. The list of literature is drawn up strictly in accordance with GOST 7.1.-2003 (<http://docs.cntd.ru/document/1200034383>) «Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules for compilation», Adopted by the Interstate Council for Standardization, Metrology and Certification (Minutes No. 12 dated July 2, 2003). Transliteration: a romanized list of used (bibliographic) literature, if there is a Cyrillic list in the list of references, transliteration must be made. You can do transliteration through the website: [and /https:/ /transliteration.pro/](https://transliteration.pro/) bsi.

After an interval Information about the Authors.

The research paper design requirements: The ICSTI code, the research paper title, the full name of the author(s), the authors data: position, academic title, academic degree, name of institution, city, state, e-mail.

Technical requirements

- Electronic files should be submitted in Microsoft Word
- Font-Times New Roman, size – 14pt
- Line spacing–1.0
- Fields: on all sides– 2 cm
- Paragraph–1cm
- The volume of the article should not exceed 7 pages

«Сағадат Нұрмағамбетов атындағы Құрлық әскерлері
Әскери институтының хабаршысы» ғылыми-ақпараттық журналы
Редакциялық-баспа бөлімшесінде басып шығарылды
Жауапты редактор: К.Ш. Нурмухаметова
Техникалық редактор: М.Б. Римова

Басуға 2022.15.12. қол қойылды
Пішімі 20 х30. Көлемі – баспатабақ.
Таралымы 250 дана.
050053, Алматы қ., Красногорская, 4.

Научно-информационный журнал
«Вестник Военного института Сухопутных войск имени Сагадата Нурмагамбетова»
Издано в типографии редакционно-издательского отделения
Ответственный редактор: К.Ш. Нурмухаметова
Технический редактор: М.Б. Римова

Издание подписано 15.12.2022.
Формат 20 х30. Размер – печатная пластина.
Тираж 250 экз.
050053, г. Алматы, Красногорская, 4.

Scientific and informational journal «Bulletin of the Sagadat Nurmagambetov
Military Institute of Land Forces»
Published in the printing house of the editorial and publishing department
Responsible editor: K.Sh. Nurmukhametova
Technical editor: M.B. Rimova

Signed to press in 15.12.2022.
Format 20x30. The size of the printing plate.
Circulation is 250 pieces.
050053, Almaty, Krasnogorskaya, 4.